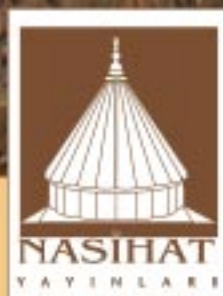

MOLLA FENÂRÎ'NİN
FATIHA
TEFSİRİ

Prof. Dr. Ali AKPINAR

AYNÜ'L-A'YÂN
(GÖZDELERİN GÖZÜ)
FATİHA TEFSİRİ

Prof. Dr. Ali AKPINAR

1963 yılında Konya'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Konya'da tamamladı. 1984 de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 1988 de S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde Tefsir ana Bilim Dalında Yüksek Lisans, 1993 de Doktorasını tamamladı. 1983-1995 yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde çeşitli görevlerde çalıştı. 1989-1993 yılları arasında Avusturya'da bulundu.

1995 tarihinde İnönü Üniversitesi Darende İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü-Tefsir Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi oldu. 1996 da Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesine geçti. 22. 11. 1999 da Doçent, 2005 de Profesör olan Akpınar, 2009 Nisan'ında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine geçti. 2011 yılında ise Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığına atandı. Halen bu görevi yürütmektedir.

Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumu, halkımızın Kur'ân anlayışı, Kur'ân tercüme teknikleri, kültür dünyamızdaki Kur'ân motifleri gibi konular üzerinde çalışmalar yapan Prof. Dr. Akpınar'ın 60'ın üzerinde ulusal ve uluslararası makalesi, 20 adet yayınlanmış kitabı bulunmaktadır.

Eserlerinden Bazıları

1. Kur'ân Aydınlığında Seyahat, Türkiye Diyanet Vakfı. Yayınları, Ankara, 1998.
2. Kur'ân Niçin ve Nasıl Okunmalı, Uysal Yayınları, İstanbul, 1998; II. Baskı, 2000.
3. Kur'ân'da Yer Adları/Kur'ân Coğrafyası, Fecir Yay., Ankara, 2002.
4. Kültür Dünyamızdaki Kur'ân Motifleri, Konya, 2004.
5. Namaz Duaları ve Sûreleri, Suffe Yayınları, İstanbul, 1997; Dua ve Sûreleriyle Namazın Anlaşılması, Uysal Yayınları, Konya-2001 (Genişletilmiş II. Baskı), Konya 2004, IV. Baskı.
6. Bazı Aşır ve Sûrelerin Tefsiri, Konya, 2002.
7. Kur'ân'a Bakışlar/Meal-Tefsir, Zeyneb el-Gazâli'den çeviri, Uysal Yayınları, Konya, 2003.
8. Peygamber Dua eder Gibi, Konya, 2005.
9. Şehid Sahâbiler, M. Fehmi'den çeviri, Esra Yay., Konya, 1990.
10. Benim Amentüm, Konya, 2004.
11. Kur'ân Tercüme Teknikleri, Sivas, 2003
12. Mevlâna Gözüyle Kur'ân'a Bakış, Nasihat Yayınları, Ankara, 2007.

AYNÜ'L-A'YÂN
(GÖZDELERİN GÖZÜ)
FATİHA TEFSİRİ

ŞEYHÜLİSLÂM
ŞEMSEDDİN MUHAMMED B. HAMZA
EL-FENÂRÎ

İhtisâr ve Tercüme
Prof. Dr. Ali AKPINAR

Molla Fenârî'nin Fâtîha Tefsiri

Copyright © Nasihat Yayınları 2015

Bu kitaptaki metin ve resimlerin, tamamının veya bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi yada herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması ve depolanması yasaktır.

Yayın Numarası: 35

ISBN: 978-9944-774-25-3

Kapak Fotoğrafı: Bursa Ulu Camii Minberi (Foto: Semih İrteş)

Baskı:

SALMAT Basım Yayıncılık Ltd. Şti./ Ankara Tel: 0 312 341 10 20

3. Baskı
Mart 2015

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı

Visan İktisadi İşletmesi

Zaviye Mahallesi Hacı Hulûsi Efendi Cad. No:71 (44700)

Darende / MALATYA

Tel:(422) 615 15 54 Faks:(422) 615 28 79

www.nasihatyayinlari.com - facebook.com/nasihatyayinlari

twitter.com/NasihatYayin - visan@nasihatayayinlari.com

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	9
Şeyh Hâmid-i Veli ^(ks)	9
Molla Fenârî ^(ks)	10
Bursa Ulu Camii ve Minberi	11
Fâtîha Sûresi Tefsiri	12
FENÂRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	15
İŞÂRÎ TEFSİR, SÛRE TEFSİRLERİ VE FÂTİHA SÛRESİ TEFSİRLERİ	19
İşârî Tefsir	19
Sûre Tefsirleri	22
Fâtîha Sûresi Tefsirleri	23
Bazı Fâtîha Tefsirleri	24
Bazı İşârî Fâtîha Tefsirleri	26
Fenârî'nin Aynü'l-Â'yân Tefsiri Sûreti'l-Fâtîha Adlı Eseri	27
İhtisar ve Tercümede Takip Edilen Yol	30
MUKADDİME	33
I. Ünite: Tefsir İlmi	34
Tefsir ve Te'vîl ile Uğraşmak	35
Besmeledeki Mana Mertebeleri	37
II. Ünite: Tefsir İlminin Fazileti ve Ona Duyulan İhtiyaç	38
İlmin Fazileti	39
III. Ünite: Kur'ân, Sûreler, Kur'ân Okuma ve Kur'ân	

Ehlinin Faziletleri	47
Kur'ân'ın Tanımı ve İsimleri.....	53
Kur'ân ile İlgili Bazı Bilgiler.....	58
İstiâze Hakkında Açıklamalar	60
Besmele Hakkında Açıklamalar	68
FATİHA SÛRESİ.....	79
Sûrenin Hamd ile Başlaması.....	79
Sûrenin İniş Sebebi ve İndiği Yer	79
Sûrenin Konusu	80
Sûrenin İsimleri.....	80
Fâtîha Sûresinin Faziletleri.....	83
FATİHA SÛRESİNİN TEFSİRİ	85
رَبِّ الْعَالَمِينَ el-Hamdü li'llâhi rabbi'l-âlemîn.....	85
Hamd, Medih, Şükür ve Senâ Kavramları.....	85
Bazı Faydalı Bilgiler	86
Tefsir.....	88
Bazı Hükümler.....	90
Bazı Hakikatler	92
Bazı Marifetler	92
Bazı Nükteler	98
الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ O Rahman ve Rahîmdir. Din gününün malikidir.	99
Kıraat Farkı.....	100
Bazı Kavramların Manaları.....	101
Bazı İ'râb Açıklamaları	102
Bazı Açıklamalar.....	102
Tefsir.....	105
الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ er-Rahmân er-Rahîm / O Rahmân ve	

Rahîmdir.....	106
مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ Mâlik-i yevmiddîn / Din gününün sahibi	107
Bazı Kelâmî Hususlar	113
Bazı Fıkhî Hükümler.....	115
Bazı Tamamlayıcı Bilgiler	116
Bazı Nükteler	116
إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ Yalnızca Sana ibadet eder ve yalnızca Senden yardım dileriz.	121
Bazı Sözlük Bilgileri	123
Bazı Açıklamalar.....	124
Tefsir.....	127
Bazı Nükteler	130
Bazı Kelâmî Açıklamalar	131
Bazı Hükümler.....	134
Bazı Hatırlatmalar	135
إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ İlet bizleri dosdoğru yola!	137
Âyetin Öncesi ile Uyumu	137
Bazı Kavramsal Açıklamalar	140
Bazı İ'râb Bilgileri	145
Bazı Açıklamalar.....	146
Tefsir Açıklamaları.....	148
صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna.....	153
غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ Gazaba uğramışların ve yoldan çıkmışların yoluna değil.....	155
Âmin.....	157
Bazı Kelâmî Açıklamalar	159
Bazı Hükümler.....	163
Bazı Hakikatler	166

Bazı Marifetler	172
Âmin ile İlgili Nükteler	177
Allah ve Kul Ahdi ile İlgili Nükteler	179
Bazı Hatırlatmalar	180
Bazı Nükteler	183
Mü'minin Miracı: Namaz.....	183
Fâtiha Aynası	184
BİTİRİRKEN	185

TAKDİM

Anadolu'ya maneviyat ışıklarını saçan büyük insanlardan biri, Somuncu Baba adıyla bilinen Şeyh Hâmîd-i Veli Hazretleri, bir diğeri Molla Fenârî olarak tanınan, Şemseddin Muhammed Bin Hamza El-Fenârî Hazretleridir.

Şeyh Hâmîd-i Veli^(ks)

Asıl adı Hamid Hamideddin'dir. 4. Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid Han zamanında yaşamıştır. Miladi 1331 yılında Kayseri'nin Akçakaya Köyünde doğmuştur. Şemseddin Musa Kayserî'nin oğludur. 24. kuşaktan Peygamber Efendimiz^(sav)'in torunudur. Şam, Tebriz ve Erdebil'de ilim tahsil etmiş, icazet almıştır.

İrşad vazifesi için Anadolu'ya dönmüş Bursa'ya yerleşmiştir. Bursa'da çilehanesinin yanında yaptırdığı ekmek fırınında somun pişirip çarşı pazar dolaşarak "Somunlar Mü'minler" nidasıyla insanlara somun dağıtmıştır. Bu sebeple Somuncu Baba lâkabıyla anılmış, Ekmekçi Koca olarak da tanınmıştır. Bursa Ulu Caminin açılış hutbesini okuma görevi kendisine verilen Emir Sultan'ın "Zamanın kutbu aramızda iken hutbeyi onun okuması uygundur." sözü üzerine hutbeyi Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri okumuş, hutbede Fâtiha Sûresini yedi farklı şekilde yorumlamıştır. Bu olağanüstü hutbeyi dinleyenler içerisinde bulunan Şeyhülislâm Molla Fenârî Hazretleri hutbeden etkilenerek Fâtiha Sûresi Tefsirini kaleme almıştır. Şeyh Hamid-i Veli

Hazretleri şöhretten sakındığı için talebeleriyle birlikte Bursa'dan ayrılarak Aksaray'a gelmiştir. Hacı Bayramı Veli Hazretlerini yetiştirmiş, irşad vazifesi ile Ankara'ya görevlendirmiştir.

Şeyh Hamid-i Veli Hazretlerinin Yusuf Hakiki ve Halil Taybi adında iki oğlu bilinmektedir. Yusuf Hakiki Aksaray'da kalarak burada vefat etmiştir. Diğer oğlu Halil Taybi, hacdan döndükten sonra babası ile birlikte Darende'ye gelmiştir. Şeyh Hamid-i Veli Hazretlerinin *Zikir Risalesi*, *Silah'ül-Mürîdîn* ve *Hadis-i Erbaîn* adında yazılı üç eseri vardır.

Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri, Miladi 1412 (Hicri 815) yılında ebedi âleme göç etmiştir. Kabri şerifleri, kendi zamanında Halvethane olarak kullanılan, misk ü amber kokulu, şimdiki Şeyh Hamid-i Veli Camiinde, cevizden oyma sanduka içerisinde. Şeyh Hamid-i Veli Hazretlerinin soyu Darende'de günümüze kadar devam etmektedir. Osmanlı arşivlerine dayanan araştırmalar neticesinde bilimsel olarak nesebi, nesli ve kabri şerifinin Darende'de olduğu tesbit edilmiştir.

Şeyh Hamid-i Veli neslinden büyük devlet adamları, âlim ve fâzıl zatlar yetişmiştir. Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Hazretleri de bu zâtın soyundandır.

Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri, Miladi 1412 (Hicri 815) yılında Darende'de ebedi âleme göç etmiştir.

Molla Fenârî^(ks)

Şemseddin Muhammed bin Hamza el-Fenârî Hazretleri 1350 yılında Bursa'nın Fener Köyünde dünyaya gelmiş 1430 tarihinde de ahirete irtihâl etmiştir. Tahsilini,

Mısır'ın büyük âlimleri yanında tamamlamıştır. Bursa'ya dönüşünde, hem Manastır Medresesi'ne müderris ve hem de Bursa Mahkemesine kâdî olarak tayin olunmuştur. Daha sonra II. Murad Han tarafından Osmanlı Devleti'nin ilk Şeyhülislâmılığı makamına getirilmiştir. Molla Fenârî diye tanınmıştır.

Molla Fenârî'nin Somuncu Baba ile olan ilk münasebeti, Ulu Camii'deki Fâtiha Sûresinin tefsirinden sonra başlar. Namazdan sonra izdiham içinde evine dönen Somuncu Baba Hazretlerinin mekânına, dinlediği Fâtiha Sûresinin manevî tesiri altında kalan Molla Fenârî de gelir. Yanında medresedeki müderrislik maaşından topladığı 5.000 akçeyi de beraber getirir. "Helâl maldır." diyerek Somuncu Baba'ya takdim etmek ister. Somuncu Baba Hazretleri ise, "Helâl olduğunda şüphemiz yoktur. İçinden bir akçe verin de, binek hayvanımıza taze ot getirsinler." der. Verilen akçe ile biraz taze ot satın alarak hayvanın önüne korlar. Binek hayvanı bir süre kokladıktan sonra yemez kenara çekilir. Bunun üzerine Somuncu Baba, "Bu zamana kadar hayvanımız dahi şüpheli gördüğü nesneyi yememiştir." deyince, Molla Fenârî, ona bi'at ederek duasını alır. Molla Fenârî'nin mürşidi artık Somuncu Baba'dır ve ondan ilahî marifet sırlarını öğrenmiştir.

Bursa Ulu Camii ve Minberi

Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid Han, Niğbolu Zaferrî'ne şükran olarak daha önceden ahdedtiği yirmi caminin yerine, yirmi kubbeli olarak, Bursa Ulu Camiini inşa ettirmeye karar verir. Caminin yeri Emir Sultan'a manevî bir işaretle belirtilir. Osmanlı kaynaklarında

benzeri olmayan büyük cami olarak nitelenen mabedin inşasına 1396 tarihinde başlanır. İnşaat devam ederken çalışan işçilerin ekmekleri Somuncu Baba Hazretleri elleriyle hazırlar, pişirir ve ikram eder. Cami inşası 1399 yılında, Osmanlı İmparatorluğunun 100. kuruluş yıldönümünde tamamlanarak açılır. İlk hutbesini okuma vazifesi ise Somuncu Baba Hazretlerine nasip olur. Hiç çivi kullanılmadan imal edilen minberi, künde-kârî tekniği ile sanat eseri olarak ceviz ağacından yapılmıştır. Evliye Çelebi Seyahatname'sinde "Çiçek resimleriyle yazılarını cihan ressamaları toplansa yapamazlar örneği yoktur." dediği bir İslâm sanat şaheseri olduğu beyan edilmektedir. Yine o muhteşem minberin en önemli hatırası ise, Somuncu Baba Hazretlerinin kelimeleriyle son halini bulan Molla Fenârî Hazretlerinin tefsiridir.

Fâtîha Sûresi Tefsiri

Fâtîha Sûresi, Kur'ân'daki ilahî hazinelerin anahtarıdır. Yedi ayetten oluşur, her ayetini okuyana cehennem yedi kapası sırayla kapanır. Bir günde beş vakit namazda kırk defa okunmaktadır. Bilindiği gibi mutasavvıflar, fıkıh ve kelimcilerin kullandığı nazar ve istiblal metodundan ziyade tasfiye ve işraka dayalı bir mukâşefe metodunu izlemektedirler. Ayet ve hadisleri tefsir ederken de bu metoda başvururlar. Somuncu Baba'da Fâtîha Sûresinin tefsirinde bu metodu kullanmış, Fâtîha Sûresinin manalarını manevî açıdan açıklamıştır. Öyle ki, Somuncu Baba ledün ilminin bazı sırlarını Bursa halkına açıklarken namazın nasıl kılınması gerektiğini, namazda okunan Fâtîha Sûresinin

önemini ve içeriğini açıklamıştır. Yani insanlara yaratıcıya yapılacak olan ibadetin gerçek boyutunu göstermiştir.

Somuncu Baba Hazretleri Kırk Hadis Risalesinin 13. hadisinde Fâtîha ile ilgili bir hadis-i şerifi şöyle zikreder:

“(Allahu Teâlâ) ‘Namazı kulumla aramda ikiye taksim ettim. Yarısı bana, yarısı da kulumadır. Kuluma dilediği verilecektir.’ (buyurmuştur). Bir kul namazda ‘Bütün hamd ve senâ âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.’ dediği zaman, Allahu Teâlâ ‘Kulum bana hamd etti.’ buyurur. Kul ‘O, Rahman ve Rahîm’dir.’ dediğinde, ‘Kulum bana sena etti.’ buyurur. Kul ‘Hesap ve ceza gününün hâkimidir.’ dediğinde, Allahu Teâlâ ‘Kulum beni ta’zim etti.’ buyurur. Kul: ‘Biz yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.’ deyince, ‘Bu iş benimle kulum arasındadır (ibadet bana, yardım da kuluma aittir, kulumun istediği verilecektir.)’ buyurur. ‘Bizi dosdoğru yola ilet, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna, gazaba uğrayanların ve sapıklarınkine değil.’ dediğinde de: ‘Bu dilek kula aittir. Ona istediği verilecektir.’, buyurur.” (Muslim, Salât, 11)

Bu hadis-i şerifi Somuncu Baba Hazretleri şöyle yorumlar:

“İnsan, kulluk makamında ciddiyetle durur ve ihlâstan üzerine düşen görevi her hâlükârda Allah’a hamdederek yerine getirir, Allahu Teâlâ’nın kendi zatını övdüğü gibi O’na hulûs-i kalple senada bulunur, hamd, senâ ve övmenin içinde gark olarak Allah’ı yüceltir ve de tüm bunların hepsinde Allah’tan yardım dilerse, bu onu orta yol olan Ehadiyete götürür. Ki, ruhlar ve bedenler için başlangıç amelleri ile sülûkun sonu bu yoldan geçmektedir. Ve yine bu yolla, (ayette) her şeyin Rabbi olan Allah’dan (bizi) hazır et tarzında dua edilen, gadab ve kahrın karışmasından uzak saf ve mutlak rıza makamı elde edilir.”

Fâtîha Sûresinin manevî sırlarını Bursa Ulu Camii

minberinde öyle açıklar ki, herkes hayran kalır. Yedi türlü tasavvufî yorumlarla yapılan tefsirle Fâtiha Sûresi ile ilgili Molla Fenârî'nin bir kısım müşkülli halledilir. Birinci tefsirini bütün cemaat anlar, ikinci tefsirini cemaatin bir kısmı anlar, üçüncü tefsirini ise anlayanlar pek az kimselerdir. Dördüncü ve sonraki yorumlarını ise pek anlayan olmaz.

İşte Somuncu Baba Hazretlerinin kelimaları birer gül demeti olarak Molla Fenârî Hazretleri tarafından bu kitabın satırlarına serpiştirilmiştir.

Yüzyıllar önce Molla Fenârî Hazretleri tarafından keleme alınan Fâtiha Sûresi Tefsiri, Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ali Akpınar'ın gayretleriyle özetlenerek günümüz diline aktarılarak Vakfımızın kuruluşu olan Nasihat Yayınları tarafından siz kıymetli okuyucularımızın istifadesine sunulmuştur.

Bu vesileyle, Prof. Dr. Ali Akpınar Beye teşekkür ediyor, siz değerli kitapsever dostlarımızı muhabbetle selamlıyoruz.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı
Mütevelli Heyeti

FENÂRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Şemsüddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî 751-834/1350-1431 yılları arasında yaşamış bir Osmanlı âlimidir. Orhan Gazi (1281-1360), I. Murad (1360-1389), Yıldırım Bayezid, (1389-1402), Çelebi Mehmet (1413-1421) ve II. Murat (1421-1451) dönemlerini yaşamıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, kelim, tasavvuf, felsefe, mantık, Arapça ilimlerinde mahir çok yönlü bir âlimdir.

Bursa/Yenişehir/İnegöl-Fenar Köyünde dünyaya geldiği veya babası fenercilikle meşgul olduğu veya dedesi Maverâünnehir bölgesinde Fener adlı bir köyde doğduğu için Fenârî nisbesini almıştır.

Babası ve aynı zamanda hocası olan Hamza Bey, Sadreddin Konevî'nin halifelerindendir.

Bursa'da dünyaya gelen Fenârî, tahsil için Mısır'a gitmiş, Mısır dönüşü Bursa Kadısı, Manastır Medresesi Müderrisi olmuş (1415-1416), müftülük, kadılık ve müderrislik görevlerini birlikte yürütmüştür. II. Murad döneminde ilk Osmanlı Şeyhülislâmı olmuş ve bu görevi altı yıl sürmüştür. İki kez hac görevini ifa etmiştir.

Hocaları, babası, Alâuddun el-Esved, Cemâlüddin Muhammed el-Aksarayî, El-Babertî, Somuncubaba Şeyh Hamid-i Veli, Saferşah, Şeyh Abdurrahman b. Ali gibi isimlerdir.

Talebeleri arasında büyük müfessir El-Kâfiyecî,

büyük hadisçi İbn Hacer el-Askalânî, Eş-Şeyh Şemsüddin Muhammed el-Buhârî (Emir Sultan), Yakûb el-Asfar, Yakûb b. İdris en-Nikedî, Molla Yeğen gibi isimler sayılabilir.

Yüzden fazla eser kaleme almış, fakat eserlerinin çoğu müsvedde olarak kalmıştır. *Aynü'l-A'yân* adlı *Fâtiha Sûresi Tefsiri* en meşhur eserlerindedir. Gerçekten bu eser ismiyle müsemma, gözde-seçkin insanların maharetli ve basiretli gözleriyle Fâtiha Sûresinin tefsirini yapmaktadır.

Yıldırım Bayezid'in Niğbolu Zaferi'nden sonra yaptırdığı Bursa Ulu Camii'nin açılışında Cuma hutbesini okuyan hocası Somuncu Baba'nın Fâtiha Sûresi tefsirine dair hutbesinden etkilenip Fâtiha Sûresi tefsiri ile ilgili bu meşhur eserini tamamlamıştır.

Bundan başka tefsir, hadis, fıkıh, kelim, tasavvuf, felsefe, mantık ve Arap diline dair eserleri vardır.

"*Toprak, gerçek âlimlerin etini yemez*" hadisi konusunda mutmain olmak için hocası Alâeddin el-Esved'in kabrini açtırmış ve cesedin çürümediğine bizzat şahit olmuştur.

Fenârî, seksen üç yıllık bereketli bir ömür sürdükten sonra 834 senesi Recep ayının ilk günü Bursa'da vefat etmiş, kendi yaptırdığı medrese ve camiinin ön tarafına defnedilmiştir. Vefatına *Cennetü'l-Firdevs* terkihi ile tarih düşülmüştür. Geride, içerisinde on bin ciltten fazla kitap bulunan zengin bir kütüphane ve yüzü aşkın eser bırakmıştır.

Fenârî ile ilgili olarak tespit edebildiğimiz çalışma-

ları, alfabetik olarak araştırmacı ve okuyucularımıza sunuyoruz:

Fenârî İle İlgili Yapılmış Çalışmalar

1. Edip Yılmaz, *Molla Fenârî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve İstanbul Kütüphanesindeki Yazma Nüshaların Tavsi-fi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Fars Filolojisi Bölümü, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1975.
2. Hakkı Aydın, *Molla Fenârî ve Fusûlü'l-Bedâi fî Usûlü's-Serâyî'indeki Metodu*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1989
3. Hidâyet Coskun, *Molla Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, İzmir 1996.
4. Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenârî", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Eylül/1962, no:18.
5. İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *D.İ.A.*, İstanbul 2005, XXX, s.245-247.
6. Kerim Ertekin, *Molla Fenârî ve Aynü'l-Â'yân Mukaddimesi'nin Tercümesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Ankara 1978.
7. Mustafa Aşkar, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Felsefesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.
8. Mustafa Tuncer, *Molla Fenârî ve Fâtîha Sûresi Tefsiri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1991.

9. Nuran Gülen, *Molla Fenârî ve Ailesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Lisans Tezi, İstanbul 1959.
10. Recep Şehidoğlu, *Molla Fenârî ve Tefsir Metodu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.
11. Saffet Sancaklı, *Molla Fenârî'nin Hayatı*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Bursa 1986.
12. Sıtkı Gülle, *Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
13. Tahsin Görgün, *Molla Fenârî'nin Düşüncesi*, DİA, İstanbul 2005, XXX, 247-248.
14. Zülfikar Durmuş, *Semseddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynu'l-Â'yân Adlı Eserinin Tahlili*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992.

Bu bilgilerden sonra bir tefsir ekolü olan İşârî tefsir ve sûre tefsirleri hakkında bazı kısa bilgiler vermekte fayda görüyoruz.

İŞÂRÎ TEFSİR, SÛRE TEFSİRLERİ VE FÂTİHA SÛRESİ TEFSİRLERİ

İşârî Tefsir

İslâm'ın özünden kaynaklanan tasavvufun tesirlerini İslâm ilimlerinin birçoğunda görmek mümkündür. Özellikle tefsir ilminde tasavvufun ayrı bir yeri ve tesiri vardır. Zira tefsir bir anlamda, tasavvufun da temelini oluşturan Kur'ân ilmidir.

İşârî Tefsir, yalnız sülûk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan birtakım gizli anlam ve işaretlere göre Kur'ân'ın tefsiridir. İlk anda akla gelmeyen, fakat âyetin işaretinden kalbe doğan manalar söz konusudur, bu çeşit tefsirde. Daha açık ifadeyle; Allahu Teâlâ'nın görüş ufuklarını aydınlatması ile Kur'ân'ın sırlarına vakıf olan yahut Cenab-ı Hakk'ın ilham ve fetih yolu ile zihinlerine ince /dakik manalar ilkâ ettiği sülûk ve mücadele erbabı ilim ehli kişilerin, zahirine uygun düşecek şekilde, ama zahiri manasının dışında Kur'ân'ı tefsir etmesidir.¹

İşârî tefsir Kur'ân âyetlerinde zahirî mananın öte-

1 Zehebî, *age*, III,18; Sâbûnî, *et-Tibyan Fî Ulumi'l-Kur'ân*, s, 169; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s, 19

sinde bâtinî manalar arama teşebbüsünden ortaya çıkmıştır. Yani o, Kur'ân'ın bâtinî manalar yönü ile tefsiridir.

İşârî Tefsir, Kur'ân'ın kendi özünde mevcut olan zühd, takva, ihlas ve ihsan gibi kavramlar üzerine bina edilmiş; çeşitli mizaç, meşrep ve seviyelerdeki ilim erbabının Kur'ân lafız ve manalarında yoğunlaşmaları sonucu gelişmiş bir tefsir ekolüdür.

Zahirî tefsirlerin zaman zaman İsrâiliyat, mevzuat ve benzeri şeylerin tesirinde kalabildiği gibi, İşârî tefsirin de bazı eserlerde olduğu gibi kabulü mümkün olmayan ve İslâm'ın ruhuna aykırı düşen bâtinî birtakım manaların etkisi altında kaldığı söylenebilir.

Kur'ân âyetlerinin zahirî manaları yanında bâtinî manalarının olduğunu bize haber veren değişik varyantlarla rivayet edilmiş hadisler mevcuttur:

*"Kur'ân'ın bir zahiri, bir bâtinî, bir haddi ve bir de matlai vardır."*²

*"Kur'ân arşın altındadır. Onun, kulların hüccet yaptığı zahiri ve batını vardır."*³

*"Kur'ân yedi harf üzerine indirildi. Ondaki her harfin bir zahiri bir batını vardır. Yine her harfin bir haddi ve bir matlai vardır."*⁴

2 Babanzade, *Sahîh-i Buhâri Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, I, 51; Ateş, *age*, 30

3 Suyûtî, *age*, II, 236; Zehebî, *age*, III, 19-20

4 Taberî, *Camîu'l-Beyan*, I, 9; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, I, 347, 1/529.

Hadislerde geçen konumuzla ilgili olan “zahr-zâhir”, “batn-bâtın” kelimeleri hakkında serdedilen görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz: Onun zahiri, onun lafzı; batını ise te’vilidir. Geçmiş milletler hakkında Allah’ın anlattığı kıssalar O’nun zâhiri; sonrakilerin bu kıssalardan ibret alması O’nun bânındır. İlim ehli için zâhir olan manalar O’nun zâhiri; Allah’ın hakikat ehline müyesser kıldığı manalar da O’nun batınıdır. Bu konuda söylenenlerin en güzeli ise İmam Zehebî’nin şu açıklamasıdır: Apaçık bir Arapça ile inen Kur’ân’ın mücerret Arabça ile anlaşılmanaları onun zahiri; Lafız ve terkiblerin ötesinde Allah’ın kastettiği maksat ve garaz da onun bânındır.⁵

Hz. Ali^(ra), “Yalnız Fâtiha Sûresi hakkında yetmiş deve yükü kitap yazabileceğini” söyleyince, yanında bulunan Ebu Cuhayfe “Yanınızda Kur’ân’dan başka bir vahiy mi var?” diye sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: “Hayır, ancak Allah bir kula, kitabı hakkında üstün bir anlayış verirse o başka.”⁶ Hz. Ali’nin bu sözü, biraz mubalağalı bir ifade olsa bile, onun Kur’ân âyetlerini son derece veciz ve anlamlı bularak, kısa bir sûresinden bile pek çok şeyi anlayabildiğini söyleyebiliriz.

Dahhak’ın rivayet ettiğine göre Tercümânu’l-Kur’ân olan İbn Abbas şöyle demiştir: “Kur’ân bölüm-

5 Zerkeşî, *el-Bürhan Fî Ulumi’l-Kur’ân*, II, 169; Suyûtî, *age*, II, 236; Zehebî, *age*, III, 20-23

6 Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, II, 301-302; Zehebî, *age*, I, 59 ve III, 39

ler ve ilimler ihtiva eder. Onun zahirî ve bâtınî yönü vardır. Onun ilginçlikleri bitmez tükenmez. Onun sonuna erişilmez..."⁷

Ebu'd-Derda'nın ise şöyle dediği rivayet edilir: "Bir kimse Kur'ân'ı çeşitli yönleriyle tanımadıkça manasını anlayamaz."⁸

Sûre Tefsirleri

Kur'ân-ı Kerim, Peygamberimizin yirmi üç yıllık nübüvveti sırasında âyet âyet, sûre sûre inmiş bir kitaptır. O, insanlar tarafından okunsun, anlaşılsın ve gerekleri yerine getirilsin diye indirilmiştir. Kolay anlaşılsın, kolay ezberlensin ve özümşenerek uygulamaya konulsun diye de sûrelere ayrılmıştır. Farklı isimlerle adlandırılan her sûre, kendi içinde ve Kur'ân bütünlüğü içerisinde çok özel ve son derece güzel hususiyetlere sahiptir. Onun bazı sûreleri, diğer bazı sûrelerine göre daha çok okunmuş ve daha çok ezberlenmiştir. Bunda o sûrenin faziletlerine dair rivayetlerin önemli bir etkisi olmuştur.

Sûre tefsirleri, genellikle Kur'ân'ın tamamını tefsir etme gücü ve zamanı olmayan ilim adamlarınca kaleme alınmış çalışmalardır. Kur'ân'ı baştan sona okuyup anlama imkânı olmayanlar için Kur'ân'ı anlama hususunda tercih edilen bir yol olmuştur. İster Yasin, Lok-

7 Zehebî, *age*, III, 20

8 Zehebî, *age*, III, 30

man ve Mülk sûreleri gibi hacimli olsun; isterse Fâtiha, Asr, Kevser ve İhlâs sûreleri gibi kısa olsun bazı sûrelerin çokça okunması ve çok derin anlamlara sahip olması, ilim adamlarını onları müstakil olarak ele almaya sevk etmiştir.

Fâtiha Sûresi Tefsirleri

Elliye yakın Fâtiha Sûresi ile ilgili müstakil çalışma bulunmaktadır. İlk dönemden günümüze kadar ilim adamları, Fâtiha Sûresi ile ilgili müstakil çalışmalar yapmışlardır. Bunda, Fâtiha Sûresinin Kur'ân'ın önsözü mesabesinde, bilinen ve en çok okunan, özellikle namazda okunan sûre olmasının etkisi olmuştur. Kur'ân'ın bir âyetinde “*Andolsun ki, Biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'ân'ı verdik*”⁹ buyurularak yedi âyetlik Fâtiha Sûresi, Kur'ân'dan ayrı olarak zikredilmiştir. Bu, ona verilen değeri göstermektedir. Nitekim onun çok yönlü ve kapsamlı bir Kur'ân sûresi olması sebebiyle o, en fazla isim ve sıfatı olan sûrelerin başında gelir. Ona verilen her bir isim, onun farklı bir özellik ve güzelliğine işaret eder.

Razî, tefsirinin başında şunları söyler: “Bir zamanlar ben, şu Fâtiha Sûresinden on bin faydalı husus ve önemli mesele çıkartılabilir, demişim. Bazı hasetçi, cahil, geri zekâlılar bunu imkânsız görmüşler, bu kitabı yazmaya başladığımda, yukarda bahsettiğimiz işin

mümkün ve kolay olduğuna dikkat çeksin diye bu mukaddimeyi yaptım.”¹⁰ Bu sözleri söyleyen büyük imam geniş tefsirinde bu sûreye tefsirinden tam bir cilt ayırmıştır.

Müfessir Molla Fenârî'nin Fâtiha Sûresi ile ilgili kapsamlı tefsiri de Fâtiha Sûresinin ne kadar çok yönlü, derin hikmetlerle dolu bir sûre olduğunun somut ispatıdır.

Kur'ân hem mûciz hem de mu'ciz kelimedir. Yani o, son derece özlü ve bir benzerini getirmekten tüm herkesi aciz bırakan ilahî kelimedir. Tefsir ilmi, Kur'ân'ın bu özellik ve güzelliklerini, usulüne uygun olarak en güzel şekilde ortaya koyan ilimdir.

Bazı Fâtiha Tefsirleri

1. Ebü'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed Semerkandi, (ö.373), *Besmele ve Fâtiha Tefsiri*, (Çev. Mehmet Karadeniz) İstanbul, Sezgin Neşriyat, 1986.
2. Abdülkâhir b Abdurrahman el-Cürcânî (ö.474), *Tefsiru Fâtihati'l-Kitâb*,
3. Fahrüddin er-Râzî (ö.606), *Tefsiru'l-Fâtiha*,
4. Muhammed Ali el-Cüzzâmî (ö.723), *Tefsiru'l-Fâtiha*,
5. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751), *Tefsiru'l-Fâtiha*,
6. Abdullah b. Esad eYâfi (ö.768), *Envâru'l-Lâyiha fi*

10 Razî, *et-Tefsirü'l-Kebîr/Mefâtihu'l-Gayb*, I, 3.

- Esrâri'l-Fâtiha,*
7. İbnü'l-Vezir el-Hanefî (ö.920), *En-Nefhatü'l-Fâyihâ fi Tefsiri'l-Fâtiha,*
 8. Muhammed Sabit b. Bekr Kayseri, *Tefsirü'l-Fâtiha, Dersaâdet, İbrâhim Efendi Matbaası, 1309.*
 9. Muhammed Abduh b. Hasan Hayrullah Abduh, *Müşkilâtü'l-Kur'âni'l-Kerim ve Tefsiru Sûreti'l-Fâtiha, 1323/1905.*
 10. Mehmet Kemal Pilavođlu, *Fâtiha Sûresi'nin Manası ve Tefsiri ve Ondan Alınacak Dersi İbretler, Ankara, Şan Matbaası, 1969.*
 11. Mevlâna Ebül-Kelam Azad, *Fâtiha Tefsiri* (Çev. Orhan Bekim), İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984.
 12. Suat Yıldırım, *Fâtiha ve Erâm Sûrelerinin Tefsiri,* İzmir, Işık Yayınları, 1993.
 13. Sait Şimşek, *Fâtiha Sûresi ve Türkçe Namaz,* İstanbul, Beyan Yayınları, 1998.
 14. Ebü'l-Abbas Seyyidi Ahmed b. Acibe el-Haseni Tatvani, *Tefsirü'l-Fâtihati'l-Kebir,* (tahkik Bessam Muhammed Barud) Dârü'l-Havi, 1999.
 15. Ahmet Tomor, *Kur'ân'dan Bir Nur Fâtiha Sûresi,* İstanbul, 2000.
 16. M. Fatih Kesler, *İstiaze Besmele ve Fâtiha Tefsiri,* An-kara, Akçağ Yayınları, 2005.

Bazı İşârî Fâtiha Tefsirleri

1. Râğıb el-isfehânî (ö.502), *Tefsiru Sûreti'l-Fâtihati'l-Kitâb*,
2. Abdülkadir Geylânî (ö.561), *Fethu'l-Besâir*,
3. Saruddin Konevî (ö.672), *İ'câzü'l-Kur'ân fi Tefsiri Ümmi'l-Kur'ân*,
4. Molla Fenârî(834), *Aynü'l-A'yân*, Rifat Bey Matbaası I. Baskı, Dersââdet 1325.
5. El-Ankaravî (ö.1042), *Fütühât-ı Ayniyye/Tefsiru Sûre-i Fâtiha*, İstanbul, Matbaa-i Ahmed Kamil, 1328.
6. Abdülmecid es-Sivâsî, (ö.1049), *Fâtiha Tefsiri*,
7. Atpazarî Şeyh Osman (ö.1690), *Mirâtü Esrârî'l-İrfân*, (Konevî'nin Fâtiha Tefsirine Haşiye)
8. Niyazi Mısrî (ö.1105), *Tefsir i Fâtiha-i Şerife*,
9. İsmail Hakkı Bursevî (ö.1724), *Tefsir-i Fâtiha*,
10. Ârifî Ahmed Paşa (ö.1732), *Tefsiru'l-Fâtiha*,
11. Abdurrahman Samî (ö.1934), *Tefsiru Sûreti'l-Fâtiha*,
12. Haluk Nurbaki, *Fâtiha ve Kırk Yorumu*, İstanbul, 1982.
13. Ramazanoğlu Mahmud Sami (ö.1984), *Fâtiha Sûresi Tefsiri*,
14. Hacı Bektaş Veli (ö.833), *Fâtiha Tefsiri*, (Hazırlayan Hüseyin Özcan), İstanbul, Horasan Yayınları, 2008.
15. Karaçelebi Muhammed Güzelhisârî (?), *Tefsiru Sûreti'l-Fâtiha*,

16. İsmail Dersiâmzade (?), *Te'vilâtü'l-Fâtiha*,
17. Ebubekir el-Huseynî el-Halidî(?), *Sûretü Fâtihati'l-Kitâb*,
18. Ali Efendi (?), *Tefsiru Fâtihati'l-Kitâb*,

Fenârî'nin Aynü'l-Â'yân Tefsiru Sûreti'l-Fâtiha Adlı Eseri

Bizim çalışmamızda esas aldığımız nüsha 1325'te Derseâdet Rifat Bey Matbaasında birinci baskı olarak basılan eser olup 376 sayfadır. Eser iki bölümden oluşur: Birinci bölüm, tefsir ilmi, tanımı, tefsire duyulan ihtiyaç, tefsirin konusu, Kur'ân'ın tanımı, hükümleri, tesbiti, isimleri, sûreleri, âyetleri ve harfleri gibi konulardan oluşur. İkinci bölüm ise Fâtiha Sûresi tefsirine ayrılmıştır.

Eser çok yönlü ve donanımlı bir âlimin kaleminden çıkmakla çok yönlü ve kapsamlı bir eserdir. Müellif, bu eserinde adeta bütün birikimini ortaya koymaya çalışmıştır.

Fenârî, bu kıymetli eserini Karaman'da Karamanoğlu Alaaddin Bey oğlu Mehmet Bey'e ithafen kaleme almıştır. Müellif, eserini 63 yaşına ayak bastığı sırada, bir yıl gibi kısa bir sürede kaleme almıştır.

Eserde pek çok konu sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Fenârî, ele aldığı âyetleri de çok yönlü bir şekilde incelemiş ve âyetlerin zahirî yorumları yanında işârî yorumlarına da yer vermiştir. Tefsirinde fikhî konulara ve tartışmalara da yer verdiği görülür. Bu yo-

rumlarında Kur'ân âyetleri ve hadislerden çokça istifade eder. Kendisi Hanefî mezhebine mensup olduğundan daha çok bu mezhebin görüşlerine öncelik verir. Ancak Şafiî mezhebi başta olmak üzere diğer mezheplerin görüşlerine ve delillerine de yer verdiği olur.

Arapça olarak kaleme alınan eser güzel, akıcı, yer yer de zorlu bir üsluba sahiptir. Onun Fâtiha Sûresi tefsirini yazmayı düşündüğü sıralarda Bursa'da yaşadığı şu olay, tefsirin özellik ve güzellikleri hakkında bilgi vermektedir:

Molla Fenârî Bursa kadısıdır. Dönem Yıldırım Beyazıt'ın sultan olduğu devirdir. Sultan Niğbolu Zafarî'nden (799/1396) sonra Bursa Ulu Camiini inşa ettirmiş ve açılışında Cuma hutbesini Somuncu Baba namıyla meşhur Şeyh Hamid-i Veli okumuştur. Fenârî'nin de hocası olan Somuncu Baba, hutbede Fâtiha Sûresini tefsir etmiştir. Onu dinleyen cemaatin arasında Fenârî de vardır. Fenârî izlenimlerini şöyle anlatır:

“Somuncu Baba, öyle bir hutbe irâd etti ki, herkes hayran kaldı. Fâtiha Sûresi ile ilgili bizim de bir kısım müşküllermizi halletti. Sûrenin yedi türlü tefsirini yaptı. Birinci tefsirini bütün cemaat anladı, ikinci tefsirini cemaatin bir kısmı anladı, üçüncü tefsirini ise anlayanlar pek az kimselerdi. Dördüncü ve sonraki yorumlarını ise pek anlayan yok gibiydi!”

Fenârî'nin hazırladığı Fâtiha Sûresi tefsirinde de sûre çok farklı açılardan ele alınmış ve bu açıklamaların bir kısmı ancak erbabının anlayabileceği açıklamalardır. Müfessir, tefsirinde önce sûre hakkında genel

bilgiler verir. Sûrenin indiği yer, iniş sebebi, isimleri ve fazileti gibi konularda açıklamalar yapar. Ardından sûrenin her âyetini tek tek ele alır. âyetle ilgili kıraat ve irab bilgilerini verir. Âyetteki kelime ve kavramların açıklamalarını yapar, Kur'ân'daki kullanımlarını örnekleriyle açıklar. Sonra bazı faydalı bilgiler, âyetle ilgili bazı hükümler, âyetin tefsiri, bazı hakikatler, marifetler, hatırlatmalar ve latifeler peş peşe gelir. Bunlar, çoğu zaman birbirinin içinde onlarca maddeyi bulabilir.

Fenârî'nin Fâtiha Sûresi tefsiri, bir bakıma Anadolu'da İşârî tefsirin büyük temsilcisi olan Sadreddin Konevî'nin Fâtiha Sûresi tefsirinin şerhi mesabesindedir. Ancak Fenârî'nin tefsiri çok daha kapsamlı ve zengin muhtevalıdır.

Fenârî'nin, eserinde istifade ettiği tefsir kaynakları arasında Maturidî (ö.333/944), Ebû Bekir el-Cessâs (ö.370/980), Sa'lebî (ö.427/1036), Ömer en-Nesefî (ö.537/1142), İsfehânî (ö.502/1108), Gazâlî (ö.505/1111), Kuşeyrî (ö.514/1120), Beğavî (ö.516/1122), Zemahşerî (ö.538/1143), Râzî (ö.606/1210), Muhyiddin b. el-Arabî (ö.638/1240), Kurtubî (ö.671/1273), Sadreddin Konevî (ö.673/1374), Beyzâvî (ö.685/1286), Ebû Hayyân (ö.745/1344) ve Teftazânî (ö.792/1390) tefsirlerini sayabiliriz. Bunlardan başka hadis, fıkıh, kıraat, mantık ve dil ile ilgili pek çok kaynaktan yararlanmış ve bunlardan bahsetmiştir.

İhtisar ve Tercümede Takip Edilen Yol

Genellikle tefsirler, müelliflerin ömürlerinin sonlarına doğru kaleme aldıkları ve bütün ilmî birikimlerini sergiledikleri çok yönlü ve kapsamlı eserlerdir. Nitekim müfessirimiz de atmış üç yaşında eserini yazmış, yarım asırlık ilmî ve irfânî birikimini çalışmasına yansıtmıştır. Bu eserlerde Kur'ân'ın tefsiri yanında, onun tefsirine yardımcı olan ve bilinmesi gereken sarf-nahiv, belağat, kıraat, fikhî-kelâmî-felsefî tartışmalar, görüş sahiplerinin isimleri ve rivâyetler gibi pek çok konuda çeşitli bilgiler de yer almaktadır. Biz böyle kapsamlı çalışmalarını okurken, Kur'ân'ın tefsirinin net olarak ortaya çıkması için bu yan bilgilerden arındırılmış tefsirler hayal ederdik ki, elinizdeki çalışmada böyle bir tefsiri ortaya koymaya çalıştık.

Elinizdeki çalışmada, birikimli bir büyük ilim adamının çok yönlü olarak hazırladığı eserini olduğu gibi tam metin olarak çevirmedik, birçok ihtisarlar yaptık. Çünkü eser altı asır önce kaleme alınmış, o günün ilmî neşvesini bütün özellik ve güzellikleriyle yansıtıyor. Pek çok işarî yorum, dil bilimsel açıklamalar, kelâmî, felsefî ve mantıkî izahlar, pek çok görüş ve görüş sahiplerinin isimleri o günün sistematığı içinde eserde yer almıştır. Özellikle ilim yolcusu olan ve çok özel alanlarda belli bir alt yapıya sahip olanların anlayabileceği bilgiler... Bunların hepsini aktarmak hem çalışmamızın hacmini büyütecek hem de aktarılanların hepsi herkes tarafından anlaşılmayacaktı. Bu sebeple, müellifinin hoşgörüsüne sığınarak eserin günümüzde

daha geniş bir kitle tarafından anlaşılacağını düşündüğümüz yönlerini aktarmaya gayret ettik. Birebir tercüme yerine eserden seçip anladıklarımızı, kendi cümlelerimizle ve kısmî tasarruflarla aktarmaya çalıştık. Müellifin başlıklarını kullandığımız gibi, zaman zaman kendimiz yeni başlıklar koyduk. Önceki ilim adamlarımız çok yönlü ve donanımlı olmaları ve kendi zamanlarındaki eser telif anlayışı sebebiyle, eserlerine bütün birikimlerini karma olarak yansıtmayı adet edinmişlerdir. Özellikle tefsir sahasında rivâyetler, kıraat bilgileri ve dil bilimsel açıklamalarla dolu eserleri okurken, geniş kitlelerin bu tür eserlerden istifade edebilmesi için bunların içinden yalnızca tefsirle alakalı olan bilgileri derleyip ihtisar etmeyi hedefledik. Tefsir ilmine dair olan ilk bölümden de önemli gördüğümüz kısımları özetledik. Zaten bizim dışarıda bıraktığımız bilgileri ilmî açıdan anlama seviyesinde olanlar, onun asıl metninden okuyup anlayabilirler. O seviyede olmayanların ise o bilgilerin tercümesini doğru bir şekilde anlaması da zor olacaktır. Fenârî'nin bu çalışması etrafında bu hedefimizi de bir ölçüde gerçekleştirmiş olduk. İnşallah isabet edip faydalı bir çalışma ortaya koymuşuzdur.

Fenârî'ye ait bu tefsirin günümüz insanına tanıtılması, okuyucuya ulaştırılması için bizi teşvik eden Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı H. Hamidettin Ateş'e teşekkürü bir borç biliyorum.

Eserde geçen çok sayıda âyetin sûre ve âyet numara-

ralarını, hadis ve rivayetlerin kaynaklarını dipnotlarda gösterdik, rivayetlerin tahrîcini yaptık. Eserde geçen yüzlerce rivayetin tahrîcini yapan, Sakarya İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Ömer Faruk Akpınar'a ve eserin siz okuyucularımızla buluşmasını sağlayan Nasihat Yayınları'nın değerli yetkililerine şükranlarımı sunarım.

Müellifi rahmetle anarken, çalışmamızın hayırlara vesile olmasını diler ve hatalarımızın affını niyaz ederim. Kulun *tedbiri* ile Rabbin *takdirinin* örtüşmesi demek olan *tevfik* Yüce Allah'tandır.

Prof. Dr. Ali AKPINAR

MUKADDİME

Rahman ve Rahîm Allah'ın Adıyla.

“Rabbimiz! Biz Senin indirdiğin her şeye iman ettik ve Peygamberine tabi olduk. Bizleri şahitlerle beraber yaz.”

Allah'ım! Biz Sen'den nebilerin anlayışını, resullerin ezberleyişini, gözde meleklerinin ilhamını ve salih kullarının tevfiğini istiyoruz.

Allah'ım! Bizi, zoru kolaylaştırmak için ilim ve amelle tefsire rağbet edenlerden eyle. Yoksa kendini beğenmişlerden olmak yahut lüzumsuz tartışmalara dalmak için tefsir yapanlardan eyleme!

Bizi amellerin meyvelerini devşirip yücelere erenlerden, kemal seviyesinin izlerini sürenlerden eyle. Tûl-i emel pırıltılarında yananlardan, tembellik ve ihmalkârlık tiryakisi olanlardan eyleme.

Muhammed Mustafa ve hayırlı âlinin hürmetine dualarımızı kabul eyle. Salât ü selâm ona ve âline olsun.

Kuluna, müjde ve uyarı olsun diye Kitab'ı indiren, ona hikmeti, en güzel konuşmayı, en güzel yorumu müyesser kılan Yüce Allah'a hamdolsun. O'nun kendisine az sözle çok manalar ifade etme gücü verilen o kutlu elçisine salât ü selam olsun... Kur'ân'ın ilkelerine tutunan, onun gereklerini yerine getiren seçkin âline ve

güzide ashabına da selam olsun...

Ben, bizleri ahrete hazırlayacak olan şehadetle şehadet ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Yine çokça bağışlayan Yüce Allah'ın huzurunda mümtaz şefaatinin hak ettirecek bir şehadetle şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.

I.Ünite: Tefsir İlmi

Tefsir ilmi, Yüce Allah'ın Kur'ân'ındaki muradını araştıran ilimdir. Onda Kur'ân lafızlarının halleri, nâsîh ve mensûhu, âyetlerin iniş sebepleri, tertibi, Mekki yahut Medeni oluşu gibi konular araştırılır.

Tefsir ilmi sayesinde insan, kabiliyeti nispetinde Allah'ın kelâmını anlayacağından eskiler iman konusunda şöyle demeyi tavsiye etmişlerdir:

“Âmentü billâh ve bimâcâe bihî min indihî alâ murâdih. Ve Âmentü bi-Rasûlillah ve bi-mâ kâlehû alâ murâdih!”

“Allah'a inandım, O'nun katından gelen her şeye ve O'nun muradına iman ettim. Allah'ın Rasûlüne inandım, onun söylediği şeylere ve ne murat ettiğine de iman ettim.”

Tefsir ilmi; Kur'ân olması ve Yüce Allah'ın muradı olduğu bilinen veya zannedilene delaleti bakımından, Allah kelâmının hâllerini insan gücü nispetinde bilmektir.

Kur'ân manalarının Peygamberimizden yahut sahabesinden gelen rivâyetlerle açıklanmasına tefsir; Arapça kaidelere göre açıklanmasına ise te'vîl denmiştir.

Başka bir tanıma göre tefsir, rivâyetlere dayanarak âyetlerin iniş sebebini, durumunu ve kimin hakkında indiğini açıklamaktır. Te'vîl ise, bağlamına uygun olarak Kitap ve Sünnete aykırı olmayacak şekilde lafzı muhtemel bulunduğu manaya sarf etmektir. Dolayısıyla tefsir rivâyete, te'vîl ise dirâyete dayanır.

Tefsir ve Te'vîl ile Uğraşmak

Tefsir ve te'vîl ile uğraşmak caizdir. Bazı ilim adamları, “Kur’ân hakkında bilgisizce/kendi görüşü ile söz söyleyen kimse cehennemdeki yerine hazırlansın.”¹¹, “Bir kimse Kur’ân hakkında kendi görüşü ile söz söylese, isabet etse bile hata etmiş olur.”¹² gibi rivâyetleri delil göstererek sahih bir rivâyete dayanmadan yapılan açıklamaları caiz görmemişlerdir. Bu konuda Hz. Ebû Bekir de şöyle demiştir: “Allah’ın kitabı hakkında kesin bilgi sahibi olmadığım bir konuda konuşacak olsam, hangi sema beni altında gölgeler ve hangi yer beni üstünde taşır!”¹³

İlim adamlarımızın geneli ise tefsir ve te'vîlin caiz olduğunda hemfikirdirler. Bunların Kitap’tan delilleri, manalarına vâkıf olmak için Kur’ân hakkında derinlemesine düşünmeye, hükümler çıkarmaya ve onları insanlara açıklamaya teşvik eden âyetlerdir. Bunun ha-

11 Tirmizî, Tefsir, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 233, 269; Taberî, *Tefsir*, I, 78.

12 Ebû Dâvud, İlim, 5; Tirmizî, Tefsir, 1.

13 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X, 512; Taberî, *Tefsir*, I, 78; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 14.

disten delili ise şu rivâyettir:

Peygamberimiz, yeryüzünde ilk kaldırılacak şeyin ilim olduğunu söyleyince, orada bulunanlar, bu iş, Kur'ân'ın kaldırılmasıyla mı olacak, diye sordular. Peygamberimiz bu soruya şöyle cevap vermiştir: *“Hayır, fakat onun te'vilini bilenler ölecek, geride kendi heva ve arzularına göre onu yorumlayan cahiller kalacak!”*¹⁴

Yine Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *“Kur'ân, okunuşu kolay, gayretli çalışanlara manaları açılan, kelime-leri i'cazından dolayı çeşitli vecihlere muhtemel olan, çok çeşitli manaları taşıyan özelliktedir. Siz onu en güzel vecihlere yorumlayın, içindekilerin gereğini en güzel şekilde yerine getirin!”*¹⁵

İbn Mesud'un şu sözü de bu konunun delillerindedir: *“İlme ermek isteyen, Kur'ân'ı harmanlasın, inceleyip araştırsın!”*¹⁶

Hız. Ali de şöyle der: *“Aslında her şeyin ilmi Kur'ân'dadır. Ne var ki insanların görüş ve anlayışları onu çıkarmaktan aciz kalmıştır.”*¹⁷

Peygamberimizin yukarıda geçen *“Kur'ân hakkında bilgisizce/kendi görüşü ile söz söyleyen kimse cehennemdeki yerine hazırlansın.”* sözüne gelince bu, din ve dilin kurallarına riâyet etmeden, delilere dayanmadan bilgisizce, kendi ön kabullerini Kur'ân'a söyletmek için Kur'ân

14 Suyûtî, *e-Dürri'l-Mensûr*, II, 269.

15 Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 163.

16 Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 154.

17 Suyûtî, *Miftahu'l-Cenne*, I, 67.

hakkında konuşanlar içindir. Yine bu uyarılar, manalarını anlamaktan insanların aciz kaldığı müteşabihler hakkında konuşanlar içindir ki, onları bilmeye ihtiyaç da yoktur.

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “*Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Ondaki her âyetin bir zahrı, bir batnı, her bir haddin bir matlaı vardır.*”¹⁸ Bu rivâyeti şöyle açıklamak mümkündür: Onun zahrı lafzı; batnı ise yorumudur. Dinleyicinin ilk anda vakıf olacağı sırf Arapça bilgi ile anlaşılacak hakiki manalar onun zahrı, seleften rivâyet edilen yorumsal manaları ise onun batnıdır. Zahr, batn, hadd, matla’ lafzın açık ve gizli manalarına dair isimlerdir. Hissedilen manaların açığa çıkması zahri, manaların ruhu ise batnıdır. Matla’ ve hadd ise daha öte manalar ve sırlardır.

Nitekim bir rivâyette “*Kur’ân’ın yediye hatta yetmiş kadar vecihleri vardır.*”¹⁹ denilmiştir ki bu çokluktan kinaye olarak ondaki manaların zenginliğine ve genişliğine işaret etmektedir.

Besmeledeki Mana Mertebeleri

Tefsir ilmini tahsil etmek kifaye yollu farzdır. Peygamberimizin “*İlim talep etmek her müslümana farzdır.*”²⁰ hadisi, herkesin bilmesi gereken ilmihâl bilgilerinin farz-ı

18 İbn Mes’ûd’un sözü olarak aktarılmış olup isnadı zayıf olarak değerlendirilmiştir. Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 65; Süyûtî, *el-İtkân*, VI, 2325.

19 Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 154.

20 İbn Mâce, Mukaddime, 17.

ayn olduğuna delalet eder. Cenâb-ı Hakk'ı, O'nun birliğini, peygamberini ve diğer temel dinî bilgileri bilmek gibi...

Sahâbenin önde gelen müfessirleri en başta Hz. Ali, ardından Abdullah b. Abbas'tır. Ona Peygamberimiz "Allah'ım! Dinde onu anlayış sahibi kıl!" diye dua etmiştir.²¹ İbn Mesûd da onun için "Abdullah b. Abbas, Kur'ân'ın ne güzel tercümanıdır."²² demiştir. Ondan sonra Abdullah b. Mesûd, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Amr gelir. Allah hepsinden razı olsun.

Tâbiûn halkasının önde gelen müfessirleri ise, Hasenü'l-Basrî, Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Alkame, İkrime ve Dahhâk gibi isimlerdir.

Onlardan sonra da tefsir ilmi bu alanda birçok ehil ismin telif ettiği pek çok tefsirle devam edegelmiştir.

II. Ünite: Tefsir İlminin Fazileti ve Ona Duyulan İhtiyaç

Tefsir ilmi, şerî ilimleri/hükümleri çıkarmaya vesile olması, bütün hikmetlerin kaynağı olan Allah kelamı Kur'ân'ı konu edinmesi, ilmî ve amelî hikmetlerin elde edilmesini hedeflemesi, ebedî ahiret saadetini kazanmayı sağlaması gibi sebeplerden ötürü en şerefli ilimdir. Dinî ve dünyevî kemaller bu ilimle sağlanacağından tefsire ihtiyaç kaçınılmazdır. Zira dinî ilimlerin

21 Buhârî, Vudû, 10; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 520.

22 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 519; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 537.

hepsinin kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân ise, "Asla önünden ve ardından bâtilin kendisine yaklaşamayacağı şeydir."²³ Öyle ki "Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiştir."²⁴ âyetinde geçen hikmet kavramının Kur'ân'ın tefsiri olduğu söylenmiştir.²⁵

İlmin Fazileti

İlmin faziletini Kur'ân âyetleri, Peygamberimizin hadisleri, büyüklerin sözleri ve aklî deliller gösterir. Şöyle ki:

1. Âyetler

*"Allah, melekler ve adaleti yerine getiren ilim sahipleri, O'ndan başka tanrı olmadığına şahitlik etmişlerdir."*²⁶

Yüce Allah bu âyetinde kendi isminden sonra melekleri, üçüncü olarak da ilim adamlarını övmüştür. Bu onlar için büyük bir mertebedir.

*"Allah, içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin."*²⁷

Bu konuda İbn Abbas şöyle der: "Âlimler, diğer mü'minlerden yedi yüz derece üstündür, her derecenin

23 41 Fussilet 42.

24 2 Bakara 269.

25 Hikmet, şeriat ve hükümlerin beyanıdır. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s, 97.

26 3 Âlu İmrân 18.

27 58 Mücadele 11.

arasında beş yüz yıllık mesafe vardır.”²⁸

“Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”²⁹

“De ki: ‘Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve Kitâb’ı bilenler yeter.’”³⁰

“Biz bu misalleri insanlara veriyoruz, onları ancak bilenler anlayabilir.”³¹

İlim ehlinin faziletine dair daha pek çok âyet vardır.

2. Hadisler

“İlim yoluna giren kimseye Allah, cennet yollarından bir yol açar.”³²

“İlim talep eden kimseye, melekler rıza kanatlarını gererler.”³³

“Doğrusu âlime, göklerde ve yerde olanlar, deryadaki balıklar istiğfar ederler.”³⁴

“Âlimin, âbide üstünlüğü, dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.”³⁵

28 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 65. İbn Abdilber, bu sözü Ebû Hüreyre kanalıyla merfû olarak nakleder, ancak isnadın zayıf olduğunu söyler. İbn Adiy de bu rivayete *el-Kâmil*'de yer vermiştir. Bk. *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 130; *el-Kâmil*, V, 217.

29 39 Zümer 9.

30 13 Ra'd 43.

31 29 Ankebût 43.

32 Ebû Dâvud, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19; Ahmed, el-Müsned, V, 196.

33 Ebû Dâvud, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19; Ahmed, el-Müsned, V, 196.

34 Ebû Dâvud, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19; Ahmed, el-Müsned, V, 196.

35 Ebû Dâvud, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19; Ahmed, el-Müsned, V, 196.

“Âlimler, peygamberlerin varisleridirler. Elbette peygamberler para pul miras bırakmazlar, onlar ilim bırakırlar. İlimden nasiplenen, o mirastan büyük pay almış demektir.”³⁶

Elbette bu övülen ilim adamları, ilim yolunda olan herkes değildir. Aksine onlar dinî ilimleri bilen, dinde derinlemesine anlayış sahibi, ilmi ile amel eden, nefsinin ıslah eden, sonra Allah'ın kullarını irşad ederek onların ıslahına vesile olanlardır. Bütün bunları da övünmek, hava atmak, kuru tartışmalara girmek için yapmayıp sırf Allah için yapanlardır. Nitekim bu konuda Peygamberimiz^(sav) şöyle buyurmuştur:

“Kim ilim adamlarıyla yarışmak yahut düşük kimselerle tartışmak yahut da insanların kendisine yönelmelerini sağlamak için ilim talep ederse, Allah onu cehenneme atar!”³⁷

İlmin faziletini gösteren diğer bazı hadisler de şöyledir:

“Kıyamet günü, âlimlerin mürekkebi, şehidlerin kanı ile birlikte tartılır.”³⁸

“Allah'ın dininde derinleşen kimseye Allah yeter, O, onu hiç ummadığı yerden ve umulmadık bir biçimde rızıklandırır.”³⁹

“Yüce Allah, İbrahim Peygambere şöyle bildirdi: ‘Ben ilim sahibiyim ve ilim sahiplerini severim.’⁴⁰

36 Ebû Dâvud, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19; Ahmed, el-Müsned, V, 196.

37 Tirmizî, İlim, 6.

38 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, VI, 466 (Münâvî, rivayetin mevzû olduğunu söyler).

39 İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 204 (İsnadı zayıftır).

40 İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 219. Hadis kitaplarında tespit

“Ümmetimden iki grup düzeldiğinde, tüm insanlar düzelir. Onlar yöneticiler ve fakîhlerdir.”⁴¹

“Kendisinde beni Allah’a yaklaştıracak ilim artıramadığım günde benim için hayır ve bereket yoktur.”⁴²

“Kıyamet gününde şu üç grup şefaet eder: Peygamberler, sonra âlimler, sonra da şehidler.”⁴³

“Dinde anlayış sahibi olmaktan daha faziletli bir ibadet yoktur. Dinde anlayış sahibi bir fakîh, şeytana bin âbiddeden daha baskındır.”⁴⁴

“Her şeyin bir direği vardır, dinin direği de dinde anlayış sahibi olmaktır.”⁴⁵

“Allah, kıyamet gününde kulları diriltir, sonra âlimleri diriltir ve şöyle buyurur: Ey âlimler! Ben sizin durumunuzu bilerek size ilmimi verdim. Ben size ilmimi, size azap etmek için vermedim. Haydi, gidin cennete, Ben sizleri bağışladım.”⁴⁶

edemediğimiz bu rivayet için İbn Abdilber ve muhakkiki herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.

- 41 İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 641. İbn Abdilber, rivayetin mevdû' olduğunu söylemiştir.
- 42 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, X, 136; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 75. (İsnadı zayıftır.)
- 43 İbn Mâce, *Zühd*, 37. Hz. Osman'dan nakledilen bu rivayetin çok zayıf, hatta mevdû' olduğu da söylenmiştir. Bk. Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, VI, 402; Elbânî, *Silsiletü ehâdîsi'z-zâife*, IV, 445-446.
- 44 Dârakutnî, *es-Sünen*, III, 78; İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 127 (İsnadı çok zayıf, hatta mevdû' olduğu da söylenmiştir).
- 45 Dârakutnî, *es-Sünen*, III, 78; İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 127 (İsnadı çok zayıf, hatta mevdû' olduğu da söylenmiştir).
- 46 İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 215, 217; Heysemî, *Mecma'*, I, 126 (isnadı çok zayıftır).

3. Büyüklerin sözleri

Hız. Ömer şöyle der: "Ey insanlar! İlme yapışın. Zira Yüce Allah'ın muhabbet elbisesi vardır. Kim ilim kapısına varırsa, Allah ona ridasını giydirir. O kişi bir günah işlerse, Allah o muhabbet elbisesini geri almasın diye özür dileyip O'ndan af dilesin."⁴⁷

*"Bana bir karış yaklaşana ben bir arşın yaklaşırım. Bana bir arşın yaklaşana ben, bir kulaç yaklaşırım. Bana yürüyerek gelene, ben koşar adım gelirim."*⁴⁸ kudsî hadisindeki Allah'a yaklaşmanın ancak ilimle olacağında âlimler görüş birliği içerisinde dilerler.

Hız. Ali, Kümeyl'e şöyle demiştir: "Kümeyl, ilim maldan üstündür. Şöyle ki, ilim seni korur, sense malı korursun. İlim hâkimdir, mal ise mahkûmdur. Mal harcadıkça eksilir, ilim ise harcadıkça artar."⁴⁹

Yine Hız. Ali şöyle demiştir: "Âlim kimse, oruçludan da, geceleri ibadet yapandan da, cihad edenden de üstündür."⁵⁰

İbn Abbas şöyle der: "Gecenin bir kısmında ilimle uğraşmak, bana geceyi ihya etmekten daha sevimsizdir."⁵¹

47 İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 253.

48 Buhârî, *Tevhîd*, 15; Müslim, *Zikir*, 2-3.

49 İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 146, 247 (İsnadı zayıftır).

50 Gazalî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I, 8.

51 Dârimî, *Mukaddime*, 27; İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 117 (Rivayet zayıftır)

İbn Mesûd da şöyle der: “Ortadan kaldırılmadan önce ilme yönelin. İlimin kaldırılması, âlimlerinin ölüp gitmesidir. Yemin ederim ki, Allah yolunda can veren şehidler, ilim adamlarının üstünlüklerini gördüklerinde âlimler olarak diriltilmeyi çok isteyeceklerdir. Çünkü şehadet ameldir, ilim ise onun ruhudur. Öyle ki bir kimse, kahraman desinler diye savaşırken ölse, cehen-neme atılır.”⁵²

4. Aklî Deliller

Bu delilleri şöyle sıralayabiliriz:

1. İlim, insanı hayvandan ayıran en temel meziyettir. İnsan ilmiyle üstündür. Şöyle ki deve insandan güçlü, fil insandan büyük, yırtıcı hayvan ondan cesaretli, sığır ondan daha çok yiyebilen, serçeler ondan daha çok cinselliği olan hayvanlardır. Tüm bunlardan insanı şerefli kılan yalnızca ilimdir.
2. İlim, kalbin gıdasıdır. Nitekim İbnü'l-Mübârek şöyle demiştir: “Kalp, üç gün hikmetten mahrum kalsa ölür.”⁵³ Gerçekten de öyledir, kalb ilimle hayat bulur. Cahil aslında ölümcül hasta kimsedir, ancak o bunu hissedemez. Çünkü onun dünya işlerine kendisini kaptırması, onun duygularını köreltmış-

52 Gazalî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I, 9.

53 *İhyâ'* dan nakledilen bu söz sehven İbnü'l-Mübârek'e nispet edilmiştir. Hâlbuki Gazalî, İbnü'l-Mübârek'ten yaptığı alıntılardan sonra 'Feth el-Mevsilî şöyle der' diyerek bu sözü zikreder. Bk. Gazalî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I, 8.

tir. Tıpkı aşırı korkunun, yaranın acısını hissetmeye engel olması gibi. Ölüm, onun omuzlarından dünya yüklerini indirdiğinde, onun acısını duyar ama bu da ona bir fayda sağlamaz. Hz. Ali'nin dediği gibi: "İnsanlar uykudadırlar, öldüklerinde uyanırlar!"⁵⁴

3. İmam Şafiî'nin şu sözü de ilmin şerefine delildir: "Küçük bir şeyde bile olsa ilme nisbet edilen kimse sevinir, bilgisiz olduğu söylenen kimse ise üzülür."⁵⁵
4. İlim mutlak olarak fazilettir. Çünkü ilim, Yüce Allah'ın sıfatıdır. Melekler, peygamberler de ilimle vasıflanmıştır. Elbette akıllı kimse, ahmak olandan daha hayırlıdır.
5. Eşsiz güzellikte olan bir şey, her zaman arzu edilendir. O, Yüce Allah'ı tanımak ve O'nun cemalini görmek gibi ya bizzat arzu edilendir, ya da para, altın gibi dolaylı olarak istenen şeydir. Öyle yao cevherler, Yüce Allah'ın takdiri ile insanların ihtiyaçlarını gideren araçlar olmasaydı, çakıl taşlarından ne farkları olurdu! Bazen de rağbet edilen şey, hem bizatihi hem de dolaylı olarak istenen şeydir. Beden sağlığı gibi. Zira o, hem acılardan salim kıl-

54 Gazalî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, IV, 23. Gazâlî, rivayeti Hz. Peygamber'e nispet etse de doğrusu Hz. Ali'nin sözü olduğudur. Bk. Irâkî, *el-Muğnî*, II, 993; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 312.

55 Gazalî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I, 9. İbn Abdilber, bu sözün kime ait olduğunu belirtmez. Ancak muhakkiki Hz. Ali'nin de buna benzer bir sözünü zikreder. Bk. *Câmiu'l-beyâni'l-ilm*, I, 251.

dığı için istenir, hem de insanın varlığını sürdürmeye yaradığı için istenir. İlim, her yönden de istenen şeydir. Bir kere o, kendisi insana haz veren bir lezzettir, ikinci olarak ebedî Ahiret mutluluğuna vesiledir ki bu arzu edilen şeylerin en âlâsıdır. Ona da ancak ilimle erişilir. Bu yüzden ilim, en üstün ameldir.

6. Bir şeyin üstünlüğü, onun kazanımlarının üstünlüğü ilemdir. İlmin semeresi ise, sahibini âlemlerin Rabbine yaklaştırmasıdır. Yine ilim, meleklerin korumuna ve yüce makamlara yaklaştıran araçtır. Bu, ilmin ahiret kazanımıdır. Dünyada ise, izzet, vakar, padişahlar ve büyükler katında nüfuz sahibi olma, iyi kötü herkesin yanında saygınlık kazanma hep ilim sayesinde olur. Öyle ki en kaba saba adamlar bile, hocalarına ilimleri sebebiyle saygı duyarlar. Hayvanların dahi insana saygı gösterip emrine amade olması, ilmi sayesinde değil midir?
7. İlmin tadı, akılla kavranır. Gerçekten ilim, lezzetlerin en büyüğüdür. Tıpkı cehalet elemi, elemelerin en dehşetlisi olduğu gibi. Çünkü lezzet, kemâl ve hayrı anlamak, ona ulaşmaktır. Bu ise ilimle gerçekleşir... Diğer pek çok lezzetin sonu pislik, çöplük, acıdır. Yeme içmenin sonu pislik, giyeceklerin sonu eskiyip atılmak, evliliğin sonu bir anlık lezzetin ardından bir kısım acılar, üzüntülerdir... Aklî lezzetin sonu ise, ebedî ahiret hayatında mutlu ve bahtiyar olmaktır.

Muaz b. Cebel, ilim ve ilim adamları hakkında şöy-

le der:

“İlim öğrenmeye bakın. Zira Allah için ilimle meşgul olmak iyilik güzellik ve ibadettir. İlim ezberlemek tesbih, ilmi araştırma cihad, ilim öğretme sadaka, onu ehline sunma taattir. İlim, yalnızlıkta dost ve arkadaş, bollukta darlıkta yol gösterici, yüceliklerde vezir, cennet yolunda ışıktır. Yüce Allah, ilim sayesinde nicelerini yükseltir, onları hayır öncüleri kılar... Çünkü ilim, gönüllerin şifası, gözlerin nuru, bedenlerin gücüdür. İlim sayesinde insan, iyiler arasına karışır, yüce mertebelere erer. İlim üzere yoğunlaşmak oruca denk, ilimle uğraşmak gece ibadetine bedeldir. Zira ilimle Allah’a itaat edilir, onunla kulluk yapılır, onunla O’ndan sakınılır, onunla akraba ve insanî ilişkiler sürer. Evet, ilim imam, amel onun cemaatidir. İyiler ilme kavuşur, kötüler ondan mahrum kalır.”⁵⁶

III. Ünite: Kur’ân, Sûreler, Kur’ân Okuma ve Kur’ân Ehlinin Faziletleri

1. Âyetler

“And olsun ki, sana daima tekrarlanan yedi âyetli Fâtiha’yi ve Kur’ân-ı Azîm’i verdik.”⁵⁷ Âyette geçen “tekrarlanan yedi” den (seb’u’l-mesânî) maksat Fâtiha Sûresidir. Namazlardaki okumalarda tekrarlandığı için yahut Cenab-ı Hakk’a sena ve övgüler içerdiği için bu ismi almıştır. Übey b. Ka’b’ın rivâyet ettiği bir hadiste Pey-

56 İbn Abdilber, *Câmiu beyâni’l-ilm*, 239, 240 (Rivayetin gerek Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gerekse Muaz b. Cebel’e isnadının aslının olmadığı belirtilmiş, mevdu’ kabul edilmiştir).

57 15 Hicr 87.

gamberimiz^(sav) şöyle buyurmuştur: *“Canımı kudret elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, Tevrat’ta, İncil’de, Zebur’da ve Kur’ân’da onun gibisi indirilmemiştir.”*⁵⁸

Doğrusu o, değerli bir Kitab’dır. Geçmişte ve gelecekte onu batıl kılacak yoktur. Hakîm ve övülmeye layık olan Allah katından indirilmedir.⁵⁹

*“Doğrusu Kitab’ı Biz indirdik, onun koruyucusu elbette Biziz.”*⁶⁰ Âyette de belirtildiği üzere Yüce Allah, Kur’ân’ın korunmasını bizzat kendi üzerine almış, önceki kitapların korunmasını ise Rabbânîlere bırakmıştır. Yüce Allah, Kur’ân’ını her türlü değişmeden ve tutarsızlıktan korumuştur.

2. Hadisler

Hz. Ali’nin rivâyet ettiğine göre Allah’ın Rasûlü şöyle buyurmuştur:

“Dikkat edin, ilerde bir takım fitneler olacaktır.”

‘Onlardan kurtuluş nedir, ey Allah’ın Rasûlü?’ dedim, şöyle buyurdu:

*‘Allah’ın kitabıdır. Onda sizden öncekilerin ve sizden sonrakilerin haberleri vardır. Aranızda nasıl hükmedeceğiniz onda açıklanmıştır. O, oyun eğlence değil, hak ile batılı kesin hatlarıyla birbirinden ayırandır.’*⁶¹ Onu büyüklenerek terk edenin Allah be-

58 Tirmizî, Sevâbü'l-Kur’ân, 1.

59 41 Fussilet 42.

60 15 Hıcr 9.

61 Aynı manada Kur’ân’da şöyle buyrulmuştur: *“Doğrusu o, hak ile batılı birbirinden ayırt eden kat’î bir sözdür. O, bir oyun ve eğlence değildir.”* 86 Târik 13-14.

lini kırar. Ondan başkasında hidâyet arayarı Allah saptırır. O, Allah'ın kopmaz sağlam ipidir. O, hikmet dolu zikirdir. O, dos-doğru yoldur. O, kendisiyle arzuların kayıp sapmadığı, onunla konuşan dillerin yalan yanlışa bulaşmadığı, ilim adamlarının kendisine doypup kanmadığı, çok okumakla eskimeyen, eşsizliği bi-tip tükenmeyen bir kitaptır. Onu dinleyen cinler şöyle demekten kendilerini alamamışlardır: 'Doğrusu biz, doğru yola ileten eşsiz güzellikte bir Kur'ân dinledik ve ona iman ettik.'⁶² Onunla konuşan doğru söylemiş olur. Onunla amel eden ödüllendirilir. Onunla hükmeden, adaletli davranmış olur. Ona çağırarı, doğru yola çağırılmış olur. Al bu sözleri, kulağına küpe olsun!"⁶³

Hadisteki pek çok incelikten bir kısmı şunlardır: Fitneden kurtulabilmek, sapıklık ve ona sebep olan şeylerden kurtulmakla olur. Bu da emirlere tutunmak, yasaklardan kaçınmakla olur. Nefsin buna rıza gösterip alışabilmesi ise, onu yapması gerekenlere yönlendirmek, kaçınması gerekenlerden sakındırmakla olacaktır. Bu da geçmiş toplumların halini ibretle okumak ve iyilerin kazanımları ile kötülerin kayıplarını bilmekle gerçekleşecektir. Kur'ân, bütün bunları açıklamaktadır. O, teorik ve pratik hikmetlerin menbaıdır. O, en etkili, en kapsamlı mev'ızadır...

Bir başka hadis şöyledir:

"Kur'ân'ı okuyup gereğini yerine getiren kimseye ahirette şöyle denir: 'Oku ve yüksel. Dünyada nasıl ağır ağır okuduysan öyle oku. Çünkü senin makamın, okuyacağın en son âyetin yanındır.'⁶⁴

62 72 Cin 1.

63 Tirmizi, Sevâbü'l-Kur'ân, 14; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân 1.

64 Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân 18; Ahmed, *el-Müsned*, II, 192, 471.

Hadisteki müjde, Kur'ân'ı layıkıyla okuyan, onun mabûnalarını derinlemesine düşünen ve gereklerini yerine getiren kimseler içindir.

Peygamberimiz^(sav) Übey b. Ka'b'a sordu: “Bilir misin, Allah'ın kitabından hangi âyet daha büyüktür?” Dedim ki: ‘Allah ve Rasûl en iyisini bilir!’ Aynı soruyu tekrar sorunca ‘Âyet-i Kürsî'dir’ dedim, göğsüme dokunup “Sana ilim verildi” buyurdu.⁶⁵

Peygamberimizin, ashabına sorular sorması, onların dikkatini çekip, onları dinlemeye teşvik etmek yahut onların bilgisini yoklamak içindir. Sahabenin ise önce “Allah ve Rasûlü en iyisini bilir.” demeleri edeplerinden dolayıdır...

“Kur'ân'da mahir olan (güçlük çekmeden O'nu okuyan) 'sefere' denilen kerim ve itaat edilen Peygamberlerle (yahut meleklerle) beraberdir. Kur'ân'ı kekeleyerek, güçlkle okuyana ise, iki ecir vardır.”⁶⁶

“Ancak şu iki kimseye gıpta edilir: Bir adam ki Allah ona Kur'ân'ı bahşetmiş, o da gece gündüz onu okuyup gereklerini yerine getiriyor. İkincisi ise, Allah'ın kendisine mal verdiği bir kimse ki gece gündüz o malı infak ediyor.”⁶⁷

Bir defasında Vahiy Meleği Peygamberimize şöyle demiştir: “Seni iki nur ile müjdelirim ki, onlar senden önce başka bir nebiye verilmemiştir. Onlardan biri Fâtiha Sûresi, ikincisi ise Bakara Sûresinin son âyetleridir. Bunları okuyan kimsenin duaları-

65 Müslim, Müsâfirîn, 258; Ebû Dâvud, Salât, 346.

66 Buhârî, Tefsir, 50; Tevhid 52; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 244.

67 Buhârî, İlim, 15; İ'tisâm, 13; Müslim, Müsâfirîn, 268.

na mutlaka icabet edilir.”⁶⁸

“Kehf Sûresinin başından on âyet ezberleyip muhafaza eden kimse Deccâl’in fitnesinden korunmuş olur.”⁶⁹

Hadisteki hıfzdan murat onun kıraatini, ezberini ve uygulamasını muhafaza etmektir.

“İhlâs Sûresi, Kur’ân’ın üçte birine denktir.”⁷⁰

İhlâs Sûresini okumayı çok sevene peygamberimiz şu müjdeyi vermiştir: *“Ona söyleyin, Allah da onu çok seviyor.”⁷¹* Kulun Rabbini sevmesi, gönlünü Allah’a ibadete has kılması, O’na hiçbir şeyi ortak koşmamasıdır. Rabbin kulunu sevmesi ise, ondan hoşnut olması ve onun yaptığını övmesidir. Zira muhabbet, çok iyi kavradığından gönlün bir şeye meyletmesi ve ona yaklaşmaya çalışmasıdır. Yüce Mevlâ’nın kullarını sevmesi, onları yaratması, onları maddî ve manevî rızıklarla rızıklandırması şeklinde tezahür eder.

“Her şeyin bir kalbi vardır. Kur’ân’ın kalbi Yâsîn’dir. Kim Yâsîn’i okursa, Yüce Allah ona on kere Kur’ân okuma sevabı verir.”⁷²

Yâsîn Sûresi Kur’ân’ın kalbi, özüdür. Çünkü onda uluhiyet, nübüvvet, ahiret gibi Kur’ân hakikatlerinin özü toplanmıştır.

68 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 254.

69 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 257.

70 Buhârî, Fezâilü'l-Kur’ân, 13; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 259; Tirmizî, Sevâbü'l-Kur’ân, 11.

71 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 263.

72 Tirmizî, Sevâbü'l-Kur’ân, 7.

“Zilzâl Sûresi Kur’ân’ın yarısına, İhlâs Sûresi üçte birine, Kâfirûn Sûresi ise dörtte birine denktir.”⁷³

Şöyle ki, Zilzâl Sûresi ahiret ahvalini açıklar, dünyaya göre ahiret Kur’ân’ın gayesinin yarısıdır.

“Allah’ın kitabından bir tek harf okuyan için bir hasene vardır. Bir hasene on katıyla mükâfatlandırılabilir. Ben ‘Elif Lâm Mîm’ bir harftir demiyorum. Fakat ‘Elif’ bir harf, ‘Lâm’ bir harf, ‘Mîm’ bir harftir.”⁷⁴

“Kur’ân ehli, Allah’ın rahmetiyle kuşatılmış, Allah’ın nuruna bürünmüş, Allah’ın kelamıyla konuşan kimselerdir. Onlara düşman olan Allah’a düşman olur. Onlara dost olan da Allah’a dost olur.”⁷⁵

“Peygamberimize en sevimli amelin ne olduğu soruldu, O şöyle cevap verdi: ‘Yolculuğu bitirince tekrar yolculuğa başlayan kimse.’ ‘O kimdir?’ diye sorulunca, şöyle buyurdu: ‘O kimse, Kur’ân’ı başından sonuna kadar okur, bitirince tekrar başa döner.”⁷⁶

Zaten Kur’ân’ın sonu, onun başıdır. Şöyle ki Kur’ân’ın sonunda istiâze duaları (Felak ve Nâs) vardır. İstiâze ise *“Kur’ân okuyacağın zaman, kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.”⁷⁷* âyetiyle Kur’ân’a başlarken okunan duadır. Aynı şekilde Kur’ân’ın başında yer alan *“Elhamdülillahi rabbil alemîn”* duası da mü’minin son

73 Tirmizî, Sevâbü'l-Kur’ân, 10.

74 Tirmizî, Sevabü'l-Kur’ân 16; Dârimî, Fedâilü'l-Kur’ân 11.

75 İbn Arrâk, *Tenzîhu’s-şerîa*, I, 135 (Rivayetin mevdû’ olduğu söylenmiştir).

76 Dârimî, Fedâilü'l-Kurân 33.

77 16 Nahl 98.

okuyacağı duadır.

Kur'ân'ın Tanımı ve İsimleri

Kur'ân, nazmı ve manası Arapça olarak, Allah'ın peygamberine inen Allah kelmamıdır.

Bir şeyin birden fazla isminin olması, onun şerefli oluşunun kanıtıdır. Çünkü her bir isim, onun bir yönünü, bir özelliğini belirtir. Nitekim Kur'ân'ın da âyet ve hadislerde yüzden fazla isimi zikredilmiştir. Bu isimlerden âyetlerde geçenleri şunlardır:

1. **Azîm:** Büyük olan.
2. **Azîz:** İzzet kaynağı, azîz eden.
3. **Aliyy:** En yüce olan.
4. **Mecîd:** Şanlı, şanı yüce olan.
5. **Müheymin:** Görüp gözeten. Tüm her şeyin haberini kuşatan.
6. **Nûr:** Işık kaynağı, aydınlatan.
7. **Hak:** Gerçeğin ta kendisi.
8. **Hakîm:** Hikmet kaynağı, hikmetli.
9. **Kerîm:** Keremli, ikramı çok olan.
10. **Mübîn:** Apaçık olan.

Buraya kadar sayılan isimler, aynı zamanda Kur'ân'ın sahibi olan Allah'ın isimleridir.

11. **Münîr:** Aydınlatan.
12. **Hüdâ:** Yol gösteren, rehber.
13. **Beşîr:** Müjdeleyen.

14. **Şifâ:** Şifa veren.
15. **Rahmet:** Rahmet kaynağı.
16. **Kitâb:** Yazılan, sûre ve âyetleri, kelime ve harfleri toplayan, önce Levh-i Mahfuz'da, daha sonra dünya semasında, daha sonra da mü'minlerin gönüllerinde ve Mushaflarda yazılı olan. Kur'ân, varlık âlemi olan Kâinat Kitabının hallerini açıklayan kitaptır.
17. **Mübârek:** Bereket kaynağı, bereketlendiren.
18. **Kur'ân:** Harfleri, kelimeleri, âyet ve sûreleri toplayan; hakikat ve hikmetleri bir araya getiren, kullara sunulan İlahî sofrâ, fasîh lafızla sahih manayı bir araya getiren. Yahut da Kur'ân, 'Lafza-i Celâl'in Rabbimize has olması gibi Kur'ân'a özel bir isimdir.
19. **Furkân:** Peyderpey inen, hak ile batılı birbirinden ayırt eden, hak dine ve taraftarlarına yardım ve zafer bahşeden, şek ve şüpheden kurtaran.
20. **Bürhân:** Açık delil, belge.
21. **Beyân:** Açıklayan, apaçık olan.
22. **Tibyân:** Gerçeği açıklayan, apaçık gerçeklerin kitabı.
23. **Tafsîl:** Birbirini açıklayan apaçık bölümler halinde inen.
24. **Fasl:** Kesin hatlarıyla ayırt eden, ayıraç.
25. **Sıdk:** Doğruların kaynağı.
26. **Musaddık:** Önceki ilahî kitapları tasdik eden.

27. **Zikrâ:** Öğüt olan.
28. **Zikir:** Yüce Allah'ı hatırlatan en etkili öğüt.
29. **Tezkira:** En etkili öğüt.
30. **Hakem:** Hikmetle hükmeden.
31. **Hikmet:** Hikmet kaynağı.
32. **Muhkem:** Yalan, çelişki ve sair kusurlardan korunmuş olan.
33. **Tenzîl:** Yücelerden indirilmiş olan.
34. **Tasdîk:** Doğrulayan ve doğrulanan.
35. **Münezzel:** Yücelerden indirilmiş olan.
36. **Tabsıra:** Apaçık belge.
37. **Besâir:** Apaçık belgeler mecmuası.
38. **Mevıza:** En etkili ve en güzel öğüt.
39. **Beyyine:** Belge, delil.
40. **Beşîr:** Müjdecî.
41. **Nezîr:** Uyarıcı.
42. **Vahiy:** Süratla akan gizli söz.
43. **Risâlet:** İlahî mesaj.
44. **Nebe':** Önemli haber.
45. **Kayyim:** Çelişkisiz olan, istikameti gösteren.
46. **Kayyime:** Dosdoğru hüküm ve ilkeler kaynağı.
47. **Rûh:** Hayat kaynağı olan, ruh veren.
48. **Kelâm:** Sözlerin en güzeli.
49. **Kelimât:** En güzel sözler mecmuası.
50. **Kelime:** En güzel söz.

51. **Âyât:** Âyet cümlelerinden oluşan, mu'cizeler mecmuası.
52. **Beyyinât:** Apaçık belgeler topluluğu
53. **Fadl:** Lütuf, nimet.
54. **Kavl:** Sözlerin en güzeli.
55. **Kîl:** Söylenenlerin en güzel ve en doğrusu.
56. **Hadîs:** Gerçek ve doğru söz.
57. **Ahsenü'l-Hadîs:** Sözlerin en güzeli.
58. **Arabiy:** Arapça olan.
59. **Ğayri Zî Ivec:** Eğrilik ve çelişkisi olmayan.
60. **Suhufun Mükerrametün Merfûatün Mütahheratün:** Keremli, saygın ve yüce tertemiz sayfalar.
61. **Habl:** Allah'a yaklaştıran kopmaz ip
62. **Hayr:** Hayır ve iyiliğin kendisi.
63. **Belâğ:** Kutlu mesaj.
64. **Bâliğa:** Üstün ve yüce olan.
65. **Hakku'l-Yakîn:** Gerçeğin ta kendisi.
66. **Müteşâbih:** Eşsiz lafız ve manada, âyetleri birbirine benzer.
67. **Ğayb:** Gaybî bilgileri içeren.
68. **Sırâtün Müstakîm:** Dosdoğru yol.
69. **Hucetün Bâliğa:** Yüce delil.
70. **Urve:** Sağlam kulp, tutamak.
71. **Kasas:** En güzel kıssalar kitabı.
72. **Mesel:** Apaçık delil, çarpıcı örnek.

73. **Aceb:** Hayrete düşüren, ilginç hakikat.
74. **Esâra:** Bilgi izleri.
75. **Kıst:** Adaletin kendisi.
76. **İmam-ı yevm:** Kıyamet gününün öncüsü.
77. **Nücûm:** Yol gösteren yıldız, hakikatler kitabı.
78. **Nimet:** Nimetlerin en güzeli.
79. **Kevser:** Bolluk ve bereket kaynağı.
80. **Mâ':** Rahmet yağmuru.
81. **Tilâvet:** Hakkıyla okunması gereken.
82. **Kıraât:** Okunması ibadet olan.
83. **Adl:** Mutedil ölçüler koyan, adalet kaynağı ve adaletin kendisi olan.
84. **Büşrâ:** Müjdeci, müjdeler veren.
85. **Mestûr:** Satırlara dizilmiş.
86. **Sekîl:** Ağır sorumluluk getiren sözler kitabı.
87. **Tertîl:** Dura dura ve hakkı verilerek okunan.
88. **Tefsir:** En güzel yorum.
89. **Müsebbit:** Gönüllerde sabit olan.

Hadislerde geçen isimler de şunlardır: **Habl** (Kopmaz ip), **Metîn**, **Nâfi'** (Fayda veren), **Şifâ**, **Mürşid** (Yol gösteren), **Müaddil** (Adalet rehberi), **Mu'tesım bih** (Kendisiyle), **Ismetün** (Günahlardan koruyan), **Kâsıme** (Bel kıran, mütekebbirlerin belini kıran), **Tuhur** (Temiz), **Me'debetüllah** (Allah'ın ziyafet sofrası), **Efdalü min külli şey dúnallah** (Allah dışında her şeyden efdal olan), **Muhterem**, **Dâfi'** (Sıkıntıları defeden, müdafaa eden, ahiret sıkıntılarını mü'minden gideren), **Sa-**

hibü'l-Mü'min (Mü'minin arkadaşı), **Kelâmü'r-Rahman** (Rahman'ın kelamı), **Hares mine's-Şeytân** (Koruyucu, okuyup amel edenleri şeytana karşı bekleyen bekçi), **Ruchân fi'l-Mizân** (Üstünlük sahibi, tercihe şayan olan, Mizan'da ağır basan).

Bir hadislerinde Peygamberimiz şöyle buyurmuşlardır:

“Saidlerin hayatını yaşamayı, şehidlerin ölümünü, haşir günü kurtuluşu, yakıcı kıyamet sıcağında Rahman'ın gölgesini, sapma gününde hidâyeti istiyorsanız Kur'ân'ı öğrenip okuyun. Çünkü o, Rahman'ın Kelamıdır, şeytana karşı koruyucudur, mizanda ağır gelecek şeydir.”⁷⁸

Bilinmelidir ki, Kur'ân'ın pek çok ismi, aynı zamanda Yüce Allah'ın ve onun kutlu elçisinin isimleridir.

Kur'ân ile İlgili Bazı Bilgiler

Sûre

Kuvvet, sur, mertebe, şeref, parça manalarına gelir. Kur'ân sûreleri, içerisinde âyetleri, kelimeleri, onların ihtiva ettiği güçlü ilim ve irfan hakikatlerini çepeçevre kuşattığı ve okuyucusunu yüce mertebelere çıkardığı için bu ismi almıştır. Aynı şekilde her bir sûre, Kur'ân'ın bir parçasıdır. Kur'ân sûrelerinin sayısı 114'tür. Bunlardan 85'i Mekke'de gerisi Medine'de inmiştir.

78 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, I, 545 (Deylemî).

Fâtiha Sûresi ile ilgili farklı görüşler vardır. Şöyle ki, o hem Mekkî hem de Medenî'dir. Bir kere Mekk'e'de, bir kere de Medine'de inmiştir. Onun iki kere inmiş olması, onun yüceliğini gösterir ve bu onu iyice zihinlere yerleştirme hedefine yöneliktir. Bir rivâyete göre, Fâtiha Sûresi, Vahiy meleği Cibril ile beraberinde yedi bin mukarreb melek olduğu halde Peygamberimize inmiştir. Öyle ki onların tesbihatını âlem işitmiş, bu manzara karşısında Peygamberimiz "*Sübhana'llahi ve'l-hamdü li'llah*" diyerek secdelere kapanmıştır.

Âyet

Alâmet, cemaat manalarına gelir. Sözün bittiğine alâmet olduğu için yahut Kur'ân harflerinden bir cemaatten oluştuğu için Kur'ân cümlelerine bu isim verilmiştir.

- Kûfelilere göre Kur'ân âyetlerinin sayısı 6236'dır.
- Kur'ân kelimelerinin sayısı ise 77437 veya 77277'dir.
- Kur'ân harflerinin sayısı bir görüşe göre 323671'dir.
- Kur'ân'da bulunan nokta sayısı 156081'dir.⁷⁹

79 Müellif, daha sonra her harfin ayrı ayrı sayısını verir. Bütün bu sayımlar, Kur'ân üzerinde ne kadar ayrıntılı çalışıldığının göstergesidir.

Müellif, tefsirinde şöyle bir yöntem izler: Önce Kur'ân'ın nazım ve beyan konumunu özetler. Sonra şu başlıklar altında açıklamalar yapar:

İstiâze Hakkında Açıklamalar

Bir âyette şöyle buyurulmuştur: “Kur’ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.”⁸⁰ Cübeyr b. Mut’ım’dan rivâyet olunduğuna göre Peygamberimiz^(sav), “Namaza başladığında kıraatten önce Eûzü çekti.”⁸¹

Eûzünün nazmı ile ilgili birbirine yakın farklı rivâyetler vardır. Medine ve Şâm ehline göre cümle *Eûzü bi’llahi mine’ş-şeytâni’r-racîm* (Kovulmuş şeytandan Allah’a sığınırım.) şeklindedir. Açıklaması kısaca şöyledir:

أَعُوذُ Eûzü

Allah’a sığınırım, O’nun koruması altına girerim, O’ndan yardım dilerim, O’na tutunurum, O’nun dışındaki her şeyle irtibatımı keser yalnızca O’na bağlanırım.

Âyetin Kıraati: Âyetle ilgili mütevâtir kıratları açıklar.

Âyetin Lüğatı: Kelime bilgisi verir.

Âyetin İ’rabı: Dilbilimsel açıklamalar yapar.

Âyetin Beyanı: Edebî sanat ve nüktelere dikkat çeker. Bu bilgilerden sonra, rivâyet ve dirâyet yoluyla çıkarılan dinî yükümlülükleri açıklar. Ardından sûre hakkında genel bilgiler verir. Sûrenin önceki sûre ile münasebeti, âyet-harf-kelime sayısı ile ilgili bilgiler, âyet/sûrenin iniş sebebi ve iniş yeri, muhtevası, sûrede nâsih-mensûhla ilgili söz-konusu edilen açıklamalar, sûrenin isimleri, fazileti hakkında bilgiler. Bu giriş bilgilerinden sonra zahirî ve batınî açıklamalar yapar, tefsir ve te’vîl yapar.

80 19 Nahl 98.

81 Ebû Dâvud, Salât, 118; İbn Mâce, İkâme, 2.

بِاللَّهِ **Bi'llâhi**

Allah lafzı, O'nun tüm cemalet ve celâl sıfatlarını toplayan bir isimdir ki, O'nun yegâne ve gerçek ma'bud olduğunu gösterir...

Allah, bütün varlıkların ma'budu, tüm vehim ve hatalardan münezzeht, bütünüyle kavranmaktan berî, eserleriyle varlığı zahir olan, akıllara durgunluk veren sıfatların sahibi, kendisine ibadet etmekle bedenlerin sükkûn bulduğu, gönüllerin coştığı, karanlık gecelerin sıkıntılarını kudretiyle gideren, varlıkları yaşatan ve yüceler yücesi olan demektir.

الشيطان **Şeytân**

İblis'tir. Rahmetten kovulup uzak olan, dünya ve ahirette helak olan, dünyada ayrılık ateşiyle, ahirette ise cehennem ateşiyle yanan, isyan ve kötülük odağı olan, isyanında devamlı olan, her şeyi bozan şer ve pislik kaynağı, emelleri ve amelleri boşa çıkan, demektir.

الرجيم **Racîm**

Taşlanmış, en kötü şekilde helak olmuş, semanın haberlerine sarktıkça meleklerce taşlanan ve insanoğlunu her türlü belaya sevk eden/atan anlamlarınadır.

Şeytanın isim ve sıfatları

Kur'ân'da onun isim ve sıfatları olarak şu kelimeler kullanılır: İblîs, Şeytan, Ğarûr (Aldatıcı), Vesvâs (Çokça

vesvese veren), Hannâs (Sinsi), Sâğır (Aşağılık), Kâfir, Mârid (Azgın), Merîd (İnatçı), Tâyif (Dolaşan hortlak), Fâlik (Bölen-Parçalayan), Mez'ûm (Kınanmış), Melûn (Lanetli), Medhûr (Kovulmuş), Kefûr (Nankör kâfir), Hazûl (Terkedilmiş), Asî (İsyankâr), Adüv (Düşman), Mu'dil (Saptırıcı). Bütün cinâyetleri ve bütün cezaları kendisinde topladığı için Racîm sıfatı bütün bu manaları kapsar.

Şeytanın mahiyeti ve gücü

Bu konuda çeşitli görüşler vardır. Şeytanın varlığı âyet-hadis ve aklî delillerle sabittir. Melekler nuranî varlıklardır, şeytanlar ise dumansız ateşten yaratılmışlardır. Şeytanlar, melek cinsi değildirler. Zira melekler, yemezler, içmezler, evlenmezler, gece gündüz Allah'ı tesbih edip O'na boyun eğerler. Şeytanlar ise öyle değildirler. Şeytanlar ölüleri diriltemez, gaybı bilemezler ve Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler.

Eûzü, dua ve talep manasına olup, “*Ben Sana sığıyorum, Sen koru beni.*” demektir. Yüce Allah ile kulu arasında karşılıklı bir ahit vardır ki bu konuda Rabbimiz şöyle buyurur: “*Size verdiğim nimeti hatırlayın ve ahdimi yerine getirin ki Ben de yerine getireyim.*”⁸² Kul, *Eûzü* çekerek sanki şöyle demektedir: “*Rabbim, beşerî zafiyetlerimle ben kulluk ahdimi yerine getiriyor ve diyorum ki; “Eûzü bi'llah ve estağfiru'llah (Allah'a sığınır ve Allah'tan af dilerim.) Sense, kerem ve lütfunla Rububiyet ah-*

dini yerine getirmeye çok daha layıksın!”

Vahiy meleğinin Peygamberimize indirdiği ilk iki cümle *Eûzü-Besmele* olmuştur. *Eûzü* ile tüm insan ve cin şeytanlarından, tüm itikadî ve amelî şerlerden Allah’a sığınılmaktadır.

Rivâyet edildiğine göre, Nuh (a.s.) “*Rabbim, hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi Senden istemekten Sana sığınırım.*”⁸³ dedi tufandan selamete çıktı ve berekete erdi.

Yusuf (a.s.) “*Allah’a sığınırım, gerçekten Rabbim bana ikram etti.*”⁸⁴ dedi kendisine ismet sıfatı verildi ve zina-ya düşmekten korundu.

Musâ (a.s.) “*Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım.*”⁸⁵ dedi, töhmet giderildi ve fail-i meçhul olay aydınlatıldı.

İmran’ın karısı “*Ben bebeğimi ve zürriyetini kovulmuş şeytandan, Sana sığındırıyorum.*”⁸⁶ dedi, kendisine en güzel söz söyleme ve sabretme melekesi verildi.

Hız. Meryem, insan sûretinde kendisine gelen meleğe “*Eğer sen takvalı birisi isen senden Rahman’a sığınırım.*”⁸⁷ dedi kendisine çocuk müjdesi verildi.

Peygamberimiz Hız. Muhammed (s.a.v.) Yüce Al-

83 11 Hûd 47.

84 12 Yusuf 23.

85 2 Bakara 67.

86 3 Âlu Imrân 36.

87 19 Meryem 18.

lah'ın emriyle “*Rabbim, şeytanların vesveselerinden Sana sığınırım.*” dedi kendisine şefaah hakkı verildi.

İstiâze Hakkında Bazı Hadisler

İki adam Peygamberimizin yanında birbirlerine sövdüler. Efendimiz onlara şöyle dedi: “*Ben bir kelime biliyorum, onu bir kimse söylese bu kırgınlık ondan gider. O kelime Eûzü bi'llâh cümlesidir.*”⁸⁸ Peygamberimizin bu sözü Rabbimizin şu âyetiyle uyusmaktadır: “*Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, şeytan tarafından bir vesveseye uğrayınca, Allah'ı anarlar ve hemen gerçeği görürler.*”⁸⁹

*“Kim sabahleyin üç kere 'Eûzü bi'llahi mine's-şeytani'r-racîm' der, ardından Haşr Sûresinin son üç âyetini okursa, Cenab-ı Hak ona yetmiş bin meleği vekil kılar, akşama kadar ona dua ederler. O kişi ölecek olsa şehit sevabına nail olur. Akşamleyin aynı şekilde okuyan kimse için de durum aynıdır.”*⁹⁰

Bu rivâyette de Eûzü ile Allah düşmanı bertaraf edilmiş, Haşr Sûresinin son üç âyeti ile ise Yüce Allah en güzel isim ve sıfatlarıyla hatırlanmış oldu. Bu şekilde Rabbimizin şu va'di gerçekleşmiş oldu: “*İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar Allah'a inanmış ve O'na karşı gelmekten sakınmışlardır. Dünya hayatında da, ahirette de müjde onlarıdır. Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur. Bu büyük başarı-*

88 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11; Edeb, 44; Müslim, Birr ve Sila, 109.

89 7 A'raf 201.

90 Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân, 22; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 22.

dır."⁹¹ Kim bir yere iner ve şöyle derse oradan ayrılıncaya kadar hiçbir şey ona zarar veremez: "Yarattığı tüm şeylerin şerrinden tam kâmil kelimeleriyle Allah'a sığınırım!"

İbn Abbas'ın bildirdiğine göre Peygamberimiz torunları Hasen ve Hüseyin'e şöyle dua ederdi: "*Her türlü şeytandan, endişe verici şeyden ve göz değmesinden siz ikinizi kapsamlı tüm kelimeleriyle Allah'ın korumasına havale ediyorum.*"

Sizden biriniz uykuda korktuğu zaman şöyle deyiversin: "Kapsamlı tüm kelimeleriyle Allah'a sığınırım. O'nun gazabından, cezasından, kullarının şerrinden, şeytanın dürtülerinden ve onların bize gelip zarar vermesinden."

İstiâzenin Hükümü

Cumhura göre *Eûzü* çekmek vacip değildir. Bazı ilim adamlarına göre ise kıraat esnasında *Eûzü* çekmek vaciptir. Yüce Allah'ın "*Allah'a sığın*" emrine uymak için ömürde bir kere *Eûzü* çekmek vaciptir. Şeytanı def için yapılması gerekenleri yapmak vaciptir, bu vecibe *Eûzü* ile tamamlanır. *Eûzünün* hikmeti, Allah dışındaki tüm her şeyden ayrılıp Yüce Allah'a yönelmektir.

İstiâze ile İlgili Bazı Hakikatler

Bir hadiste "*Namaz, mü'minin miracıdır*" buyurulmuş-

tur.⁹² Bu sözün zahiri, şeklen Allah'tan başkasından yüz çevirmek, bütün azalarla Yüce Allah'a yönelmektir. Bunlar namazın rükünleridir. Sonra kul, vesveseci şeytan ve avanesinden Allah'a sığınır, Yüce Allah'ı en kapsamlı ismi olan *Allah* adıyla anar, diliyle bunu teyit eder, ardından tüm kalbiyle Allah'a yönelir, her şeyiyle Yüce Rabbin huzurunda olur. Namaz rekâtlarını tekrarlayarak bu iyice karar kılar. Böylece sözün bâtinî manası da gerçekleşmiş olur. Artık tam bir teslimiyet ve rıza ile huzurdadır kul.

Dilin *Eûzü*yü söylemesi sözün zahiri, organların Allah'tan başkasından kurtulması ise sözün batnî manasıdır. Şeytandan sıyrılıp Allah'a sığınmak sözün zahiri, nefisten sıyrılıp Allah'a sığınmak ise sözün batnî manasıdır. Artık bu makamda olan bir kimse her şeyden ve her şeyinden sıyrılmış Yüce Rabbin olmuş demektir. Sığınma dilde başlar, diğer organlarda son bulur. Artık unutmaktan, söz-fiil Allah'ın hoşlanmadığı tüm her şeyden sığınmış olur. Şu dualarda olduğu gibi:

*"Allah'ım! Belanın sıkıntısından, azgınlığım bulaşmasından, kötü sonlardan, düşmanları sevindirmekten Sana sığınırım."*⁹³

*"Fayda vermeyen ilimden, ürpermeyen yürekten, doymayan nefisten Sana sığınırım."*⁹⁴

92 Bu söz hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Benzer manada *"Namaz, mü'minin kurbânı, yani Allah'a yaklaşma vesilesidir."* rivayeti nakledilmiş, ancak bunun da isnadı zayıf kabul edilmiştir. Bk. Münâvî, *Feyzü'l-kadır*, II, 365.

93 Buhârî, Kader, 13; Müslim, Zikir, 53.

94 Müslim, Zikir, 73.

“Kızgınlığından rızana, cezalandırmandan afiyete çıkarmana sığınırım. Ben, Senden yine Sana sığınırım. Ben Senin sıfatlarını tek tek sayıp layığı ile övemem. Sen kendini nasıl övüp yüceltiyorsan öylesin!”⁹⁵

İstiâze ile İlgili Bazı Marifetler

Eûzü çekmek, halktan Hakk’a yükselmektir. Nefsin muhtaçlığından kurtulup Hakk’ın zenginliğine başvurmaktır. *Eûzüde* “Allah’a kaçın”⁹⁶ ilahî emrinin sırrı vardır. *Eûzü*, Allah deyip gayriyi terk etmektir. Acziyet içerisinde Yüce Rabbin huzurunda durmaktır. Nefsin acziyetini itiraf edip Rabbinin erişilmez kudretini itiraf etmektir. Nefsin tüm yönleriyle tanıyan bir kimse, Rabbin layığı ile tanımış olur. Zaten nefsinin acziyetini bilen, Rabbin de kemaliyle bilmiş olur. Acziyeti bilmeden, huzurda kendinden geçmek mümkün değildir. Kendi nefsinden geçip Allah’ın huzurunda olan kimse, bir kudsî hadiste belirtildiği gibi, Allah ile iştir, O’nunla görür ve tutar.⁹⁷

Yüce Yaraticının kâğıtlarda yazılı isimlerine abdestsiz dokunmanın caiz olmadığı gibi, Allah’a iman ve O’nun sevgisinin yazılı olduğu âşıkların gönüllerine de dokunulamaz. Bu yüzden heva ve heves necasetinden temizlenmek için istiazeyle abdest almak gerekir.

95 Müslim, Salât, 222.

96 51 Zâriyât 50.

97 “Kulum Bana, nâfilelerle yaklaşır, sonunda Ben onu severim. Ben onu sevdim mi, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum.” Buhârî, Tevâdu’ 38.

İsitâze, şeytandan kaçıp Rabbe itaat etmekle gerçekleşir. Bunun için bir hadiste “*Biz küçük cihaddan büyük cihada, düşmanla cihaddan nefis ve şeytanla cihada döndük*” buyurulmuştur.⁹⁸ Nefis ve şeytanla cihad, büyük cihaddır. Çünkü insan, nefis ve şeytan düşmanıyla her zaman karşı karşıyadır. Zahirî düşmanın öldürdüğü kimse şehid olur, gizli düşmanın öldürdüğü kimse ise kovulmuş olur. Bu yüzden iç dünyanın kemali için, istiâze, yani Yüce Allah’tan yardım dileme kaçınılmazdır.

Besmele Hakkında Açıklamalar

بِسْمِ اللّٰهِ Bismillâh

Denildi ki: “Dört Kitaptaki tüm ilimler Kur’ân’da, Kur’ân’daki tüm ilimler Fâtiha’da, Fâtiha’daki tüm ilimler *Besmelede*, *Besmeledeki* tüm ilimler de başındaki noktada gizlenmiştir.”⁹⁹ Çünkü bütün ilimler kulun Rabbine ulaşması içindir. Bâ harfi de yaklaştırıp ulaştırma manasınadır. *Eûzü billah*’daki bâ ile *Bismillâh*’daki bâ arasındaki fark açıktır. Şöyle ki, *Eûzüdeki* bâ, Kahhar olan Yüce Allah ile düşmanının yok edilmesi için; *Besmeledeki* bâ ise kulun Rabbine vasıl olması içindir.

98 Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayetin aslının olmadığı ve münker olduğu söylenmiştir. Bk. İbn Teymiye, *Mecmûâtü'l-fetâvâ*, XI, 197; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zâife*, V, 478-481. Beyhakî, *Zühd*’ünde benzer bir rivayet zikretmiş ve zayıf olduğunu belirtmiştir. Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, s. 165.

99 Suyûtî, *el-İtkân*, II, 425.

İbn Abbas şunları söylemiştir: “*Besmele*, Kur’ân’ın anahtarıdır. *Besmele*, Levh-i Mahfûz’da Kalem’in yazdığı ilk cümlerdir. Yüce Allah’ın, Âdem’e indirdiği ilk kelamdır.”

Besmele âyet midir?

Bu konuda pek çok tartışma yapılmıştır. Konuyla ilgili görüşlerin özeti şudur: *Besmele*, Kur’ân’dan müstakil bir âyettir. Ancak o, ne Fâtiha Sûresinin ve ne de diğer sûrelerden birinin ilk âyeti değildir. *Besmele*, sûrelerin arasını ayırmak ve sûreye bereket umarak başlamak için Kur’ân’a konulmuştur. *Eûzü* ile başlayıp *Besmele* ile devam etmekteki hikmet, Yüce Allah dışındaki tüm her şeyden uzaklaşıp her şeyiyle O’na yönelmektir.

Besmele’nin yazılımındaki hikmetler

Besmelenin “bâ”sı, diğer “bâ”lardan uzun yazılır. Çünkü *Besmele*deki “bâ” harfi, Yüce Allah ile kulunu birbirine bağlayan bağlaçtır. O’nun feyz ve rahmetinin enginliğine işaret etmek için uzatılır. “İsm” kelimesinin elifinin hafzedildiğine işaret olsun diye uzatılır.

“İsim” kelimesi alamet manasına “smh” kökünden yahut yükseklik manasına “smv” kökündendir.

الرحمن الرحيم Rahman ve Rahîm

Her ikisi de rahmet kökündendir. “Layık olana hayır dileyen” yahut “müstehak olduğu halde cezalandırmayan” anlamına gelir. “*Rahman*”, “*Rahîm*” kavramın-

dan daha mübalağalıdır. Çünkü Arapça'da harf fazlalığı, mana fazlalığına işaret eder. *Rahîm* kavramına göre, *Rahman* kavramında hem kemiyet hem keyfiyet bakımından daha çok rahmet vardır. *Rahman*, dünyada mü'min kâfir herkese rahmetiyle muamele eden; *Rahîm* ise ahrette yalnızca mü'minlere rahmet edecek olandır. Dolayısıyla *Rahmân*, *Rahîm*'e göre daha kapsamlıdır. Yine bir görüşe göre *Rahman*, O'nun rahmetinin mübalağalı olduğunu, *Rahîm* ise rahmetinin devamlılığını gösterir. Allah'tan başkası *Rahman* ismiyle nitelenemez, ancak *Rahîm* ismiyle nitelenebilir. Özetle her iki kavramın eş anlamlı olduğu söylendiği gibi, farklı anlamlara geldiği, birincinin mübalağa, ikincinin devamlılık bildirmek için geldiği söylenmiştir.

Rahman, yalnızca Yüce Allah için kullanıldığından *Besmelede*, *Rahîm* sıfatından önce zikredilmiştir. Yine *Rahman*'daki mana, *Rahîm*'deki manadan daha geneldir, bu yüzden önce zikredilmiştir. Lafza i celâl (Allah lafzı) ile en kapsamlı isim zikredilmiş, sonra genelden özele diğerleri zikredilmiştir.

Bismillah... cümlesi, "Allah'ın adıyla okurum" takdirindedir. "Doğrudan Allah ile" anlamına "*billah*" denilmeyip "Allah'ın ismiyle" anlamına "*Bismillah*" denilmesi, O'nun ismiyle yardım dilemeye işaret içindir. Nitekim âyette "*En güzel isimler Allah'ındır, o halde o isimlerle dua edin*"¹⁰⁰ buyurulmuştur.

Besmele ile İlgili Bazı Rivâyetler

Peygamberimizden şöyle rivâyet edilmiştir: “*Hoca, talebesine Besmeleyi öğrettiğinde Yüce Allah, çocuk, anne-babası ve hocası için cehennem beraatı yazar.*”¹⁰¹

Hz. Ali, şöyle der: “*Bismillah, zorlukları kolaylaştırır, şerlerden korur, gönüllerdeki hastalıklara şifa verir, kıyamet gününde de güvene çıkarır.*”

İbn Mesûd şöyle der: “*Yüce Allah’ın cehennemdeki on dokuz zebaniden kendisini kurtarmasını isteyen on dokuz harfli Besmeleyi okusun.*”¹⁰²

Tabi ki bu gibi zikirlerle vaat edilen müjdelere nail olmak, yalnızca dilin ucuyla bunları söyleyivermekle olmaz. Çünkü kâmil anlamda gerçek zikir, samimiyet ve bilinçle yapılandır. Nitekim meşhur bir hadiste Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah’ın 99 ismi vardır, kim onları sayarsa cennete girer.*”¹⁰³ Hadiste geçen ve saymak anlamına gelen *ihşâ* kelimesi, “*Kim o isimleri inanarak, gerçek manalarını bilerek tek tek söyler, o isimlerdeki ilahî ahlakla ahlaklanmaya gayret ederse.*” demektir.

101 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 9. Süyûtî, İbn Abbas’tan naklen merfû’ olarak verdiği rivayetin uydurma olduğunu söylemiştir. Bk. Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, I, 198.

102 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 9.

103 Buhârî, Şurût, 18; Deavât, 68; Tevhîd, 12; Müslim, Zikir, 5.

Besmele ile ilgili bazı hükümler

Peygamberimiz^(sav) Fâtiha Sûresinin yedi âyet olduğunu haber vermiştir.¹⁰⁴ Buna göre *Besmele* Fâtiha'nın birinci âyetidir. *Besmeleyi* Fâtiha Sûresinin âyeti saymayanlara göre ise, "*Sıratallezîne enamte aleyhim*" ayrı bir âyet, "*Ğayri'l-mağdûbi aleyhim ve'le'd-dâllîn*" ayrı bir âyet sayılmıştır.

Bazı hakikatler

Cenab-ı Hakkın bütün isimlerinin kâinat ile bir ilgisi vardır. Bütün isimlerin evrende bir tecellisi/yansıması vardır.

Besmeledeki Rahmân ve Rahîm ismi, mana bakımından birbirinden ayrılmazlar.

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "*Allah, Âdem'i kendi sûretinde yahut Rahman'ın sûretinde yaratmıştır.*"¹⁰⁵ Bunun anlamı şudur: O, Âdem'e bütün sıfatlarından vermiştir. Zât, sıfatlarda gizlidir. Sıfatlar fiillerle, fiiller oluş ve eserlerle bilinir. Kimin üzerinden perdeler kalkar ve fiiller onda tecellî ederse tevekkül eder. Kimin üzerinden fiillerin perdesi kalkar da sıfatlar tecellî ederse rıza ehli olur. Kimin üzerinden sıfatların perdeleri kalkar da üzerinde zât-i ilahî tecellî ederse gerçek anlamda muvahhid olur. Artık o kişi, *besmele* okuyuşunun gereğini yerine getirmiş olur. Nitekim Peygam-

104 Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân, 1; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 12.

105 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 1; İstî'zân, 1; Müslim, Cennet, 28.

berimiz secde de okuduğu bir duasında şöyle diyerek buna işaret etmiştir. “Allah’ım, kızgınlığından rızana/Senden yine Sana sığınırım.”¹⁰⁶

Besmele ile İlgili Bazı Marifetler

Allah’ın Kitabı, *Besmelenin* başındaki *bâ* harfi ile başladı. Zira *bâ* harfi, dikey değil yatay yazılmakla ve çizgi altında nokta olmakla tevazuunun simgesidir. Yüce Allah ise tevâzu göstereni yüceltendir. Bu nedenle Kitabına onunla başlayarak onu yüceltti. Dikey yazılan *elif* harfi ise böyle değildir. Yine *bâ* harfi iki şeyi birleştirmek içindir. *Bâ* harfi, Allah lafzı ile *Rahman* kelimesinin harflerini birleştirmiştir. *Bâ* harfi bir noktadır, ancak o aynı zamanda harf-i cer olmakla âmildir. Allah’ın Kitabının âmil/aktif/güçlü bir harfle başlaması uygun olmuştur. O, aynı zamanda dudak harfidir, Kitabın Elest Bezminde *belâ* diyen kulların söylediği ilk dudak harfi ile başlaması münasip olmuştur.

Besmelede dört ilâhî mertebe vardır: İsim ve Zâtın ulûhiyeti, Celâl ve Cemâl sıfatları. Varlık âleminde de dört mertebe vardır: Ulûhiyyet, Ruhaniyyet, Cismâniyyet ve Hayvaniyyet.

Yüce Allah, Kitabına *Bismillah* ile başlayarak mahlûkatın isim perdesiyle örtülü olduğuna işaret etti. Şâyet O’nunla varlıklar arasında böyle bir perde olmasaydı, O’nun ilâhî nuruyla hepsi yanar kül olurdu.

Allah lafzı, İsm-i A'zamdır, O'nun en büyük, en şerefli ismidir. Çünkü bu isim, O'nun bütün isim ve sıfatlarındaki manayı kapsar. Bu nedenle *Allah* lafzı, lafız olarak değişmez, ondan ikil-çoğul kalıp gelmez. Nitekim Peygamberimiz^(sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah'a en sevimli gelen isim Abdullah ismidir...¹⁰⁷ En faziletli zikir, Lâ ilahe illallah'tır. En faziletli dua da Elhamdülillah'tır.*"¹⁰⁸

Duanın makbul olması için icabet şartlarının onda bulunması gerekir. Öncelikle helal lokma ile dua edilmeli, çünkü Peygamberimiz, "*Yediği içtiği haram olan bir kimsenin duası nasıl kabul olacak.*"¹⁰⁹ buyurmuştur. Sonra ihlâsla ve kalp huzuruyla dua edilmeli. O'nun huzurunda olduğunun, O'ndan istediğinin bilincinde, dünyevî hatta uhrevî şeylerden kalbi uzak tutarak her şeyi ile O'na yönelerek dua edilmeli. Dua eden, zikre tabi olmalı, zikri kendi zevkine tabi kılmalı.

Allah'ın Ahlakı ile Ahlaklanmak

Peygamberimizin^(sav) "*Allah'ın ahlakıyla ahlaklanın!*"¹¹⁰ hadisinin manası şudur: Kul, Yüce Allah'ın bütün isimlerinden o isimlere yaraşır şekilde bir pay almalıdır. Sözgelimi kulun Allah'ın *Rahman* isminden alacağı şey,

107 Müslim, Âdâb, 2; Tirmizî, Edeb, 64.

108 Tirmizî, Deavât, 9; İbn Mâce, Edeb, 55.

109 Müslim, Zekat, 65; Tirmizî, Tefsir, 3.

110 Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zaîfe*, VI, 346. Hz. Peygamber'in sözü olarak aslı olmamakla birlikte manası doğru bir kelâm-ı kibârdır.

çok merhamet sahibi olması; kendisine, çevresine ve tüm her şeye rahmet nazarıyla bakmasıdır. Allah'ın kuluna yakın olan bir kimse, Allah'ın rahmetiyle bunu yapmaktadır. Dolayısıyla kişi önce kendine, sonra başkalarına merhametli olmalıdır. Peygamberimizin buyurduğu gibi: *“Yardım etmeye önce kendinden başla, sonra yakınlarına yardım et.”*¹¹¹ İnsanın kendine rahmeti ya ruhânî yahut cismânî işlerde olur. İnsanın kendini cehaletten kurtarıp marifetullah bilinciyle donatması, haddi aşmadan dinin emir ve yasaklarına göre hareket etmesi ruhânî rahmetin sonucudur. Cismânî rahmet ise, kişinin şerî ölçülere uygun olarak yeme, içme, evlenme gibi nefsî ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Rabbimizin *“Yiyin, için ama israf etmeyin.”*¹¹² fermanına uygun hareket etmesidir. Başkalarına rahmete gelince, önce şu bilinmelidir ki, insan kulluktaki kemaliyle kâmil insan olur. Kullukta kemâl ise, Yaraticının ve yaratılanların haklarına riâyet etmekle olur. Nitekim Peygamberimiz^(sav) şöyle buyurmuştur: *“Gerçek anlamda kulluk, Allah'ın emrine tazîm, mahlûkata şefkattir.”*¹¹³ Nitekim Peygamberimizin son sözleri de Hâlik'in hakları ile mahlûkatın haklarını gözetmeyi âmirdir: *“Namaza dikkat edin, elinizin altındakilerin haklarını koruyun!”*¹¹⁴

Rahman sıfatı, Allah'ın Celâl sıfatlarından, Râhim ise O'nun cemel sıfatlarındandır.

111 Müslim, Zekât, 41.

112 7 A'râf, 31.

113 Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 11.

114 İbn Mâce, Cenaiz, 54; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VI, 321.

Besmeleyle İlgili Bazı Hatırlatmalar

Rivâyet edildiğine göre bir defasında Hz. Musa'nın karnı ağrıdı ve Rabbine dua etti. Cenab-ı Hak da ona bir otu yemesini söyledi. Musa, otu yedi ve şifa buldu. Başka bir zaman yine karnı ağrıdı, yine o otu yedi, ama bu sefer ağrısı iyice arttı. Bunun üzerine Rabbine yalvarıp hikmetini sordu. Yüce Allah buyurdu ki:

“Birinci hastalığında sen şifayı Benden istedin ve şifa buldun, ikincisinde ise nefsenden ve ottan istedin, hastalığın iyice arttı. Bilmez misin bütün hastalıklar öldürücü zehirdir, onun panzehiri Benim İsm-i Celâlim'dir.”

Nuh Peygamber *“Bismillahi mecrâhâ ve mürsâhâ/Geminin demir alması da demir atması da Allah'ın adıylaadır.”*¹¹⁵ dedi tufanda boğulmaktan kurtuldu. Süleyman Peygamber mektubuna *Besmele* ile başladı, dünya mülkünün sahibi oldu.¹¹⁶ O halde bilinmelidir ki *Besmele*ye tutunan kul, muradına nail olur.

Rivâyet olundu ki, *Besmele* çekmeden abdest alan kimse, organlarını temizlemiş olur. *Besmele* çekerek abdest alan ise, tüm bedenini, içini ve dışını temizlemiş olur. Kişi, samimi kalb ile *Besmele*yi okursa, gönlünü şirk, küfür ve bidatlerden temizlemiş olur.

Berâe (Tevbe) Sûresi, savaş sûresi olduğundan ve müşriklere sert bir ültimatome ile başladığından başına *Besmele* konmamıştır. Çünkü *Besmelede Rahman* ve

115 11 Hûd 41.

116 27 Neml 30.

Rahîm sıfatları vardır. Aynı şekilde hayvan kesilirken sadece *Bismillahi Allahü Ekber* denir. Müslümanın günün her saatinde tekrar tekrar *Besmele* çekmesi, onun savaş veya azap için değil, mağfiret, ihsan ve rahmet için yaratıldığının göstergesidir.

FATİHA SÛRESİ

Sûrenin Hamd ile Başlaması

Her şeyin varlığı Yüce Allah sayesinde ve her şey O'nun mülküdür. Bunun için her şey O'na hamdeder. *Besmele*yle başlamak bir nimettir, o da Allah'ın lütfuyla olur, bunun için de hamd O'nadır. Bu yüzden hamd âyetinin kendisi de başka bir hamdi gerektirir. Bu bütün nimetler için böyle devam eder gider. Gizli açık, büyük küçük, değerli değersiz bütün nimetler O'nundur ve bütün bunlardan dolayı yalnızca O'na hamd edilmelidir.

Fâtîha Sûresinin âyet sayısı 7, kelimelerinin sayısı 25 ve harflerinin sayısı 123'tür.

Sûrenin İniş Sebebi ve İndiği Yer

Fâtîha Sûresi, namazın farz kılındığı sırada Arş'ın altından Mekke'de inmiştir. Dolayısıyla sûrenin iniş sebebi "Namazın farz kılınmasıdır." denilebilir. Sûrenin Medine'de indiği, bir kısmı Mekke'de bir kısmı Medine'de indiği, biri Mekke biri Medine'de olmak üzere iki kere indiği de söylenmiştir. Namaz farz kılınca Mekke'de, kible Ka'be tarafına çevrilince Medine'de tekrar indiği ileri sürülmüş, iki kere indiği için de "*Tekrarlanan yedi*" (*Sebu'l-Mesânî*) denmiştir. Faziletine binaen tekrar tekrar inmiştir.

Sûrenin Konusu

Genel olarak sûrenin konusu, Yüce Allah'a övgü ile beraber kullara dua talimidir. Sûre, kullara, Yüce Allah'ın ismiyle nasıl teberrük edileceğini, O'na en mü-kemmel şekilde nasıl hamd edileceğini, kulluk ve dinin nasıl O'na has kılınacağını, O'ndan nasıl yardım iste-neceğini, O'nun gazab ve azabından nasıl sığınacağını öğretir. Zaten Kur'ân, özet olarak Yüce Allah'ı layığı ile övme ve O'na gereği gibi kulluk üzerinde durur. Sûre-de de bu iki esas işlenir.

Sûrenin İsimleri

Sûrenin pek çok ismi vardır, bu da sûrenin şerefine delalet eder. Bu isimler ve manalarını şöyle açıklayabi-liriz:

1. **Fâtihatü'l-Kitâb:** Kitap onunla açıldığı, eğitim onunla başladığı ve hamd her sözün başı olduğu için "Kitabın açıcısı" anlamına bu isim verilmiştir. Ona, ilk inen sûre yahut Levh-i Mahfuz'a ilk yazıl-an sûre olduğu için veya dünya ve ahret kapılarını açan sûre olduğu için bu ismin verildiği de söy-lenmiştir. Fetih, yardım ve zafer anlamlarına gelir. Bu sûreyi okuyan da yardım ve zafere nail olur. Aynı zamanda sûre, tüm hakikatlerin kapısını ara-layan sûre olduğu için bu isimle isimlendirilmiştir.
2. **Ümmü'l-Kitâb:** Kitabın anası/temeli demektir. Çünkü sûre, dinin ve kitabın tüm hakikatlerinin kaynağı, anası ve temelidir. Bir hadiste "*Elhamdülil-*

lah Kitabın anası, Kur'ân'ın temeli ve tekrarlanan yedidir"¹¹⁷ buyrulmuştur. Üm kelimesinin imam anlamına gelişine göre, sûrenin müslümanların öncüsü olduğundan bu isimle adlandırıldığı da söylenmiştir.

3. **Sebu'l-Mesânî:** Tekrarlanan yedi anlamındadır. Çünkü sûre yedi âyettir ve namazın her rekâtında tekrarlanır. Mekke ve Medine'de iki kere indiği için veya Kur'ân'ın tamamında tekrarlanan iki temel konu olan Allah hakkı ve kul hakkı bu sûrede yer aldığı için sûreye bu isim verilmiştir. Sûre iki bölümden oluşmaktadır, birinci bölüm bizden Yüce Allah'a övgüdür, ikinci bölüm ise O'ndan bize atâ ve ihsandır. Fâtiha Sûresi, bizden başka ümmetlere verilmeyen istisnai bir sûre olduğundan ona Mesânî denmiştir. Bir başka yaklaşıma göre sûrede her şey ikili bir şekilde karşılaştırmalı olarak ele alındığı için bu isimle anılmıştır: Rubûbiyet-ubûdiyyet, yaratma-yaratılma, hidâyet-dalâlet, ni-met-gazab gibi. Yine sûrede kelimeler ikişerli tekrar edildiğinden sûreye bu isim layık görülmüştür: Allah-Rab, Rahman-Rahîm, İyyâke-İyyâke, es-Sirât-Sirât, Aleyhim-Aleyhim, Gayr-Lâ gibi.
4. **Salât Sûresi:** Nitekim kudsî bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Salâtı (Fâtiha Sûresi'ni) kendim ve kulum arasında ikiye ayırdım.*"¹¹⁸ Sûreye bu isim verilmiştir.

117 Ebû Dâvud, Vitr, 15.

118 Müslim Salât, 38; Ebû Dâvud, Salât, 131.

Çünkü namaz onsuz olmaz, namazın her rekâtında Fâtiha Sûresi okunur. Yine dua anlamına sûreye *salât* denmiştir.

5. **Şifâ/Şâfiye Sûresi:** Şifa verici şifa sûresi. Ebû Said el-Hudrî şunları anlatır: “Kendisini yılan veya akrep sokan bir kabile reisini Fâtiha Sûresi ile okumuş ve o adamın iyileşmesine sebep olmuşum. Durumu Peygamberimize haber verince O, bunu tasvip ederek şöyle buyurdu: “*Fâtiha'nın bu kadar tesirli bir dua olduğunu sana öğreten nedir!*”¹¹⁹ Yine Ebû Saîd Peygamberimizin şöyle buyurduğunu aktarır: “*Fâtiha Sûresi, ölümden başka her derde devadır.*”¹²⁰ Fâtiha Sûresinin, cehalet, haset ve gayz gibi ruhânî hastalıklar için şifa olduğu da söylenmiştir.
6. **Esâsü'l-Kur'ân:** Çünkü o Kur'ân'ın ilk sûresidir. Bu konuda İbn Abbâs şöyle demiştir: “Her şeyin bir esası vardır: Dünyanın esası Mekke, göklerin esası yedinci katı olan Ğarîb, yerin esası yedinci katmanı olan Acîb tabakası, cennetlerin esası Adn cenneti, cehennemnin esası yedinci katmanı, insanlığın esası Hz. Âdem, Peygamberlerin esası Hz. Nûh, Kitapların esası Kur'ân, Kur'ân'ın esası da Fâtiha Sûresi, Fâtiha'nın esası *Besmeledir*. Hastalandığında, esasa başvur ki şifa bulasın.”¹²¹

119 Buhârî, İcare 16; İbn Mâce, Ticaret 7; Kurtubî, *Tefsir*, X, 316; Kurtubî, *Tezkâr*, 172-173.

120 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 418-419 (Hadis zayıftır); Mübârekpûrî, *Mir'âtü'l-mefâtîh*, VII, 247.

121 Kurtubî, *Tefsir*, I, 113.

7. **Kâfiye:** Çünkü o her şeye yeten sûredir. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Fâtiha sûresi, okunduğu şeye yeter.”¹²²
8. **Vâfiye:** Tam ve yeterli, vefalı olan demektir.
9. **Hamd Sûresi:** Çünkü hamd ile başlamıştır ve o, hamdin nasıl yapılacağını anlatan sûredir.
10. **Suâl, Dua ve Şükür Sûresi:** Çünkü sûre, Allah’tan nasıl istekte bulunulacağını, nasıl dua edileceğini ve nasıl şükredileceğini öğretir.
11. **Kenz Sûresi:** Kudsî bir hadiste Yüce Rabbimiz, “Fâtiha sûresi Arşımın hazinelerinden bir hazinedir.” buyurmuştur.¹²³

Fâtiha Sûresinin Faziletleri

Bu konuda pek çok rivâyet vardır. Bunlardan bir kaç şöyledir. Peygamberimiz şöyle buyurmuştur:

*“Fâtiha Sûresi, Tevrat’ta olsaydı, Musa’nın kavmi Yahudileşmez; İncil’de olsaydı İsa’nın kavmi Nasrânileşmez, Zebur’da olsaydı Dâvud’un kavmi mesh olmazdı? Fâtiha Sûresini okuyan Müslümana, Yüce Allah tüm Kur’ân’ı okuma sevabı verir, onu okuyan kişi her Müslüman kadın ve erkeğe sadaka vermiş sevabı alır.”*¹²⁴

Rivâyet edildiğine göre Ebû Cehil, yedi grup mal ile Şam’dan dönmüş, mü’minler ona imrenerek bak-

122 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 82.

123 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 420 (Hadis zayıftır); Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 2.

124 Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, I, 17.

mıŖlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, Ŗu âyetleri indire-
rek Kur'ân ve Fâtiha Sûresinin faziletine iŖaret etti:

*“And olsun ki, sana daima tekrarlanan yedi âyetli Fâtiha'yı ve Kur'ân-ı Azîm'i verdik. Kâfirlerden bazı kimselere verdiğimiz kat kat servete gözünü dikme; onlara üzülmeye; inananları kanatların altına al.”*¹²⁵

FATİHA SÛRESİNİN TEFSİRİ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ el-Hamdü li'llâhi rabbi'l-âlemîn

Hamd, Medih, Şükür ve Senâ Kavramları

Hamd, ihtiyarî olarak elde edilmiş her nimet üzerine yapılan övgüdür, nimet olmasa da hamd edilir. Medih ise, mutlak olarak güzel olan üzerine yapılır. Sözelimi hamd kökü kullanılarak 'İlmi ve cömertliği sebebiyle Zeyd'i övdüm' denilir ama 'Soyu sopu sebebiyle onu övdüm' denmez. Çünkü soy sop ihtiyarî elde edilen bir nimet değildir.

Şükür, nimete karşılık yapılan sözlü, fiili ve itikadî teşekkürdür.

Hamdin zıddı, yermek anlamına gelen zemdir. Hamd kelimesinin başındaki 'el takısı' istiğrak için olup *bütün övgüler* demektir. Gerçekte de eşsiz kudreti ve sayısız nimeti sebebiyle, bütün övgüler Yüce Allah içindir, O'na mahsustur.

El-Hamdü li'llah cümlesi, bir görüşe göre ihbârî bir dua cümlesidir. Bu cümle ile Yüce Allah kendi zatını övmüştür. Bununla varlıklara, gerçek hamdin kendisine has olduğunu bildirmek istemiştir. Başka bir görüşe göre cümle "*deyiniz*" takdiriyle inşâî bir cümledir.

El-Hamdü li'llah cümlesi, samimiyetle birlikte söylenen, kalbî, gerçek bir hamd cümlesi olmakla, Ahmedullah, nahmedullah gibi cümlelerden daha güzel ve anlamlı bir cümledir.

Li'llah ifadesinin başındaki harf-i cere (lâm) gelince: Arap dilinde bu harfin 22 kadar anlamı vardır. Bunlardan bir kısmı istihkâk, ihtisâs, temlik, ta'lîl, tebyîn ve benzeridir. Konumuz olan âyetteki manası istihkâk, ihtisâstır. Yüce Allah, gerçek anlamda hamde layık ve müstehaktır. O'nun kadar hamde layık ve müstehak olan başka bir varlık yoktur. En güzel ve hakkıyla hamdler O'na mahsustur.

Bazı Faydalı Bilgiler

El-Hamdü li'llah, cümlesinin isim cümlesi olarak gelmesi, devamlılık bildirmek içindir. Hamd her zaman O'nadır, anlamına gelir.

Bu ifadesi ile Yüce Rabbimiz kendisine nasıl hamd edileceğini kullarına talim etmektedir.

Kulların kendi cümleleriyle Yüce Allah'a hamd etmesi yetersizdir. Bu yüzden Yüce Mevlâ, kendi ilahî cümleleriyle hamd etmiş ve layığı ile hamdi bizlere öğretmiştir. Kul, O'nun ihsanı ve yol göstermesi olmasaydı hakkıyla O'na hamd edemezdi.

Yüce Allah, bütün isim ve sıfatlarını içeren Allah ismini seçerek en kapsamlı hamdin O'na has olduğunu beyan etmiştir.

Bir kişinin kendi kendini övmesi pek hoş görülmez.

Çünkü Allah'tan başka herkesin bir kısım ayıbı kusuru olabilir. Ancak Yüce Allah için böyle bir şey söz konusu olmayacağından O'nun kendisini övmesi yerilecek bir şey değildir. Aynı şekilde büyükmek/tekebbür, başkaları için yerilecek bir şeydir. Ancak bir adı da el-Mütekebbir olan Yüce Allah için öyle değildir. Çünkü O, her bakımdan en büyük olandır. O'ndan başka hiç kimse O'nun gibi büyük olamaz. Çünkü O'ndan başkasının övülmesi ancak Allah'ın emirlerine tutunması ölçüsünde; O'ndan başkasının şeref ve üstünlüğü de O'nun lütuf ve ihsanıyla olacaktır. Yüce Allah'ın büyüklüğü ise tamamıyla kendindedir.

Burada şu hususun da bilinmesi gerekir: Hamd/övgü, Yüce Allah'a yapıldığı gibi olmasa da Allah'tan başkası için de caizdir. Çünkü hamd, O'nun cemâl sıfatlarındandır. Tekebbür ise, O'ndan başkası için söz konusu olamaz. Çünkü o, Allah'ın celal ve azametinin kemalini gösteren sıfatlarındandır. O'nun celâl ve azamet sıfatlarında ise başkalarının O'na ortaklığı mevzu bahis olamaz.

Gerçek anlamda kâmil hamd, insanın bütün organlarıyla O'na hamd etmesiyle mümkün olur. İnsanın diliyle, haliyle, ruhuyla, nefsiyle, beyniyle, hisleriyle, kısaca tüm cüzleri, tüm her şeyiyle hamd etmesidir kâmil hamd. Bunun için Peygamberimiz, "*Allah'ım, Sen kendini nasıl övmüşsen öylesin.*"¹²⁶ buyurmuştur. Hak ehli de şöyle diyerek bu konudaki insanın acziyetine

dikkat çekmişlerdir: “Gerçek hamd ancak Cenab-ı Hakkın kendisini övmesi yahut kâmil insanın O’nu övmesiyle olur.”

Buna göre kul, önce keyfiyeti idrak etmekten aciz olmanın gerçek idrak olduğunu fark edecektir. Çünkü idrak edememeyi bilmek de idraktır. Onun için diyoruz ki: “Allah’ım! Sen kendini nasıl övmüşsen öylesin. Biz seni layığı ile sena edemeyiz. Her hâl ü kârda hamd Allah’adır. Bildiğimiz bilmediğimiz tüm nimetleri üzerine, yarattıkları adedince O’na hamd olsun. O’na sonsuz kere sonsuz hamd olsun.”

Tefsir

Sözlükte hamdin dört manası vardır:

1. Yaptığı güzel fiillerine karşılık birini övmek.
2. Nimetlerine karşılık şükür.
3. Yaptığı her şeye itirazsız rıza.
4. En güzel sıfatlarıyla birini övmek.

Hamdin başındaki ‘el’ takısını istiğrak manasına alırsak bu manaların hepsi söz konusu olur. El-Hamdü li’llah diyen kul sanki şöyle der: “Tüm güzelim fiillerine karşılık Yüce Allah’ı övüyorum, sonsuz nimetlerine karşılık O’na şükrediyorum, tüm kaza ve kaderine gönülden razıyım ve en güzel sıfatlarıyla O’nu övüyorum.”

Katâde şöyle demiştir: “Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri yarattığında hamd ile açılışı yaptı ve hamd ile sonlandırdı ve şöyle buyurdu: “*Artık aralarında hakla hük-*

*medilir ve şöyle denir: Hamdolsun âlemlerin Rabbi olan Allah'a."*¹²⁷ Dolayısıyla âlemin başlaması hamd ile, sonra ermesi de.

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kul, Elhamdülillah dediğinde Yüce Allah şöyle der: 'Kuluma bir bakın, ona değeri olmayan bir şey verdim, o ise bana paha biçilmez bir karşılık verdi, bana şükretti!"*¹²⁸

Evet, kul ne yaparsa yapsın Yüce Allah'a layığı ile şükredemez. Çünkü Allah'ın ona bahsettiği nimetleri sayısızdır. Kulun Yüce Allah'a hamdetmesi de Allah'ın lütfu ihsanı sayesinde ki buna karşılık da ayrıca hamd etmesi gerekir. Hamd edebildiği için de ayrıca hamd etmelidir. Bu bütün nimetler için böyle devam eder gider. Hamd, sadece sözle olan bir şey değildir. Gerçek hamd için nimete eren kimse, nimet vereni isim ve sıfatlarıyla tanımalı, O'nu her şeyden yüce tutmalıdır. Hamdini, Allah'ın nimetine denk tutan kimse san ki O'na şirk koşmuş demektir.

Rivâyet edildiğine göre Davut Peygamber şöyle demiştir: *"İlahî, ben Sana nasıl şükredeyim, çünkü ben Senin bana lütf u keremin olmasa Sana şükredemem."* Cenab-ı Hak şöyle buyurdu: *"Ey Dâvûd, Bana şükretme konusunda acziyetini bildiğin zaman, gücün nispetinde Bana şükretmiş olursun!"*¹²⁹

127 39 Zümer 69.

128 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I, 234; Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, VIII, 111.

129 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I, 134.

Bazı Hükümler

Hanefî mezhebine göre, namazda Fâtiha Sûresini okumak farz değil vaciptir. İmam-ı Şafi'ye göre ise farzdır. Bu konuda Peygamberimiz'den gelen "*Fâtiha'sı olmayanın namazı yoktur.*"¹³⁰ hadisi Hanefîlerde fazilete hamledilir ve namazı eksiktir anlamındadır. Bu hadis tıpkı, "*Mescidin yanı başında evi olanın, ancak mescidde kıldığı namazı vardır.*"¹³¹ hadisi gibidir.

Ebû Hanife'ye göre, namazda kıraati Farsça yapmak caizdir. İmameyn'e göre ise, bu cevaz Arapça okuyamayan kimse içindir. İmâm-ı A'zam'ın daha sonra İmameyn'in görüşüne döndüğü rivâyet edilir. İmam-ı Şafi'ye göre ise, bu mutlak olarak caiz değildir. Bu konuda bizim delilimiz, "*Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun.*"¹³² âyetidir. Bu konudaki cevaz yalnızca Farsça içindir, diğer diller için değil. Çünkü Farsçanın da Arapça gibi cennet ehlinin dili olacağı rivâyeti¹³³ vardır.

Şafiî mezhebine göre, Fâtiha Sûresinin tamamını ezbere bilmeyen kimse, ezberlediği kadarını okuyarak namazını kılar. Bir miktar da Kur'ân'dan ezberlediği başka âyetleri okur. Fâtiha Sûresini hiç bilmeyen, ama

130 Ebû Dâvud, Salât, 131, 132; Tirmizî, Salât, 69.

131 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 380; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 246; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zâife*, I, 332 (Hadis zayıftır).

132 73 Müzzemmil 20.

133 Leknevî, *el-Âsâru'l-merfûa*, I, 17 (Rivayet mevdû' olduğu söylenmiştir).

ezberinde Kur'ân'ın başka âyetleri olan kimse, namazda o âyetleri okur. Kur'ân'dan hiçbir şey ezberinde olmayan kimse ise tekbir ve tahmidlerle namazını kılar. Arapça hiçbir şey bilmeyen kimse de kendi dilinde Allah'ı zikrederek namazını kılar. Nitekim Peygamberimiz^(sav) şöyle buyurmuştur: *“Size bir şeyi emrettiğimde, gücünüz yettiğince onu yerine getirin.”*¹³⁴ Aslında Şâfiîlerin bu görüşleri, İmameyn'in *“Aciz olan kimse için Fâtihayı Farsça okuyarak namaz kılması caizdir.”* görüşünü destekler mahiyettedir.

İster gizli, ister sesli kılınan namaz olsun, cemaatle kılınan namazlarda imamın arkasında kıraat etmek mekruhtur. Şâfiîlere göre ise, imama uyan kimsenin kıraat etmesi vaciptir. Bu konuda biz Hanefîlerin, Kur'ân'dan delilimiz şu âyettir: *“Kur'ân okunduğunda onu dinleyin ve susun.”*¹³⁵ Hadisten delilimiz ise şu hadislerdir:

*“Cemaatle namazda, imamın okuması, imama uyanın da okumasıdır.”*¹³⁶

*“Doğrusu imam kendisine uyulmak için öne geçmiştir. Öyleyse imam tekbir aldığı anda siz de tekbir alın, imam kıraate başladığında siz susun, imam rukûa vardığında siz de rukûa varın, imam ‘Semiallahü limen hamide’ dediğinde siz de ‘Rabbenâ leke'l-hamd’ deyin.”*¹³⁷

134 Buhârî, İ'tisâm, 2; Müslim, Hac, 412.

135 7 A'râf 204.

136 Ebû Dâvud, Salât, 68; İbn Mâce, İkâme, 13.

137 Buhârî, Ezân, 82; Müslim, Salât, 86.

Bazı Hakikatler

Dilciler Lafza-ı Celâl'de diğer isimlerde olmayan şu özelliklerin olduğunu söylemişlerdir:

1. Cenâb-ı Hakk'ın bütün isimleri Allah lafzına nisbet edilir. Nitekim âyette, “*En güzel isimler Allah'ındır.*”¹³⁸ buyrulmuştur.
2. Allah'tan başka hiç kimse bu isimle adlandıramaz.
3. Sadece bu isimde nida harfi mime dönüşür ve *Yâ Allah* anlamına *Allahümme* denir.
4. Başına nida geldiğinde sadece bu isimde hem elif, hem hemze okunur. *Yallah* değil, *Yâ Allah* denir.
5. Yemin harfi *tâ* kullanılarak yemin (*Tallahi*), yalnızca bu isimle yapılır.

Bazı Marifetler

Lisan-ı hâl ile hamd, bütün kemâlatın ortaya çıkması, onların sözden fiile dönüşmesi ve eşyanın yaratılış gayesine uygun olarak kullanılmasıyla gerçekleşir.

Hamd, senâ, şükür ve medhi de kapsar. Bunun için Yüce Allah, Kitabına hamd ile başlamıştır.

Hamd ve şükürle ilgili olarak imam Gazâlî şunları söyler: Şükür ve hamd yedi zorlu geçidin sonuncusudur. Sâlikin hedefine ulaşabilmesi için önce bu geçitleri

aşır bu zorlu geçitlerden geçmesi gerekir. Bunlar ilim, tevbe, engelleyici mânialar (avâyık), engeller (avâriz), tahrik edici şeyler (bevâıs), zedeleyici oklar (kavâdih), son olarak da hamd ve şükür geçididir.

Şöyle ki ibadet, ilmin semeresi, ömrün faydası, Allah dostlarının sermayesi, himmet ehlinin gayesi, keremli kişilerin şiarı, erenlerin hırkasıdır. İbadet bahtıyarlığın yolu ve cennetin göstergesidir. Nitekim Rab-bimiz şöyle buyurmuştur: *“Ben cin ve insanları ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.”*¹³⁹ *“Sizin Rabbiniz Benim, o halde Bana ibadet edin!”*¹⁴⁰ İbadetin/kulluğun yolunu iyi düşündüğümüzde onun o kadar da kolay olmadığını anlarız. O, yorucu gayretler isteyen, tırmanması zorlu tepeleri, uzun menzilleri, dar geçitleri, gizli engel ve tehlikeleri, yaman yol kesicileri olan bir yoldur. Çünkü o, cennetin yoludur. Nitekim Peygamberimiz *“Cennet, nefsin istemediği zorluklarla, cehennem ise nefse hoş gelen şehvet ve arzularla kuşatılmıştır.”*¹⁴¹ buyurmuştur. Gerçek bu iken kul zayıf, zaman kısa, dinin işleri zorlu, güç ve kuvvetler az ve sınırlı, meşgaleler pek çok, ameller kusurlu, onları değerlendirecek olan Rab, pek maharetli/her şeyi bilen ve gören, ecel pek yakın, yolculuk uzun ve zorludur. Ama yol azığı kulluk ve ibadet de gerekli. Bunun için yolcunun kararlı, azimli ve güçlü olması gerekir. Bunun için de tüm ya-

139 51 Zariyat 56

140 21 Enbiya 92.

141 Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvud, Sünnet, 22.

ratıklara rahmet nazarıyla bakmak gerekir. Yüce Mevlâ'dan niyazımız, bizleri buna muvaffak kılmasıdır. Çünkü kulun ibadete uygun hale gelebilmesi ancak ilahî lütuf ile mümkündür. Nitekim Peygamberimiz buna işaret ederek şöyle buyurmuştur: "*Nûr kulun kalbine girdi mi, kalbi genişler ve ferahlar.*" Denildi ki; Ey Allah'ın Rasûlü, bunun bir alameti var mıdır? O, şöyle buyurdu: "*Kulun şu aldatıcı dünyadan uzaklaşp kalıcı ahiret yurduna yönelmesi, ölmeden önce ölüm sonrası hayat için hazırlık yapmasıdır.*"¹⁴²

Kulun aklına öncelikle hayat, güç kuvvet, akıl, konuşma melekesi gibi enva-i çeşit nimetlere gark olduğu gelir. Sonra da şöyle düşünür: Yüce Allah, tüm bu nimetlerine karşılık benden şükür ve kulluk istemektedir. Eğer ben bundan gafil olursam, nimetlerini benden alır ve bana azabını tattırır. Nitekim O, bana mucizeleriyle peygamber göndermiştir. O peygamber bana, her şeyi bilen ve itaat edersem beni ödüllendirmeye, isyan edersem beni cezalandırmaya kadir olan bir Rab olduğunu söyler. O Rab, bir takım şeyleri emretmiş, yasaklamış, müjdelemiş ve tehditlerde bulunmuştur. Benim O'nun huzurunda, azabından kurtulabilmem için, O'nun eşsiz kudretine delalet eden delilleri yakinen bilmem gerekir. İşte bu ilim ve marifet geçididir. Onu yolun başında bu geçit karşılar. Bu onun yolu, bilinçli bir şekilde kat etmesi içindir. O bilmediklerini öğrenecek ve bunun için ahiret bilginlerine soracaktır. Onlar

142 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 221; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, III, 44. Rivayet zayıftır. Bk. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâife*, II, 383.

hidâyet öncüleri, ümmetin ışık kandilleridir. Kişi bu sayede yakînî bilgiyle bilir ki kendisinin tek bir Rabbi vardır, O'nun eşi ortağı yoktur, yaratan ve nimet veren O'dur. O tüm bu nimetlere karşı kulunu şükür ve kul-lukla mükellef tutmuştur. Zahirî ve batınî her bakımdan kendisine itaati emretmiş, küfür ve isyandan sakındırmıştır. İtaat edene sevaplar vaat etmiş, isyan edene cezalar öngörmüştür. İşte bu bilinç kulu, bu Yü-ce Mevlâ'ya kulluğa yönlendirir. Fakat o, O'na nasıl ibadet edeceğini bilemez. Önce kendisine lazım olan dinî, zahirî ve batınî farzları öğrenir. Farzları öğrenip tanıma işini tamamlayınca ibadete yönelir. Bakar ki çoğu insanların durumu gibi kendisi de günahkâr bir kuldur. Kendi kendine şöyle der: "Bu kadar günahlara bulanmışken ben nasıl ibadete yönelebilirim, o halde temizlenip arınabilmem için önce tevbe etmem gerekir." İşte o aşamada karşısına *tevbe geçidi* çıkar.

Edeb ve erkânı ile tevbeyi gerçekleştirip o geçidi aşınca yola koyulmak için bakar ki karşısında kendisini ibadetten alıkoymak isteyen bir takım engeller beklemektedir. Onlar dünya, halk, şeytan ve nefistir. *Engeller geçidinde* karşısına çıkan bu dört şeyin, şu dört şeyle kesilmesi gerekir ki geçit aşılabilsin: Dünya tutkusunu ondan sıyrılmakla, halk meşgalesini onlardan ayrılmakla, şeytan galesini onunla savaşıarak, nefis engelini onunla mücadele ederek aşmalıdır. Nefisle mücadele ise bunun en zorlusudur, ondan kurtulmak ve onu etkisiz kılmak kolay olmaz. Nefis bineğine uyarsa ibadete nasıl yönelir ki? Zira nefis, hayra değil şerre meyillidir. Bunun için nefsin takva yularıyla dizginlenmesi

gerekir ki nefis sahibine boyun eğsin ve hayırlarda kullanılabilsin, bozgunculuklardan alıkonulabilsin.

Bunlar da gerçekleşince bu sefer ibadete karşı kişiyi meşgul eden bir takım arızalar/engeller geçidi karşımıza çıkar. Onlar da dört türdür. Nefsin istediği ve kaçınılmaz olan rızık; korktuğu yahut umduğu, istediği yahut istemediği her türlü tehlikeler; her taraftan ve özellikle de halk ve şeytanla mücadele yolunda karşımıza çıkan sıkıntı ve belalar; dördüncü olarak da Yüce Allah'ın takdiri ile başımıza gelebilecek acı tatlı çeşitli kaza ve belalar. Başa gelen bu avarıza karşılık da şu dört şeyle karşı koymak gerekir: Rızık konusunda Yüce Allah'a güvenmek, tehlike yerlerinde işi bütünüyle Allah'a havale edip O'na tevekkül etmek, sıkıntı ve belalara karşı sabretmek, kazaya rıza göstermek. Bunlar gerçekleşince nefis artık zayıflamış ve tembelleşmiştir, layığı ile ve gereği gibi hayra yönelemez. Onun meyli gaflet ve tembelliğedir. Bu durumda onu taata sevk edecek, masiyetten alıkoyacak bir etkene ihtiyaç vardır ki o korku ve ümittir. Vadedilen ödülleri ümit edip, haber verilen cezalardan korkmak.

İşte tam burada tahrik edici şeylerden oluşan *bevâis geçidi* onu karşılar. Orada da zikredilen bu iki şey (korku ve ümit)den kurtulmak gerekecektir. O da gerçekleşince artık herhangi bir meşgale, bir mânia kalmamış; onu ibadet ve taata sevk eden etkenler devreye girmiştir.

Ama burada da onu bekleyen iki korkunç tehlike vardır: Riya ve kibir. Kişi bazen insanların kendisini

ibadette görmesiyle gururlanır, bazen de kendi kendine havalara girer, kendi kendini övmeye başlar. İşte orada onu zedeleyici *oklar geçidi* karşılar. Onu da ihlasla ve ölümü hatırlayarak geçmesi gerekecektir. Yüce Rabbin korumasıyla bunu da gerçekleştirdiğinde artık layığı veçhile O'na ibadet gerçekleşecektir.

İşte o sırada o kul, tevfik ve ilahî imdaddan kaynaklanan Allah'ın nimetler denizinde gark olacaktır. Ama o zaman da bu nimetlerin şükründen gafil olup küfran-ı nimete düşme ve onun sonunda da elde edilmiş bu yüce mertebeleri kaybetme endişesi vardır. İşte tam o makamda onu *hamd ve şükür geçidi* karşılayacaktır. O zor geçidi de çokça hamd ve şükür ederek aşacaktır. Onu da aşınca maksadına nail olmuş olacaktır. Artık o kişi kalan ömrünü bu halin talebiyle bereketlendirecektir. Bedenen dünyada, kalben ukbada olduğu halde her geçen gün haberciyi gözleyecektir. Artık dünya gözünde değersizleşmiş, tüm arzusunu öteleme/mele-i alaya yöneltmiş bir haldedir. Tam o sırada âlemlerin Rabbinin elçisi, onu Rabbin rıza makamını müjdelemektedir. Artık kul gönül hoşluğu ile bu fânî dünyadan Rabbin huzuruna ve cennet bahçelerine intikal edecektir. Artık aciz nefsinin, nimetler ve büyük saltanatlar içerisinde görecektir, akla hayale gelmedik ilahî nimet ve lütuflara mazhar olacaktır.

Yüce Allah'tan bizlere ve sizlere bu nimetleri bahsetmesini dileriz. O bizleri nasipsizlerden eylemesin. O bizimi öğrendiklerimizi aleyhimize değil, lehimize kıl-sın. Bizleri istediği ve razı olduğu gibi amel etmeye

muvaffak eylesin. Elbette O, merhametlilerin en merhametlisi, keremlilerin en keremlisidir.

Bazı Nükteler

Hamd ile ilgili olarak öne çıkan bazı latifelerden bahsedelim:

Elhamdülillah ifadesi sekiz harften oluşur, cennetin de sekiz kapısı vardır. Dolayısıyla kim içtenlikle *Elhamdülillah* derse cenneti hak eder.

Var olmak nimetlerin en büyüğüdür, çünkü hiç kimse yok olmayı istemez. Allah dışında her şeyin varlığı, Yüce Allah'ın lütuf ve keremi sayesinde. Bu yüzden her varlık, var oluşundan dolayı Allah'a hamd etmelidir.

Hamdin gereklerinden biri de onun konumuna riâyet etmek, haklarını gözetmektir. Serî es-Sekatî (ö.257/870) der ki: "Ben otuz seneden beri şu yanlışımdan dolayı *Estağfirullah* derim: Bağdat çarşısında yangın çıktığı haberini alınca, kendi dükkânımın yangından etkilenmediğini öğrenip *Elhamdülillah* demiştim. Başkalarının dükkânları yanarken kendi dükkânım için böyle hamd ettiğim için yıllardır Allah'tan affımı dilerim."

Nimetler iki gruptur: Dinî ve dünyevî olanlar. Dinî nimetler, nimetlerin en üstünüdür. *Elhamdülillah* sözünün işte bu dinî nimetlere karşılık söylenmesi o sözlerin şanındandır. Dinî nimetlerin en şerefli de kalp eylemleridir. Nimetleri, nimet verenin hediyesi olarak

görüp onlara karşılık *Elhamdülillah* demeliyiz. Elbette dünyevî nimetlere karşılık *Elhamdülillah* demek de bu ifadenin şanına gölge düşürmez. Zira dünyevî nimetlerin en başında anne baba nimeti gelir, Kur'ân'da anne babaya teşekkürle ilgili pek çok âyet yer alır.

Rivâyete göre Hz. Âdem'in ilk söylediği söz, ruh onun göbeğine gelince hapşırıp *Elhamdülillah* demesi olmuştur. Cennet ehlinin son sözleri de aynı şekilde *Elhamdülillah* olacaktır. Nitekim âyette şöyle buyurulmuştur: “Onların oradaki dualarının sonu da: ‘Âlemlerin Rabbi Allah’a hamd olsun’dur.”¹⁴³ O halde senin de ilminin başı ve sonu hep *Elhamdülillah* olsun ki küçük âlem ile büyük âlem birbiriyle uyumlu olsun.

Hamd, dil ile senayı, erkânı ile şükürü ve organlarla medhi de kapsar. Dil ile şükür, seni Sultanın kılıcından korur, nankörlük afetlerinden muhafaza eder. Erkânı ile şükür, seni cehennem derekelerinden kurtarır ve cennet mertebelerine eriştirir. Organlarla şükür ise seni *Rahman*'a yaklaştırır ve sana mağfiret elbisesi kuşandırır.

الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ O Rahman ve Rahîmdir. Din gününün malikidir.

Cenab-ı Hak, en kapsamlı ismi ile hamde layık olduğunu belirttikten hemen sonra diğer sıfatlarını getirdi. Zatî, sıfatî, dünyevî ve uhrevî tüm hamdlere müstehak

olduğunu bildirmek için böyle yaptı. Şöyle ki:

Varlığı ile âlem, Yüce Yaraticının varlığına; sonradan oluşu ile ezeli oluşuna, her şeyin uyumlu oluşu ile O'nun birliğine delildir. Yani var olan her şeyde, O'nun birliğine delalet eden bir delil vardır. Bu sıfatların Yüce Allah için zikredilmesi, O'nun âlemlerin var edicisi, onları düzenleyen, onların ihtiyaç duyduğu görünür görünmez tüm nimetleri onlara bahşeden, ödüllendirmesi ve cezalandırması ile onların işlerine hâkim olan olduğunu gösterir. Bütün bunlar, O'nun çok özel hamde layık olduğunun kanıtıdır. O'nun hakkı olan bu hamde, O'ndan başkası layık değildir.

Kıraat Farkı

Mâliki yevmiddinde “Mâlik” kelimesi “Melik” şeklinde de okunmuştur. Her iki okuyuşun sahiplerinin de dellilleri vardır. Ancak bizim tercihimiz ilk okuyuştur. Şöyle ki: Bir kelimenin harflerinin sayısı arttıkça manası da sevabı da artar. Dolayısıyla Mâlik kelimesinin harf sayısı daha fazladır.

Mâlik, kavramı hem akıllılar, hem de akılsızlar için kullanılmakla daha kapsamlı bir manaya sahiptir. Mâlik kavramı, hem mülkü hem de melikliği, yani mülkte tasarrufu havidir. Nitekim Mâlik'in manası “*O gün, kimsenin kimseye hiçbir fayda sağlamayacağı bir gündür. O gün buyruk, yalnız Allah'ındır.*”¹⁴⁴ âyetine uygun düşmektedir.

Cenab-ı Hak, kendisini *Mâlikü'l-mülk* diyerek övmüş, ama *Melikü'l-mülk* diye övmemiştir. Bu yüzden *Mâlik* lafzı daha kapsamlıdır.

Bazı Kavramların Manaları

Rab sözlükte, düzenleyici, efendi, mâlik, sâbit ve terbiye eden manalarına gelir. Cenab-ı Hak için, bu manaların hepsi geçerlidir.

Âlem, kendi lafzından tekili olmayan çoğul manada bir kelimedir. İlim ve alamet kökünden gelir. Çünkü Yüce Yaratıcı, onunla bilinir. Denildi ki, melekler, insan ve cinlerden olan ilim sahiplerine *âlem* denir. Diğer bütün varlıklar için de kullanılır. Âlem kavramı, çoğul mana taşıdığı halde, *âlemîn/âlemler* diye çoğul getirilmiştir. Bu, tüm âlemleri içine alması içindir. El-Âlemîn lafzı, bütün cinsleriyle tüm âlemleri kapsar.

Âlem ismiyle adlandırılan her şey, var oluşu ile Cenâb-ı Hakk'ın varlığına, tüm parçalarıyla uyumlu oluşu ile O'nun birliğine delildir.

Âlem kelimesi, *âlemîn* şeklinde akıllılar için söz konusu olan kalıpla çoğul yapılarak akılsız varlıklar da tağlîb yoluyla buna dâhil edilmiştir.

Dîn kelimesi sözlükte ceza, karşılık, âdet, taat, şân anlamlarına gelir. Kur'ân âyetlerinde din, İslâm, şeriat ve tevhid anlamlarına kullanılmıştır.

Bazı İ'râb Açıklamaları

Rabbi'l-âlemîn lafzı, Allah kelimesinin sıfatıdır. *Meliki/Mâliki yevmiddîn* ifadesi de öyledir. Bunun manası, 'Hesap gününde tüm işlerin yöneticisi O'dur' yahut 'o gün hükümrانlık bütünüyle ve sürekli O'nundur.' demektir. Aslında Yüce Allah, bütün günlerin sahibidir. Ancak kıyamet gününün azameti ve muhteşemliği sebebiyle o günün sahipliği özellikle zikredilmiştir.

Bazı Açıklamalar

Lafza-i celâlden sonra *Rabbi'l-âlemîn* ifadesi gelmiştir, çünkü rubûbiyyet, O'nun en kapsamlı sıfatıdır. O'nun Rab ismi, bütün varlıklara izafe edilir. O, bütün varlıkların Rabbi, sahibi, terbiye edicisi, ıslah edicisidir. Âlemlerin Rabbi olan Allah, mü'minlerin kalplerini marifetle, dillerini şehadetle, canlarını yolunda hizmetle ıslah etmiş, terbiye etmiştir. Yine O, onların kusurlarıyla birlikte yaptıkları ibadetleri de ıslah etmiş, bunca günahlarını affı ile silmiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "*Ey inananlar! Allah'tan sakının, dürüst söz söyleyin de Allah işlerinizi ıslah etsin ve günahlarınızı size bağışlasın.*"¹⁴⁵ Yine O, nimetleriyle dış dünyayı, rahmeti ile iç dünyaları ıslah eder. Bu yüzden tek başına Rab ismi, yalnızca Yüce Allah için kullanılır, çünkü kâmil manada Rab ancak O'dur, rububiyet de yalnızca O'nundur.

Rivâyet edildiğine göre Ebu'd-Derdâ ve İbn Abbas, 'Rab, ism-i azamdır' demişlerdir. Allah'ın Rab ismin-den başka isimlerin harflerinin yerleri değiştirilse manalar bozulur ve değişir. Ancak Rab ismi böyle değildir. Onu tersinden okursak *Ber* olur, o da Allah'ın bir başka ismidir. Rab ismi, ism-i azam olduğu için bütün peygamberler ve veliler dualarına bu isimle başlamışlardır. Nitekim Âdem ve Havva şöyle dua etmişlerdir:

*"Rabbimiz! Kendimize yazık ettik; bizi başıslamaz ve bize merhamet etmezsen biz kaybedenlerden oluruz!"*¹⁴⁶

Sahabe de şöyle dua etmiştir: *"Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, Sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru!"*¹⁴⁷ Bunun Kur'ân'da örnekleri pek çoktur.

Allah düşmanları da Rabbimiz diye dua etmişlerdir. Sözgelimi şeytan, *"Rabbim! Beni hiç olmazsa, tekrar dirilecekleri güne kadar ertele!"*¹⁴⁸ diye dua etmiştir. Cehennemlikler de şöyle feryat edeceklerdir: *"Rabbimiz! Gördük, dinledik, artık bizi dünyaya geri çevir de iyi iş işleyelim; doğrusu kesin olarak inandık!"*¹⁴⁹

Yine âyetlerde *"Senin Rabbin"* ifadesi ile Peygamberimiz, *"Rabbü'n-nâs"* ifadesiyle insanlar Rabb'e izafe edilmiştir.

*Besmele*de geçmiş olmasına rağmen Yüce Allah'ın *er-Rahman* ve *er-Rahîm* sıfatları sûrenin başında tekrar

146 7 A'raf 23.

147 3 Âlu İmrân 191.

148 15 Hıcr 36.

149 32 Secde 12.

edilmiştir. Bunun hikmetlerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Bu, *Besmelenin* Fâtiha'dan bir âyet olmadığına işaret içindir.
2. Kulların Yüce Allah'ın isimlerini tekrar tekrar zikretmelerinin mendub oluşunu bildirmek içindir. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: "*Bir şeyi seven, O'nu çokça zikreder.*"¹⁵⁰
3. Rubûbiyyetin, dünyevî rızıklandırma demek olan rahmâniyet ve uhrevî mağfiret demek olan rahîmiyyet boyutuna işaret için tekrarlanmıştır.
4. Allah'a hamdin, O'nun rahmetini hak etmeye vesile olduğuna işaret içindir.
5. *Rabbi'l-âlemîn* ifadesi, bazı manaları bakımından korkutucu bir ifadedir. Bu yüzden bunun ardından, kulları umutlandırmak için rahmet çağrıştıran ifadeler geldi. Bu şekilde kullar O'na itaat etsinler ve O'na isyandan kaçsınlar.
6. *Besmele*deki iki rahmet, zatî olan rahmetlere; Fâtiha'daki iki rahmet ise sıfatî olan rahmetlere delalet eder.
7. Hamdin bu (Allah-Rab-Rahman-Rahîm-Mâlik) sıralamaya göre yapılmasını bildirmek içindir.
8. *Besmele*deki sıfatlar, Allah'tan yardım isteme makamında zikredildi, Fâtiha'da ise hamd için

tekrarlandı.

9. *Besmele*deki sıfatlar, kulun kalbinin rahmetle kaplanması içindi, Fâtiha'dakiler ise Rabbin celâl ve cemâl sıfatlarıyla övülmesi içindir.
10. *Besmele*deki sıfatlar, Allah lafzındaki azamet dehşetini biraz hafifletmek içindi, Fâtiha'daki sıfatlar ise senayı kâmilen gerçekleştirmek içindir.

Mâlîki yevmiddîn ifadesi diğer sıfatlardan sonra gelmiştir. Çünkü ahiret günü, sonra gelecektir.

Tefsir

İbn Abbâs, "*Âlemlerin Rabbinden*" murad, onların efendisi olmasıdır, demiştir. Daha önce de geçtiği üzere burada *Rab* kavramında bulunan manaların hepsi geçerlidir. Yüce Allah, âlemlerin ıslah edicisidir. Onları yoktan var etmiş ve varlıklarını sürdürecektir imkânları ve nimetleri onlara bahşetmiştir. Yine O, onların sahibi, yöneticisidir, onlar üzerinde dilediği tasarrufa yetkilidir. Onları ilmi, kudreti ve iradesiyle kuşatmıştır. Yine onların terbiye edicisi, yetiştiricisi, eğiticisidir. Bu konuda onların muhtaç olduğu maddî manevî her şeyi onlara lütfetmiştir.

İbn Abbas'ın dediği gibi: "Yeryüzünde bulunan her canlı, O'nun mürebbiliğini kabul etmekle âlemler kavramının içerisine girer."

Âlimler, *âlemlerden* kastın öncelikle insanlar ve cinler olduğunu söylemişler ve bu kavrama melekleri,

şeytanları da katmışlardır. Aslında bunlardan her biri bir âlemdir, hepsi de Yüce Yaraticının varlığının kanıtıdır. Âlemlerin çokluğunu belirtmek için Mukâtil b. Süleyman şunları söyler: “Âlemîn kavramını açıklayacak olsaydım her cildi bin sayfadan oluşan bin ciltlik kitap yazmam gerekirdi.” Bu nedenle âlimler felekleri, yıldızları, Arş, Kürsîyi, Sidratü'l-Müntehâyı, Levh-i Mahfuzu, Kalemi, Cenneti, Cehennemi de bu kavramın içerisine katmışlar ve âlemlerin sayısının on sekiz binlerle ifade edildiğini söylemişlerdir.

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ er-Rahman er-Rahîm / O Rahmân ve Rahîmdir.

Rahmân isminin tecellisi, tervîh/rahatlatmasıyla; *Rahîm* isminin tecellisi ise telvîh/işaretle yönlendirme-siyedir. Tervîh, nurun kaynağıyla olur, telvîh bizatihi nurların kendisiyle olur. *Rahmân*, O'nun tecellilerinin açılması; *Rahîm*, O'nun dostluğunun gerçekleşmesidir. *Rahmân*, muvaffak etmesiyle; *Rahîm*, bizatihi hedefin gerçekleşmesiyle olur. O'nun tevîki muamelâtla gerçekleşir; tahkik ise vuslatın kendisidir. Muamelât, o yola yönelenleredir; vuslat ise vecd ehli için müyesser olur. Buna göre *Rahmân*, O'nun yaptığı; *Rahîm* O'nun verdiği. O, en güzel şekilde koruyup kollayarak yapacağını yapar; en güzel yardımı ile de vereceğini verir.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ **Mâlik-i yevmiddîn / Din gününün sahibi**

O gün, mahlûkâta hem mülk verilecek hem de yöneticilik verilecektir. Bu yüzden mlk köküne izafe edilmiştir. Aslında melikler cimri olur, bazen de zulmedip haksızlık yaparlar. Ama din günü ahirette, meliklik ve maliklik kullardan alınacak yalnızca Allah'ın olacaktır. O ise ne cimrilik yapar, ne de zulüm ve haksızlık! Bu ifade hem müjdeyi çağrıştırır hem de tehdidi. O, o gün dostlarına şöyle der: *“Ben Melik ve Mâlikim, sizleri mülkümle azîz edeceğim, mülkümünden vererek size yardım edeceğim, beni bundan hiç kimse alıkoymayacak!”* Düşmanlarına da şöyle seslenecek: *“Ben sizin bana yaptıklarınızı iyi biliyorum, artık bu gün yaptıklarınızın karşılığını vereceğim ve artık Benden kaçıp kurtulmanız söz konusu olmayacak!”*

Rivâyet edildiğine göre kıyamet gününde elli konum/durak olacak, her bir konum arasında bin sene olacaktır. İlk durak, insanlar kabirlerinden kalkacak ve kabirlerinin çağında bin yıl çıplak, aç susuz bekleyecekler. İman üzere kabrinden kalkan kişi kurtulacak, şüphe içerisinde olan kişi ise, bin yıl daha açlık susuzluk ve keder içerisinde kalmaya devam edecektir. Ta ki Yüce Allah, hükmünü verecek, sonra insanlar buradan Mahşere sevk edilecekler. İnsanlar, dört bir yanlarında cehennem olduğu halde, üstlerinde güneşin yakıcı sıcağı altında bin yıl ayakta bekleyecekler. Onları gölgelemlendirecek hiçbir şey olmayacak. İhlâsla Yüce Allah'a kavuşmuş, büyük günahlardan kendini korumuş olanlar ise Allah'ın arşının gölgesi/koruması altında olacaklar. Bu duraklarda da binlerce yıl geçecek, sonra insan-

lar hesap görülecek çadırlara sevk edilecekler. Hesabın görüleceği on çadır vardır ki hepsinin önünde biner yıl bekleyecekler, her bir hesap çadırında bir takım şeylerden sorgulanacaklar. Daha sonra amel defterlerini almak üzere sevk olunacaklar. Onlardan iyiler defterlerini sağ ve ön taraflarından, kötüler ise sol ve arka taraflarından alacaklar. Sonra amellerinin tartılacağı Mizanın bulunduğu yere getirilirler, orada da bin yıl beklerler. Daha sonra Sıratın bulunduğu yere getirilirler... Oradan geçebilenler cennete girerler, geçemeyenler de cehenneme düşerler.¹⁵¹

Cehennemde atılan mü'minlerden büyük günah işleyenler, şefaathçilerin şefaatiyle ve Yüce Allah'ın inâyetiyle cehennemden çıkarılırlar. Diğer cehennemlikler ise orada kalırlar. Âyette belirtilen *"Ey suçlular! Bugün mü'minlerden ayrılın."*¹⁵² ifadesi bu ayrışmaya işaret eder. Cehennemde kalanlar da dört grupturlar:

1. Mütekebbirler: Yüce Allah'a karşı büyüklük taslayıp rablik iddiasında bulunanlardır. Firavun, Nemrut ve benzerleri gibi. *"Firavun: 'Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir tanrımız olduğunuzu bilmiyorum.' demişti."*¹⁵³
2. Müşrikler: Yüce Allah'a inandıklarını söyledik-

151 Müellif burada, *Ba's, Mahşer, Mizan, Hesab, Kitab, Sırat, Berzah Âlemi, Haşr Neşr, A'raf, Cennetliklere sunulacak sofralar* gibi tüm bu kıyamet aşamalarını tafsilatıyla anlatan çok uzun rivâyet ve açıklamalara yer verir.

152 36 Yasîn 59.

153 28 Kasas 38.

leri halde bir kısım şeyleri O'na ortak koşanlardır. *"Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz."*¹⁵⁴ âyeti bunlara işaret etmektedir.

3. İnkârcılar: Tümüyle Yüce Allah'ı inkâr eden ateistlerdir.
4. Münafıklar: Bunlar, yukarıdaki üç gruptan biri oldukları halde, bir takım menfaatleri için Müslüman olduklarını söyleyenlerdir.

Bu dört grup ister cinden olsun, ister insten olsun cehennemden çıkamayacaktır. Evet, bunlar dört gruptur. Zira Cenab-ı Hak, İblis'ten bahsederken, onun bize önümüzden, ardımızdan, sağımızdan ve solumuzdan bize geleceğini söylemişti. *"İblis, beni azdırdığım için, andolsun ki, Senin doğru yolun üzerinde onlara karşı duracağım; sonra önlerinden, artlarından, sağ ve sollarından onlara sokulacağım; çoğunu Sana şükreder bulamayacaksın dedi."*¹⁵⁵ Gerçekten de İblis, müşriğe önünden gelir, ateiste ardından gelir, mütekebbire sağından gelir, münafığa da solundan gelir. Sol taraf, en zayıf taraftır. Sağ taraf ise, en güçlü taraftır. Mütekebbir kimse, gücünden dolayı kibre kapılır. Müşrik ise, önüne baktığında Yüce Allah'ın varlığını anlar ve O'nu inkâr edemez, ancak İblis ulûhiyet konusunda onu şirke sürükler. İblis, ateiste ise ardından gelir, arka taraf görüş mahalli değildir. İblis ona şöyle der: Varlıkta tanrı yoktur.

154 39 Zümer 3.

155 7 A'raf 16-17.

Yüce Allah, cehennemin yedi kapısının olduğunu açıklamıştır: *“O cehennemin yedi kapısı olup, her kapıdan onların girecekleri ayrılmış bir kısım vardır.”*¹⁵⁶ Bu kapılardan her biri, cehennemliklerden bir gruba taksim edilmiştir. Azaplarına göre bu dört grup cehennemlik, kendileri için ayrılmış kapılardan gireceklerdir. Cennetin dereceleri olduğu gibi cehennemin de yüz derekesi katmanı vardır. Her bir katmanın 28 konumu vardır. Cehennemlik dört gruptan her biri için yedi yüz çeşit azap vardır...

Cennetlikler de dört gruptur. Rasûller, nebîler, veliler ve mü'minler... Bu dört gruptan her biri, yedi yüz kat sevap ve nimetin içerisinde olacaklardır. Tıpkı onların sadakalarının bire yedi yüz kat arttığı gibi. *“Mal-larını Allah yolunda sarf edenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren danenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilendir.”*¹⁵⁷ Kur'ân'ın şu sadra şifa veren açıklamalarına bir bak. Cennet ve cehennem arasındaki âdil dengeyi bir düşün. Evet, Yüce Allah, dilediğine azap eder, dilediğine merhamet eder. Ama cehennemlikler, ancak işlediklerinin karşılığı azaba uğrarlar; cennetlikler de amellerinin karşılığını alırlar, ama onlar bir de ilahî lütuf olarak özel cennetlerde ağırlanırlar. Cennetlikler için üç cennet vardır.

İlki amellerin karşılığı olan cennet, bu tıpkı cehen-

156 15 Hıcr 44.

157 2 Bakara 261.

nemliklerin amellerinin karşılığı olarak cehenneme atıldıkları gibidir.

İkinci olarak onlara özel olarak İlahî lütuf olarak hazırlanmış cennet vardır.

Üçüncü olarak cehennem ehlerinden onlara miras kalan cennet vardır. Cehennemlikler, cennete girselerdi o cennete gireceklerdi. Ama onlar, cehennemlik olunca, onlara ayrılan cennet, cennetliklere miras kalmıştır. Âyette açıklandığı gibi: *“Onlara, ‘İşlediğinize karşılık işte mirasçısı olduğunuz cennet’ diye seslenilir.”*¹⁵⁸ *“Kullarımızdan Allah’a karşı gelmekten sakınanları mirasçı kılacağımız Cennet işte budur.”*¹⁵⁹

Şöyle ki, ister cin olsun, ister insan olsun herkes için cennette de ayrılmış bir yer vardır, cehennemde de. Yüce Allah’ın adaletinin bir gereği olarak cehennemlikler, ancak yapıp ettiklerinin karşılığı olarak azaba uğratılırlar. *“İnkâr eden, Allah’ın yolundan alıkoyanlara, bozgunculuklarına karşılık azap üstüne azap veririz.”*¹⁶⁰ âyetinde geçen ‘Azap üstüne azap veririz’den maksat, saptırıcıların saptırmalarına karşılık azaba işaret vardır. Tıpkı âyette belirtildiği üzere: *“Böylece kıyamet günü kendi günahlarını tam olarak, bilmeden saptırdıkları kimse-lerin günahlarını kısmen yüklenirler. Dikkat edin, yüklen-dikleri yük ne kötüdür!”*¹⁶¹ Nitekim o saptırıcı inkârcılar,

158 7 A’raf 43.

159 19 Meryem 63.

160 16 Nahl 88.

161 16 Nahl 25.

izlerini takip edenlere şöyle diyorlardı: *“Bizim yolumuza uyun da sizin günahlarınızı biz taşıyalım.”*¹⁶² Böylece onlar, hem kendi sapkınlıklarının günahlarını yükleneciler, hem de saptırmalarının günahını yüklenecilerdir. Nitekim hadislerinde Peygamberimiz^(sav) şöyle buyurmuştur: *“Kim kötü bir çığır açarsa, onun için hem o kötülüğün vebali vardır, hem de onu izleyenin vebali vardır. Onların vebalinden de hiçbir şey eksilmez.”*¹⁶³ Nitekim âyetlerde şöyle buyurulmuştur:

*“İnandıktan sonra inkâr edip, inkârda aşırı gidenler var ya, onların tevbeleri kabul edilmeyecektir. İşte sapıklar onlardır.”*¹⁶⁴ *“İnkâr eden, Allah’ın yolundan alıkoyanlara, bozgunculuklarına karşılık azap üstüne azap veririz.”*¹⁶⁵

Sonra Yüce Allah’ın lütuf ve rahmetinin gereği olarak cehennemlikler, dünyadaki kötülükleri süresince cehennem ateşinin içerisinde azap gördükten sonra, artık cehennem elemlerini hissetmemeye başlarlar. Evet, onlar cisimleriyle cehennemde ebedi kalacaklardır, ama onların ruhları cehennem acılarını hissetmeyecektir. Onların oradan çıkmaları sözkonusu değildir, çünkü onlar orada ne ölecekler ve ne de yaşayacaklardır.

Orada bir grup daha vardır, kötülükleri süresince onlar orada azap görüp acı çektikten sonra Yüce Allah

162 29 Ankebût 12.

163 Müslim, Zekât, 69; Nesâî, Zekât, 64.

164 3 Âlu İmrân 90.

165 16 Nahl 88.

onlara, tıpkı uyuyan kimsenin rüyasında iyi şeyler görüp yaşaması gibi, hayalî nimetler verecektir. Onların cehennem ateşi içerisinde derileri yanıp tükenince, artık onlar için cehennem ateşi sönecek ve onlar onun elemelerini hissetmeyeceklerdir. Sanki onlar, günahkâr cehennem ehlinde olmayıp de cehenneme giren topluluk gibidirler. Allah onlara orada ölümü tattıracak ve onların bedenleri cehennemi hissetmeyeceklerdir. Elbette bu Yüce Allah'ın lütuf ve kereminin bir sonucudur.¹⁶⁶

Bazı Kelâmî Hususlar

1. Yüce Allah'ın rubûbiyeti, mahlûkâtı terbiye edenlerin aksine, kendi zatındandır, yoksa O'na dönen bir menfaat sebebiyle değildir. Bu yüzden O, dua da ısrar edilmesini sever. Aslında O, istemeden de verir, ana karnında cenini yetiştirdiği gibi. O'nun nimetleri de herkese şamildir, kesintisizdir, bitmez tükenmez, vermekle O muhtaç duruma düşmez.
2. O, sayılan bu sıfatlarıyla hamd edilmeye müstehaktır. O, zatının, sıfatlarının ve fiillerinin kemaliyle övülmeye layıktır. Kul, O'nun lütfunu umarak, kahrından korkarak O'na hamd eder. Zatının kemaliyle O, âlemlerin ilahıdır; sıfatlarının kemaliyle âlemlerin Rabbidir; lütfunun umulmasıyla O *Rahman* ve *Rahîm*; kahrından korkulmasıyla *Mâliki*

166 Müellifin bu ifadelerinde, eserlerinden çokça faydalandığı İbn Arabî'nin, bu konudaki görüşlerinden etkilendiği görülür.

*yevmiddin'*dir. Evet! O, kahır gününün yegâne mâlikidir.

3. İnsanın yetişmesi/terbiyesi aşama aşamadır. Şanı yüce olan Allah lütuf ve keremiyle kemiklere işitme, yağ tabakasına görme, et parçasına konuşma melekesi bahşetmiştir. Yine insan, O'nun envâ-i çeşit nimetleriyle fiziken aşama aşama gelişir, serpilir. Bütün bunlara rağmen nasıl olur da sen O'ndan başkasını Rab edinebilirsin?!
4. O'nun din gününün sahibi olması. Bir zalim, bir mazluma musallat olsa, sonra cezasız kalsa; bu ya ona güç yetirememektendir yahut onun zulmünü bilmemektendir veya onun zulmüne rıza göstermektendir. Bunların hepsi Yüce Allah için muhaldir. Zalim ya dünyada cezasını çekmeli yahut ahirette çekmelidir. Nitekim O'nun vadi açıktır: *"Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür."*¹⁶⁷ Fakat O'nun hiç kimseye eyvallahı yoktur ve O cezalandırmada acele etmez, mühlet verir ama ihmal etmez. O'nun yasası böyledir.
5. O'nun mâlik ve melik olması, O'nun her şeye kâdir olduğunu gösterir.
6. Sûrede beş sıfatın peşpeşe serdedilmesinin manası sanki şöyledir: *"Ey insan, Ben seni yarattım, zira Ben İlahım. Sonra seni, nimetlerimle terbiye ettim/manen ve madden yetiştirdim, çünkü Ben*

Rabbim. Sonra sen Bana isyan ettin, Bense günahlarını örttüm, çünkü Ben *Rahman'*ım. Sonra sen hatanı anlayıp tevbe ettin, Ben de affettim, çünkü Ben *Rahîmim*. Sonra iyilerin ödüllendirilmesi, kötülerin cezalandırılması gerekti ve Ben din gününün sahibiyim!”

Bazı Fıkhî Hükümler

Âyetteki *Rahmân* ve *Rahîm* kelimelerini he harfiyle; *ğay-rilmağdûbi* ifadesini zel harfi ile *Eûzü* kelimesini *eğûzü* şeklinde; *es-samed* kelimesini *es-semed* şeklinde okuyan kimse, bunları yanlışlıkla böyle okursa namazı bozulmaz. Yanlış olduğunu bilir, ancak gece gündüz uğraştığı halde düzeltemeyip acizliğinden yanlış okuyan kimsenin namazı da caizdir. Ama yanlışlarını düzeltmek için çaba göstermezse, o zamana namazı fasit olur. Böyle bir kimse ömrünün kalan kısmında bu yanlışlarını düzeltme çabası içerisinde olmalıdır. Okuma yazma bilmeyen ümmî bir kimsenin, namaz geçerli olacak kadar Kur'ân okumayı öğrenmesi gerekir. Böylelerinin kıldıkları namaz caizdir, ancak böyleleri imamlık yapmamalıdır. Bu konu, fıkıh kitaplarının *Zelletü'l-kârî* bölümlerinde tafsilatıyla anlatılmıştır.¹⁶⁸

168 Müellif burada namazda okuma hatalarıyla ilgili pek çok örnek ve hükme yer verir. Biz bunlardan Fâtiha Sûresi ile ilgili bir kaçını aktarmakla yetiniyoruz

Bazı Tamamlayıcı Bilgiler

1. Bir kimse, namazda okuma hataları yapsa, sonra bu hataların namazı bozup bozmadığında tereddüt etse, o kimse namazına devam eder.
2. Bir kimse, ben mükellef çağımdan itibaren kıldığım namazlarda sahih okuyup okumadığımı bilmiyorum dese, o kimsenin namazlarını iade etmesi gerekmez. Zira engin rahmetiyle Yüce Allah onun namazlarını kabul eder. Böyle bir kimse ihtiyaten namazlarını tekrar kılabilir. Namazdaki kıraatlerdeki okuma hatalarının namazı bozmayacağını söylerken bazı imamlar, Fâtiha Sûresini istisna etmişlerdir. Çünkü her Müslüman, doğru bir şekilde Fâtiha sûresini okumasını öğrenmelidir.
3. 'İyyâke' kelimesini şeddesiz 'iyâke' okumak da namazı bozmaz.
4. 'İyyâke na'büdü' ifadesini 'iyyâ kena'büdü' şeklinde birinci kelimenin son harfini ikinci kelimenin ilk harfi gibi okumak namazı bozmaz.

Bazı Nükteler

Yüce Mevlâ'nın zikredilen sıfatlarındaki müjdeler:

1. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bir genç ölmek üzeredir, Peygamberimiz yanına girip ona kelime-i şehadeti hatırlatır fakat delikanlının bir türlü dili dönmez şehadet kelimesini söylemeye. Peygamberimiz, "Bu namaz kılmaz, zekât vermez, oruç tutmaz

*mıydı?” dediler ki, hayır bunları yapardı. “Peki annesine karşı isyankâr mıydı?” Evet, dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz, “Odun getirin ve ateş yakın.” buyurdular. Gencin annesi sordu, ateşi ne yapacaksınız? Peygamberimiz, “Yaptıklarına karşılık senin gözünü önünde onu yakacağım.” buyurdu. Bunun üzerine kadın, affettim, affettim onu. Zira ben onu dokuz ay karnımda taşıdım, tam iki sene emzirdim, anne ona nasıl kıyabilir? Bu sırada gencin dilindeki bağ çözüldü.¹⁶⁹ Bu kıssadaki nükte şudur: O kadın, rahmân sıfatıyla değil, rahîm sıfatıyla oğlunu affetti. Yüce Allah’ın rahmetinden bir parçaya sahip olmakla onu ateşe atmaya kıyamadı. Hal böyleyken *Rahman* ve *Rahîm* olan Yüce Allah, isyanları sebebiyle kullarına nasıl kıyabilir, yetmiş sene kelime-i şehadeti söylemeye devam eden bir mü’min kulunu nasıl cehennem ateşinde yakar!?*

2. Meşhurdur ki, Uhud Savaşında müşrikler Peygamberimizin dişini kırdıklarında O şöyle diyordu: “Allah’ım, kavmime hidâyet nasip eyle, çünkü onlar gerçeği bilmiyorlar!”¹⁷⁰ O, kıyamet gününde de secdelere kapanıp “Ümmetimi isterim Allah’ım, ümmetimi, başışla onları!” diye yalvaracaktır.¹⁷¹ Bütün bunlar, onda bulunan rahmetten bir parça sebebiyledir. Hal böyleyken şimdi, rahmetin asıl kaynağı

169 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VI, 197-198. Rivayet zayıftır. Bk. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zaîfe*, VII, 167.

170 Buhârî, *Enbiyâ*, 54; Müslim, *Cihâd*, 105.

171 Buhârî, *Tevhîd*, 36; Müslim, *Îmân*, 326.

olan *Rahman* ve *Rahîm* olan Yüce Allah'ın merhameti nasıl olur bir düşünelim!

3. Rivâyet edildiğine göre Peygamberimiz "*Allah'ım, ümmetimin hesabını benim elimle yapmama izin ver.*"¹⁷² diye dua etmiş ama bir miktar borcu olduğu halde ölen kimsenin cenaze namazını kılmamış,¹⁷³ İfk olayı sebebiyle Hz. Âişe'yi babasının evine gönderivermiştir.¹⁷⁴ Ama *Rahman* ve *Rahîm* sıfatlarının sahibi Yüce Rabbimiz şöyle buyurmuştur: "*Bir parça rahmet, kulları arasını bulmaya yetmemekte, o halde bırak kullarımı Bana, ümmetini de bırak Benim Rahmet deryama! Çünkü Benim rahmetimin sonu yoktur, onların günahları ise sonludur. Tüm varlıkların isyan ve günahları, Benim rahmet deryamda boğulmağa mahkûmdur!*"¹⁷⁵
4. Melikliğin/yöneticiliğin mertebeleri vardır. Mülk sahiplerinin, meliklerin, meleklerin ve tüm yöneticilerin yöneticisi ve bunların mertebeleri vardır. Elbette meliklerin gücü, mülk sahibi mâliklerinkinden fazladır. Çünkü mülk sahiplerinin bir krala/melike karşı koymaları söz konusu olamaz. Aynı şekilde yeryüzünün en büyük meliklerinin bile, meleklerle karşı koymaları mümkün değildir. Ancak tüm meliklerin meliki olan Yüce Allah'ın gücü

172 Ali el-Mütteki, *Kenzü'l-Ummâl*, XIV, 53; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I, 143.

173 Tirmizî, *Cenâiz*, 70; Nesâî, *Cenâiz*, 67.

174 Buhârî, *Şehâdât*, 15; Müslim, *Tevbe*, 56.

175 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I, 191.

tüm her şeyin üstündedir, kimse O'na karşı gelemez. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: *“Cebrail ve meleklerin dizi dizi durdukları gün, Rahman olan Allah'ın izni olmadan kimse konuşamayacaktır. Konuştuğu zaman da doğruyu söyleyecektir.”*¹⁷⁶ O halde ey melikler, malınıza mülkünüze, krallığınıza güvenip haddi aşmayın! Çünkü siz hepiniz din gününün sahibi ve mâliki olan Yüce Allah'ın kudret elinin altındasınız. Ve siz ey yönetilenler! Başınızdaki yöneticilerinizden çekinirsiniz de, meliklerin mâliki olan, din gününün de sahibi olan Yüce Allah'tan sakınmaz mısınız, O'ndan korkmaz mısınız?!

5. Dünyadaki bir yöneticiye karşı gelmek, dünyanın harap olmasına, insanların mahvolmasına sebep olur. Hal böyleyken melikler meliki Yüce Allah'a karşı gelmek nasıl olur?! Nitekim Rabbimiz şöyle buyurur: *“Rahman'a çocuk isnat etmelerinden ötürü neredeyse gökler paralanacak, yer yarılacak, dağlar göçecekti.”*¹⁷⁷ Evet, yöneticiye itaat etmek, sulh ve selamet sebebidir. Rabbimizin buyurduğu gibi: *“Biz senden rızık istemiyoruz, sana rızık veren Biziz. Güzel Sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanındır.”*¹⁷⁸ Buna göre yönetilenlere düşen, yöneticilerine itaat etmeleri; tüm yöneticilere düşen de asıl meliklerin meliki olan Yüce Allah'a boyun eğmeleridir ki yeryü-

176 78 Nebe' 38.

177 19 Meryem 90-91.

178 20 Tahâ 132.

zünde düzen bozulmasın.

6. Din gününün gerçek sahibi olan Yüce Allah'ın melikliğinin gereği salt adaletle hükmedilir. Âyette açıklandığı gibi: *“Kıyamet günü doğru teraziler kurarız; hiç kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal dane-si kadar olsa bile yapılanı ortaya koyarız. Hesap gören olarak Biz yeteriz.”*¹⁷⁹ Buna göre yönetici âdil olursa, bolluk bereket olur; zulmetmeye başlarsa her şey altüst olur, bolluk ve bereket son bulur. Anlatıldığına göre İran Kısrası Enüşirvan'ın yolu bir av partisinde bir bahçeye düşer. Bahçede bulunan çocuktan, bir nar ister, aldığı nardan bol su çıkar ve melik kana kana içer, susuzluğu gider. Narın güzelliğine şaşırır ve içinden bahçeye sahiplenmeyi geçirir. Sonra tekrar bir nar daha ister, fakat bu seferki narın suyu azdır ve tadı ekşidir. Sebebini sorunca çocuk şöyle cevap verir: *“Herhalde melik zulmetmeye niyetlendi!”* Bu cevap karşısında melik içinden tevbe eder ve niyetini düzeltir. Tekrar bir nar daha ister, onu ilkinden daha tatlı ve daha bol sulu bulur. Bu sefer çocuk şöyle der: *“Herhalde melik tevbe etti!”* Bu manzara karşısında melik kendine gelir, bütünüyle haksızlıktan vaz geçer, sonunda ismi adaletli melik olarak ölümsüzleşir. Nitekim Peygamberimiz onun adaletli günlerini yâd ederek, *“Ben adaletli kralın zamanında doğdum!”*¹⁸⁰ Görüldü-

179 21 Enbiyâ 47.

180 Hz. Peygamber'in sözü olarak aslı olmayan bir rivayettir. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IV, 305-306; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe*, II, 425; V,

ğü üzere Müslüman olmasa bile, bir yöneticiye adaletten daha yakışan başka bir şey yoktur.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ **Yalnızca Sana ibadet eder ve yalnızca Senden yardım dileriz.**

Âyetin, öncesi ile ilgisi: *Elhamdülillah* sözü ibadettir. Âyetinde Yüce Rabbimiz, “Nimetlerime şükrederseniz, size artırırım.” buyuruyor.¹⁸¹ Buna göre sonraki âyet cümlelerinde ibadetler artarak devam ediyor. Bu özel hamd ibadetinin ardından mutlak olarak ibadet ve yardım isteği geliyor ve böylece nimetin tamamlanması isteniyor.

Sözlükte ibadet Yüce Allah’a içtenlikle teslim olup boyun eğmenin en zirve noktasıdır. Bu nedenle hamd, ibadetlerin en yüce mertebesidir. Aynı şekilde ibadet her akla gelen ve işitilen şeyin ortaya konmasıdır. Dolayısıyla âyetlerde söylemden eyleme, özelden genele doğru bir sıralama mevcuttur.

Âyetlerde önce “O Allah’a hamd olsun.” denilerek gaib sıyga kullanılmış, sonra “Yalnızca Sana ibadet ederiz.” denilerek muhataba geçilmiştir. Çünkü gaib olanın layığıyla bilinmesi, bizleri O’nu karşımızdaymışçasına bilmeye götürür. Başka bir deyişle kişi, bir şeyi layığı ile ve sürekli gayben bilirse, artık onun bilgisi görmüş gibi olur. Âyetlerde de Cenab-ı Hakk’a gaib

sıyga ile hamd edildi, bu hamd kişiyi O'nun huzuruna taşıdı ve sanki Yüce Allah karşısındaymış gibi O'na dua etmeye başladı.

Bir kudsî hadiste Yüce Allah, Fâtiha Sûresini üçe ayırdığını söyler. Birinci kısım kendisi için olan, ikinci kısım kulu için olan, üçüncü kısım ise Allah ile kulu arasında olan bölümdür.¹⁸² Sadedinde olduğumuz âyet, ortadaki kısımdır. İlk kısımda en güzel şekilde Yüce Allah'a hamd edilmiş, ikinci kısımda ise O'ndan istekte bulunulmuştur. Nitekim istek makamına, önce övgüler/hediyeler sunup, sonra isteği dile getirmek adettendir.

Hadiste geçen "*Benimle kulum arasındadır.*" ifadesini şöyle açıklayabiliriz: İbadet Allah içindir, ancak onu kul yapar. Yardım Allah'tandır, ancak kul da onu talep eder. İbadet kuldandır, yardım Allah'tandır. İlahî yardımın en açık göstergesi hidâyettir, bu yüzden hemen ardından hidâyet talebi gelmiştir ve hadiste hidâyet de kula tahsis edilmiştir.

Cenab-ı Hak, sûrenin başında ârif kişinin Allah'ın isimlerini zikir, fikir ve derin tefekkür, âyetlerine ibretle nazar edip erişilmez kudretini idrak etmesine vurgu yapmıştır. Bunun ardından ise kulun vuslat deryasına dalıp hedefe vararak müşahede ehli olması gelmiştir. Artık sanki kul Rabbini açıkça görmekte ve doğrudan O'ndan dilekte bulunmaktadır. Allah'ım, bizleri, yalnızca duyanlardan değil, kalp gözüyle görerek hakkıy-

la vuslata erenlerden kıl!

Kulun öncelikle, sadece diliyle değil tüm her şeyiyle Mabuduna yönelmesi gerekir. Ârif için vuslat, Cenab-ı Hakk'ı tefekkürle, O'ndan başka her şeyden sıyrılmakla gerçekleşir. Bu durumda artık kul, O'ndan başkasını düşünemez hale gelir. İşte bu makama işaret için Yüce Allah, sevgilisi Hz. Muhammed (s.a.v.)'i anlatırken hicret yolunda mağarada iken arkadaşına *“Üzülme, doğrusu Allah bizimledir.”*¹⁸³ dediğini hikâye ederek onu, *“Doğrusu benimle beraber olan Rabbim beni doğru yola eriştirecektir.”*¹⁸⁴ diyen Musa Kelîmullah'a üstün kılmıştır.

“Yalnız Sanka ibadet eder ve yalnız Senden yardım dileriz.” ibaresi ile kulun ihtiyarı ile kesbeden, Yüce Allah'ın da yaratan olduğu beyan edilerek *“Kul fiilinin yaratıcısıdır’* tezini savunan Mutezile ile *‘Kulun iradesini sıfırlayan’* Cebriye arasında mutedil bir yol tutulmuştur.

Bazı Sözlük Bilgileri

İbadet, hudu'nun en zirve noktasıdır. İbadetin sözlük manaları içerisinde boyun eğme, izzet ve ikram etme, kaçınma, emir ve yasaklardan sorumlu olma manaları vardır. Buna göre Allah'a ibadet, O'na boyun eğme; Allah'a kulluk yapan, hizmeti O'na sunan; O'ndan

183 9 Tevbe 40.

184 26 Şuara 62.

başkasına hizmetten kaçınan; Yüce Allah'ın emir ve yasaklarından sorumlu olan kimse demektir.

İstiâne, yardım talebinde bulunmak demektir, Buna göre mana şöyle olur: İlahî, Senden bizleri, tıpkı hadiste¹⁸⁵ beyan edildiği üzere Seni görüyorsunuzcasına Sana ibadet edenlerden kılmanı isteriz.

Fâtiha Sûresinin başında tıpkı İhlâs, Felak-Nâs sûrelerinin başında olduğu gibi bir “*Kul-kûlû/deyiniz.*” ifadesi takdir edilmiştir. Buna göre kul, sûreyi okurken Yüce Allah'ın ‘*Deyin*’ emrine tutunmaya da niyet eder ve bir ilahî emri yerine getirmenin sevabına nail olur.

Duada çoğul kalıp kullanılması, okuyucunun kendisi ile beraber olan koruyucu melekleri, cemaatle namaz kılıyorsa beraberindeki cemaati niyet etmesi ve böylece onların bereketi ile duasının kabulünü umması içindir. Zaten cemaat de bunun için meşru kılınmıştır. Elbette Cenâb-ı Hak, duaları kabul etmek zorunda değildir, bunun için ümit eder dedik...

Cemaatin meşru olmasının bir başka faydası da, kalbin Allah ile beraber olmasıdır ki, bu Yüce huzura götürür. Kalbin hazır oluşu ise namazın ruhudur. Gerçek namaz ise, bütün parçaların namazda olmasıyla gerçekleşir.

Bazı Açıklamalar

Sûrenin başında “*Hamd O Allah'a*” denilerek gayb sıyga

185 Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1.

kullanılmış, daha sonra “*Yalnızca Sana ibadet ederiz.*” denilerek muhataba geçiş yapılmıştır. Arap Edebiyatında ‘iltifat’ adı verilen bu sanat, sözü güzelleştiren bir edebî sanattır. Şöyle ki, Cenab-ı Hak isim ve sıfatlarıyla vasfedilip hamd edilince, huzuruna doğrudan yönelmek söz konusu oldu. Sanki şöyle denilmektedir: “*Ey Rahman, Rahîm ve Din gününün yegâne sahibi olan Yüce Allahım, biz ibadeti de Sana has kılar, yardımı da yalnızca Senden dileriz. Senden başka hiçbir varlığa kulluk yapmaz, Senden başka hiçbir kimseden de yardım dilemeyiz.*”

Doğrudan O’na seslenmek, kulluk ve yardım talebini O’na has kılmaya daha uygundur. Böylece kul, delillerle O’nu tanıma makamından, sanki O’nu görmüş makamına yükseldi, gaybet halinden ârif kulların makamı olan şühûd haline intikal etti. Zaten seven kişi başlangıçta sevdiğine uzaktır, açıldıkça ona yaklaşır ve onun huzurunda olur.

İltifatın bir başka hikmeti de kıraatin inceden inceye tefekkür ve içtenlikle olmasına dikkat çekmektir. Şöyle ki okuyucu, içinde nimet verene yönelme ve onun huzuruna çıkma arzusunu hisseder ve nimet verenin sıfatlarıyla bu arzusu artarak devam eder, onu huzura, müşahede âlemine götürür. Nihâyet kul, Rab-bini görüyormuşçasına ibadet etme makamına ulaşır. Artık O’nunla söyleşmeye, doğrudan O’na hitap etmeye başlar

Yine denildi ki, iltifat sanatı, ibadet ve duanın hitap sıygasıyla olmasına işaret eder...

Sözlükte iltifat, insanın sağına soluna bakınması demektir. Sözde iltifat ise, bir üsluptan bir başka üsluba geçiş yapmaktır. İltifat ile konuşmacı, söyleminde yenilikler yaparak sözünü lezzetli hale getirir. Dinleyici de üslup değişikliğinden haz alır ve daha dikkatli dinlemeye başlar.

“*İyyake na'büdü*” cümlesinde, meful fiilden önce gelmiştir. Bu, Yüce Allah'a tazim için, O'nun adını öncelikle zikretmek içindir. Yine bu, ibadet ve istianeyi O'na tahsis etmek içindir. Buna göre mana, “*Biz yalnızca Sana ibadet ederiz, başkasına değil.*” demek olur. Biz O'nu önce zikrettik, çünkü O, varlıkta en önce olandır. Bu takdim, kulun gözünü öncelikle Yüce Yaratıcıya dikmesinin gereğini vurgular.

“*İyyake na'büdü ve iyyâke nesteîn*” cümlesinde ‘*iyyâke*’ zamirinin tekrar edilmesinin hikmetleri: O'nun ibadete de, duaya da layık olduğunu ve bu konuda tek olduğunu iyice belirlemek içindir. Yine bu tekrar, ibadet ile istiane hususunu birbirinden ayırt etmek için gelmiştir.

Âyette önce ibadet gelmiş, sonra istiane gelmiştir. Bu, önce kulun fiilini ortaya koymasını, sonra da Yüce Allah'ın onu başarıya ulaştırmasının gereğine işaret etmektedir. Yani bu sıralama Ehl-i Sünnet'in “*Kul kazanır, Yüce Allah yaratır.*” kaidesini doğrular. İbadet ve istiânenin peş peşe gelmesi, kulların Rablerine ne kadar yakın olduğunu ve O'nun yardımına ne kadar muhtaç olduğunu gösterir. İbadet, istianeye vesile olduğu için önce getirilmiştir. Demek ki önce ibadet ve

kulluk gerekir ki ilahî yardım gelsin.

Bu duanın ardından “İhdinassırata’l-müstakîm/Bizleri dosdoğru yola ilet.” cümlesinin gelmesi; Yüce Allah’tan istenen yardım talebinin açıklamasıdır. Sanki burada; “Peki Ben size nasıl yardım edeyim?” şeklinde bir soru vardır. Bu soruya cevaben “Bizleri dosdoğru yola ileterek yardım et!” cümlesi gelmiştir. Burada hidâyet isteği, hidâyetin artması dileğidir.

İbadetten sonra yardım talebinin gelmesi, gerçek ibadetin ancak O’nun yardımıyla mümkün olacağını bildirmek içindir. Evet, O’nun yardım ve tevfikı olmazsa bizler layığı ile O’na ibadet de edemeyiz, kulluk da. Zira O’nun güç ve kuvvetinin ötesinde başka güç ve kuvvet yoktur. Cümle, “Bizler yalnızca Senden yardım dileyerek Sana ibadet ederiz.” diye de anlaşılmıştır.

Tefsir

(إِيَّاكَ نَعْبُدُ) İyyâke na’büdü “Biz yalnızca Seni birlerimiz.” demektir diyen¹⁸⁶ İbn Abbas, bazı Kur’ân kavramları ile ilgili olarak şu genellemeyi yapar: “Kur’ân’daki ibadet kavramı, tevhîd; tesbîh kavramı, namaz; kunût kavramı, itaat; erâik kavramı, üzerine oturuş taht; ke’s kavramı, içecek dolu kadeh; riyâh kavramı, rahmet rüzgârı; rîh kavramı, azap rüzgârı manasınadır.”

Aynı cümleyi Süfyan es-Sevrî, ‘Sana boyun eğeriz.’, Hasan el-Basrî, ‘Sana itaat ederiz.’ şeklinde açıklamış-

186 Taberî, *Tefsir*, I, 69; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 9, 14.

lardır.

Bir rivâyete göre Cebrail bu cümleyi Peygamberimize şöyle açıklamıştır: “Ey Rabbimiz yalnızca Sana bel bağlar ve Senden umarız, Senden başkasından değil.”¹⁸⁷

“*Na'büdü*” ibadet ve kulluk manalarını kapsar. Gafletten uzak kılınan namaz, giyibetsiz tutulan oruç, minnetsiz verilen sadaka, riyasız yapılan hac, gösterişten uzak yapılan cihad, eziyet etmeden yapılan köle azadı, bıkkınlık gösterilmeden yapılan zikir, ibadet cümlesindedir. Diğer ibadetler de aynı şekilde kusursuz olmalı ki makbul ibadet olsun.

Yüce Allah'tan gelen her şeye itirazsız rıza, belalara şikâyetsiz sabır, hiç şüpheye kapılmadan yakînî iman, hep huzurda olduğunun bilincinde olmak, hep O'na yönelmek, hep O'nunla irtibatlı olmak da kulluk cümlesindedir. Denildi ki, gerçek kulluk, belalar sağanak sağanak da yağsa onları göğüslemek, asla sızlanmamak, hep Mevlâ'nın sevdasıyla dopdolu olmaktır. Yine denildi ki, hakiki kulluk, İlahî ölçülere riâyet etmek, Hakk'a ve halka verilen sözleri tutmak, olan her şeye rıza göstermek, elinden gidenin peşine düşmemektir.

(وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) **Ve iyyâke Nestaîn/ Yalnızca Senden yardım dileriz:** Bu cümleyi İbn Abbas, ‘İbadet konusunda yardımını isteriz.’¹⁸⁸ Süddî, ‘Güç yetiremeyeceğimiz şeyler konusunda yardımını dileriz.’ diye açık-

187 Taberî, *Tefsir*, I, 69.

188 Taberî, *Tefsir*, I, 69; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 14.

lamışlardır. Yine bu cümle şu şekillerde de anlaşılmıştır: “Bizi ibadetten alıkoymak isteyen şeytanla savaşımızda yardımını dileriz. Din ve dünyamız konusunda bizim hayrımıza olan işlerde yardımını isteriz.”

Bu söylenenlerin özeti ise şöyledir:

Hakları yerine getirme, bulunduğumuz konumlara katlanabilme, yararımıza olan şeyleri elde edebilme konusunda yardımını isteriz.

Biz yalnızca Seni birler ve tevhid üzere kalma konusunda yardımını isteriz.

Tevhide erdikten sonra, tevhidin gereği taatleri yapma konusunda yardımını dileriz...

Şimdi Sana ibadet ederken gelecekte ibadet üzere kalabilmek için yardımını dileriz.

Kontrolümüz altında olan dış dünyamız ile Sana ibadet eder, söz geçiremeyeceğimiz iç dünyamızı kontrol edebilmek için yardımını isteriz. Çünkü Sensin kalpleri evirip çeviren...

Biz yalnızca Sana ibadet ederiz, çünkü Sen gerçek ma'budsun. Bu istikamet yolu üzere kalma konusunda da Senin yardımını dileriz.

Biz ibadetle Sana boyun eğip küçüklüğümüzü ve acziyetimizi itiraf ederiz; ama Senin yardımınla güç bulur izzete ereriz. Çünkü biz Sana boyun eğdikçe Sen bize yaklaşır ve bize güç kuvvet verirsin.

Görüldüğü üzere bu iki cümlede iftihâr ve iftikâr bir araya gelmiştir. Biz O'na kul olmakla iftihar ediyoruz, O'nun yardımını dileyerek O'na olan muhtaçlığı-

mızı itiraf ediyoruz. Bunun gerçekleşmesi için ise, kulum Allah'tan başkasına ibadet/kulluk yapmaması, O'ndan başkasına bel bağlamaması gerekmektedir. Anlatılır ki Süfyân es-Sevrî, insanlara akşam namaz kıldırırken “*İyyâke na'büdü ve iyyâke nestâin*” cümlesini okurken bayılıp düşmüş, kendine geldiğinde sebebi sorulunca şöyle cevap vermiştir:

“Bu cümleyi okurken aklıma şöyle bir şey geldi: Bana, madem yalnızca Senden yardım dileriz diyorsun, neden hastalanınca doktorların, ihtiyacın olunca sultanların kapısına gidiyorsun denileceğinden korktum, bu yüzden bayılmışım!”

Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Peygamberimiz bir kudsî hadislerinde şöyle buyurmuştur:

“Yüce Allah buyurdu ki: ‘Ben namazı kendimle kulum arasında ikiye ayırdım. Bunun yarısı benim, yarısı kulumundur, kulum için dilediği vardır. Kul, ‘Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn.’ dediğinde Yüce Allah şöyle buyurur: ‘Kulum bana hamd etti.’ Kul, ‘Errahmanirrahîm.’ dediğinde Yüce Allah, ‘Kulum beni övdü, medhetti.’ buyurur. Kul, ‘Mâliki yevmiddîn.’ dediğinde Yüce Allah ‘Kulum beni yüceltti.’ der. Kul, ‘İyyâkena'büdü ve iyyake nestâin.’ dediğinde Yüce Mevlâ ‘Bu cümle benimle kulum arasındadır, kulum için de dilediği vardır.’ buyurur. Kul, ‘İhdinessirata'l-müstakîm’i sonuna kadar okuduğunda Yüce Mevlâ buyurur ki: ‘Bunlar kulum içindir, kulum için istedikleri vardır.’¹⁸⁹

Bazı Nükteler

1. Fâtiha Sûresinin başı hamd, sena ve temciddir.

Bunların hepsi Allah içindir. Sûrenin son kısmı da korku ve ümit arasında duadır, bunlar da kul içindir. Sûrenin ortası ise ibadet ve yardım dileği ile kulluk ve ma'budluk arasında müşterektir.

2. Sûrenin başı sırf Allah'a övgü, sonu sırf kulun muhtaçlığını dile getirir. İkisinin ortası ise her ikisini içerir.
3. Sûrenin başı ulûhiyeti, sonu ubûdiyeti dile getirir. Ortası ise ikisini birbirine bağlar.
4. Fâtîha Sûresi Kur'ân üslubunun bir örneğidir. Şöyle ki o bizatihi Hakk'ın ve halkın lisanıdır.
5. Sûre, Rububiyet ve ubudiyet bilgisini htiva eder. Ki bunlar, kul için en mühim şeydir.

Bazı Kelamî Açıklamalar

a. İbadetle İlgili Olanlar

1. İbadet, Yüce Allah'ı ta'zim etmenin en son noktasıdır. Yüce Allah, yoktan var ederek ve varlıkların muhtaç olduğu şeyleri yaratıp ikram ederek ibadete layık olmuştur.
2. Kulun halleri, geçmiş, şimdi ve gelecek zamanın içerisinde. Geçmişte Yüce Allah erişilmez kudretiyle onu, yokluktan varlığa, ölümden hayata, acizlikten kudrete, cehaletten ilme erıştirmiştir. Şu anda da *Rahman* ve *Rahîm* sıfatlarıyla tecelli ederek onun ihtiyaç duyduğu esbabın kapılarını ona açmıştır. Gelecekte ise *Maliki yevmiddîn* sıfatıyla tecel-

li edip ona yapıp ettiklerinin karşılığını verecektir. Bu üç hali bu şekilde Allah'tan başkası yapamaz, o halde O, ibadete bihakkın layıktır.

3. Bütün deliller O'nun kemâlâtını gösterir. Kâinatta olan her şey O'nun eşsiz kudretinin eseridir. Yerde gökte olan tüm her şeyin O'ndan başkasının gücüyle olması mümkün değildir. O halde kesin olarak ortaya çıkıyor ki O, gerçek ma'buddur.
4. Allah'tan başka her şey, kendi ihtiyaçlarıyla meşguldür, Yüce Allah'ın ise hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.
5. Evet biz, göğü direksiz tutan, yeri yardımsız yöneten, güneşi ayı çekip çeviren, şimşek gibi bulutlardan ateşleri, havayı, yağmurları çıkaran, taşların içerisinden suları fişkirtan, sudan taş gibi kaskatı buzları halk eden, Kârunları yerin dibine geçiren, Muhammed'ine semaları gezdiren, Firavunlara suyu cehennem kılan, İbrahim'ine ateşleri serinlik kılan, Musa'sını Tur'un üstüne, Tur'unu Musa ve kavminin üstüne yükselten, kuru bir tandırdan sular fişkirtip dünyayı tufana dönüştüren, deryayı Musa'sına kuru yol kılan yüceler yücesi Allah'a ibadet ederiz. Bütün bunlara gücü yeten O'ndan başkası olamaz, O'ndan başkası da ma'bud olamaz.

İbadetin faydasını bilen kimseye ibadetle meşgul olmak hoş gelir. Şöyle ki: İbadetin başı kalbin niyetle hazır olması, ortası dilin O'nu zikretmesi, organların O'nun emrinde koşturması, sonu ise ebedî saadete ermehtir. Nitekim Peygamberimiz İbn Abbas'a şöyle na-

sihatta bulunmuştur: *“Ey çocuk, bollukta sen Rabbinin hakkını koru ki, darlıkta o seni korusun!”*¹⁹⁰

b. Kullukla/Ubudiyetle İlgili Olanlar

1. İbadet, gaflet halinden sürur haline, halktan Hakka intikaldir. Nitekim rivâyet edildiğine göre Peygamberimiz, namaza durduğunda, göğsünden değirmen sesi gibi sesler gelirdi. Görmez misin, Yusuf’un cemali karşısında kendilerinden geçen kadınlar meyve yerine parmaklarını doğradılar. Yüce Mevla’nın azameti ise çok daha başka, çok daha coşkundur.
2. Yüce Allah, Peygamberini yüce makam Mirac’dan bahsederken ‘kulu’ diye nitelemiştir. *“Kulunu bir gece Mescid-i Haram’dan, kendisine bir kısım âyetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Doğrusu O, işitir ve görür.”*¹⁹¹ Bu da gösteriyor ki kulluk, çok yüce bir makamdır. Hatta onun, nübüvvetten daha yüksek bir makam olduğu bile söylenmiştir. Zira kulluk, halktan yüz çevirip Hakk’a yönelmektir. Peygamberlik ise, Hakk’tan alıp halka yönelmektir.
3. Hz. İsa’nın beşikte iken söylediği ilk söz *“Ben Allah’ın kuluyum.”* cümlesi olmuştur.¹⁹²
4. Kul, sonradan değildir. Şâyet onda Yüce Allah’ın

190 Tirmizî, Rekâik, 59; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 307.

191 17 İsrâ 1.

192 19 Meryem 30.

kudretinin eseri olmasaydı, o yokluk karanlıklarında kalakalacaktı. Yüce Mevlâ'nın cûd ve keremi ona tecelli edince o varlık âlemine düştü. Görüldüğü üzere kulluk, tüm hayırların anahtarı ve şereflerin kaynağıdır. Nitekim Hz. Ali şöyle demiştir:

“Benim Rabbimin olması izzet olarak yeter bana. Benim O'na kul olmam da övünç olarak yeter bana. Allah'ım, ben, isteğine uygun olarak Seni ilah olarak buldum kabul ettim. Öyleyse beni istediğin gibi Sana yaraşır kul eyle!”

c. İstiâne ile İlgili Olanlar

Şu aklen bilinir ki, Allah'ın koruması olmasa kul günahattan kendini koruyamaz, yine O'nun lütf u keremi olmazsa O'na layık kul olamaz. Yani asıl fâil-i mutlak, kul değil O'dur. Bu yüzden O'nun yardımına ihtiyaç vardır. Kulun iradesi tek başına yetmez. Her zaman O'nun yardımına ihtiyaç vardır...

Bazı Hükümler

Âyette ibadeti yalnızca Allah'a has kılma öğretilmektedir. Bu da ibadeti yalnızca O'na yapmanın gereğini gösterir. Bu yüzden riya, gizli şirk sayılmıştır.¹⁹³ Bunun için Rabbimiz şöyle buyurmuştur: “*Vay o namaz kılanların haline ki: Onlar kıldıkları namazdan gafildirler. Onlar*

gösteriş yaparlar.”¹⁹⁴ İbadeti O'na has kılmak için önce kalbin hazır olması, ihlase niyet etmesi gerekir. Zira hadiste de açıklandığı üzere “*Amellere değer kazandıracak olan niyetlerdir.*”¹⁹⁵

Bazı Hatırlatmalar

1. Marifet ehli ibadeti şu şekillerde tanımlamışlardır: İbadet, tüm her şeyinle O'nunla meşgul olmandır. Kalbin O'nun marifeti, ruhun O'nun müşahedesi ile nefsin O'nun hizmetleriyle meşgul olmasıdır. İbadet, kazalara rıza, belalara sabır, nimetlere şükürdür. İbadet Allah'ın haber verdiği her şeyi tasdik etmek, takdirine boyun eğme, emir ve nehiyelerine itaat etmek, O'nun müjde ve tehditlerine güvenmektir. Peygamberimizin şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

“Sultanın zulüm ve düşmanlık yapmaktan uzak tuttuğu bir dirhem, üçyüz bin dirhem tasaddukta bulunmasından daha hayırlıdır.”

2. Kulluk, dünyayı ehline bırakmak, ahireti hak eden için talep etmek, hevayı Allah'ın kaza ve rızasına teslim etmek, alametleri görünmeden ölüme ve kıyamete hazırlanmaktır. Makam mansıbın tevazuunu, malının sehavetini, ömrünün taatini artırmasıdır ibadet.

194 107 Mâûn 4-6.

195 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; İlim, 41; Müslim, İmâre, 155.

3. Kulluk, *“Beni yaratan da, doğru yola eriştiren de O’dur. Beni yediren de, içiren de O’dur. Hasta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek O’dur.”*¹⁹⁶ diyen Hz. İbrahim gibi nimeti görüp şükretmek; Allah’ın sevgilisinin yaptığı gibi ayakları şişinceye kadar ibadette devamlı olmak;¹⁹⁷ Hz. Yusuf misali hüsn-ü hâtıme endişesiyle *“Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”*¹⁹⁸ diye inlemektir.
4. Herkes, bilerek yahut bilmeyerek ister, onlardan bir kısmı kazanır. Bütün bunlar ise ancak Yüce Allah’ın yardımı ile gerçekleşir. Onun için, *“Yalnızca Senden yardım dileriz.”* de.
5. Kulun kalbi, Yüce Allah’ın kudret parmakları arasındadır. O’nun izni ve yardımı olmadan kalp O’nu bulamaz ve bilemez. Onun için O’nun yardımını iste.
6. Yardımı yalnız O’ndan iste. Tıpkı İbrahim Halil’in yaptığı gibi. Hani ateşe atıldığında, Cibril ona sormuştu, *“Benden bir arzun var mı?”* diye. O ise, ona şöyle demişti: *“Hayır benim sana ihtiyacım yok! Ben derdimi, halimi en iyi bilene arz ediyorum.”* İbrahim’in o sırada elleri ve ayakları bağlıydı. O’nun huzurunda benim ise hem ellerim bağlıdır, hareket ettiremiyorum. Hem de ayaklarım bağlıdır

196 26 Şuara 78-81.

197 Buhârî, Teheccüd, 6; Müslim, Sıfatü'l-kıyâme, 79.

198 12 Yusuf 101.

yürüyemiyorum. Ayrıca gözlerim görmüyor, kulaklarım işitmiyor, dilim tutulmuş konuşamıyorum ve ben cehennemde başında durmuş bulunuyorum. Dostun İbrahim, Senden başkasının yardımını istemediği gibi, ben de yalnızca Senin yardımını istiyorum, yalnızca Senden yardım diliyoruz. Bu yakarmalara karşılık sanki Cenab-ı Mevlâ şöyle diyor:

“Biz, ‘İbrahim’e için serin ve selamet ol ey ateş’ demiştik. Sana gelince seni de cehennemden kurtarıp cennete katacağız, sana olan nimetlerimizi artıracacağız. Cehenneme emredeceğiz o sana şöyle yalvaracak: ‘Çabuk geç ey mü’min, senin nurun benim narımı söndürecek!’”

7. Biz yalnızca Senden yardım dileriz, Senden başkasından yardım istemeyiz. Çünkü Senin iznin ve yardımın olmazsa Senden başkası bana yardım edemez. Bunun için ben, araçlardan değil doğrudan asıl yardım kaynağı Senden yardım diliyorum Ya Rab!
8. Kulluk, O’na kul olmak, O’na vasıl olup vuslata ermektir. Biz yalnızca O’na ibadet ederiz, O’na kullukla kendimizden geçimiz, bu şaşkınlığımızı, bu eksikliğimizi gidermesi için de yine O’ndan yardım dileriz.

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ **İlet bizleri dosdoğru yola!**

Âyetin Öncesi ile Uyumu

İbadeti tamamladıktan sonra dua etmek şer’î bir kural-

dır. Yine vesile olacak şeyleri sunduktan sonra ihtiyacı dile getirmek, kast edilen şeyin elde edilmesinden sonra onun devam ve sebatını dilemek örfî bir yoldur. İşte bu yüzden dua ve niyaz, kulluk takdiminden sonra “İhdinâ/Bizi doğru yola ilet.” cümlesi ile geldi. “Yalnızca Sana ibadet ederiz.” cümlesi tevhidin izharı, “Yalnızca Senden yardım dileriz.” cümlesi yardım talebi idi. “Bizi doğru yola ilet.” cümlesi ise, dini üzere kalma talebidir ki bu ibadet ve yardım talebinin gerçekleşmesidir.

Biz O’ndan yardım talep ettik, O da bize sanki “Size nasıl yardım etmemi istersiniz?” diye sordu. Biz de buna cevaben “Bizi doğru yola ilet.” dedik. Bu cümle ile biz, en büyük maksat olan hidâyeti ikrar ettik.

Önceki duamızda “Yalnızca Senden yardım dileriz.” derken hangi konuda yardım dilediğimizi belirtmeyip genel ifade kullandık. “Bizi doğru yola ilet.” cümlesi ile bunu özelleştirdik. Çünkü hidâyet üzere kalmak, en çok muhtaç olduğumuz şeydi. Yine o, peygamberlerin ve Allah dostlarının isteyip durduğu şeydir. Nitekim Yusuf Peygamber “Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”¹⁹⁹ diyordu. Firavun’un sihirbazları iman edince şöyle yakarıyorlardı: “Rabbimiz! Bize sabır ver ve canımızı müslim olarak al!”²⁰⁰ Sahabenin duaları da, “Rabbimiz! Günahlarımızı bize bağışla, kötülüklerimizi ört, canımızı iyelerle beraber al.”²⁰¹ Çünkü dış görünüşe

199 12 Yusuf 101.

200 7 A’raf 126.

201 3 Âlu İmrân 193.

güvenmemek gerekir, zira akıbet değişebilir. Tıpkı İblis'in, kendisine ilim verilen, ancak ilmiyle amel etmeyip Hz. Musa Peygambere karşı gelen Bel'am'ın²⁰² değişip yoldan çıktıkları gibi.

Sûrede kapsamlı bir dua örneği sunulmuştur. Şöyle ki önce hamd ü sena, ardından istekler sıralanmıştır. Nitekim Peygamberimizin şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Kim hamd ü sena yapmadan duaya başlarsa, ona icabet edilmez."*²⁰³

Bu dua makbul dua örneğidir. Çünkü şâyet icabet edilmeyen bir dua olsaydı, emredilmezdi. Hâlbuki hadiste beyan edildiği üzere Rabbimiz bu duayı yapan kullara, *"Bu Benim ve kulum içindir, kuluma istediği vardır."* diye müjde vermiştir. Bu müjde Yüce Mevlâ'nın lütuf ve kerem kapılarının kullarına açıldığını ve muhabbetin gerçekleştiğini gösterir. Zaten namaz mü'minin miracıdır, muhabbet olmadan urûc olmaz.

"İhdinâ" cümlesinin çoğul gelmesi, şefaahat mahalli olduğunu gösterir. Nitekim mü'min namazın sonunda Rabbena dualarını okurken de hep çoğul kalıplarla dua eder: *"Rabbimiz! Bize dünyada iyilik güzellik, ahirette de iyilik güzellik ver, bizi ateşin azabından koru."*²⁰⁴ *"Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, anamı babamı ve inanan-*

202 Bkz. 7 A' raf 175: *"Onlara, şeytanın peşine takdığı ve kendisine verdiğimiz âyetlerden sıyrılarak azgınlıklardan olan kişinin olayını anlat."*

203 Tirmizî, Deavât, 66; Ebû Dâvud, Vitir, 23. *"Biriniz dua ettiğinde hamd ile başlasın."*

204 2 Bakara 201.

ları bağışla."²⁰⁵ Bu duası ile mü'min, dünya ve ahiret işlerinde mü'min kardeşlerine dua eder. İman üzere sebat, hidâyet duası ise, duaların en büyüğüdür.

Bazı Kavramsal Açıklamalar

Hidâyet, delalet etmek, istenen şeye ulaşmak demektir. Kur'ân'da hidâyet şu manalarda kullanılmıştır:

1. Açıklamak: Semûd kavmine, doğru yolu açıklamıştık (*fehedaynâhüm*).²⁰⁶
2. Hidâyeti halk etmek: O, dilediğine hidâyet eder (*yehdî*).²⁰⁷
3. Hidâyette sabit kılmak: Bizi dosdoğru yolda sabit kıl (*İhdinâ*).
4. Davet etmek: Her kavim için bir davetçi (hâd) vardır.²⁰⁸
5. Delalet etmek: Umulur ki, Rabbim beni doğruya daha yakın olana eriştirir(*en yehdiyenî*).²⁰⁹
6. İslah etmek: Allah, hainlerin planlarını başarıya erdirmez (*Lâ yehdî*).²¹⁰
7. İlham etmek: O, ölçüyle yapıp yolunu ilham

205 14 İbrahim 41.

206 41 Fussilet 17.

207 2 Bakara 213.

208 13 Ra'd 7.

209 18 Kehf 24.

210 12 Yusuf 52.

edendir (*feheda*).²¹¹

8. Din: Doğrusu din (hüdâ), Allah'ın dinidir(*hüdallah*).²¹²
9. Şahitlik: Biz de onların hidâyetlerini/şahitliklerini artırmıştık.²¹³
10. Tevhid: Biz mi sizleri tevhidden (hüdâ) alıkoyduk?²¹⁴
11. Peygamberler ve kitaplar: Size Benden kitaplar ve peygamberler (hüdâ) geldiğinde...²¹⁵

Aslında bu manaların hepsi 'meyletmek ve göstermek'te birleşir. Nitekim Cüneyd-i Bağdadî, *ihdinâ* cümlesini, kalplerimizi sana meylettir, hedefimizin Senin huzuruna çıkma olmasını sağla, Senden bize gelecek her şeye karşı Sen bize delil ol, yol göster, şeklinde açıklamıştır

Sırat, doğru yol anlamındadır.

În'âm, nimet vermek demektir. Nimet, insanın lezzet aldığı şeydir. *În'âm*, tamamlama manasına da gelir.

Ğayr kelimesi, aykırı-muhafiz anlamına olup, *lâ* ve *illâ* manalarında da kullanılır.

Ğazab, intikam alma isteği demektir. Tehdit, elem ve şiddetli bir şekilde tutup yakalamanın gerçekleşme-

211 87 A'lâ 3.

212 2 Bakara 120.

213 18 Kehf 13.

214 34 Sebe' 32.

215 2 Bakara 38.

sidir. Nimetin azaba dönüşmesi anlamınadır. Kaidedir ki, fiillerin bir başlangıç noktası bir de bitiş noktası vardır. Allah'a isnat edilen fiillerde murad, başlangıç değil, en son nokta kastedilir. Sözelimi ğazab, hayâ, tekebbür, istihza, gam, ferah, gülme, sevinme gibi fiiller Yüce Allah'a isnat edildiğinde bunların ihtiva ettiği en son manalar kast edilir.

Dalalet, bilerek yahut yanlışlıkla doğru yoldan sapmaktır. Kur'ân'da bu kelime şu manalarda kullanılmıştır:

1. Sapıklık ve küfür: İblis Allah'a başkaldırığında şöyle demişti: *"Elbette senin kullarından belli bir takımı alıp onları saptıracağım."*²¹⁶
2. Hata: Yusuf'un kardeşlerinin şu sözlerinde bu anlamda kullanılmıştır: *"Doğrusu babamız, açık bir yanlışın içerisindeydi."*²¹⁷
3. Hüsrân/zarar: Ama inkârcıların hilesi elbette boşa gider.²¹⁸
4. Kaydırmak: Eğer sana Allah'ın bol nimeti ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir takımı seni kaydırmaya çalışırdı.²¹⁹
5. Boşa gitmek: Allah, inkâr edenlerin ve kendi yolundan alıkoyanların işlerini boşa çıkarır.²²⁰

216 4 Nisâ 119.

217 12 Yusuf 8.

218 40 Ğâfir 25.

219 4 Nisâ 113.

220 47 Muhammed 1.

6. Cehalet: O işi yaptımsa ben bilmezlerden biriydim.²²¹
7. Yokolup gitmek: Puta tapanlar: *“Toprağa karışıp yok olduktan sonra yeniden mi yaratılacağız?”* derler.²²²

Fâtîha Sûresinde ise dalâl kelimesi, imanın zıddı yani küfür anlamında kullanılmıştır. Zira önceki âyetlerde kendilerine nimet verilen mü'minlerden bahsedildi.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Kendilerine nimet verilenler, zaten gazaba uğramayan ve sapanların dışındakilerdir. Hal böyleyken onlar ayrıca neden zikredildi? O nimete erenlerin, bu iki taifenin akıbetinden korkup endişe duymalarını sağlamak içindir. Nitekim Peygamberimiz, mü'minin korku ve ümit dengesi içerisinde olduğunu belirtirken şöyle buyurmuştur: *“M'üminin korku ve ümidi tartılacak olsaydı, birbirine eşit gelirdi.”*²²³

Yine şöyle bir soru sorulabilir: Neden makbul kimseler tek grup olarak ifade edildi de merdûd kimseler iki grup olarak verildi? Buna da şöyle cevap verilebilir: Gazaba uğramışlar, isyankârlardır; dalalette olanlar ise Allah'ı tanımayan cahillerdir. Kendilerine nimet verilenler ise Hakk'ı hakikati layıkıyla tanıyıp gereğince

221 26 Şuara 20.

222 32 Secde 10.

223 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 166 (Hz. Peygamber'in sözü olarak aslı yoktur. Seleften bazı kimselere nispet edilmiş manası doğru bir sözdür).

amel edenlerdir. Onlar, bu iki özelliği kendilerinde birleştirebilenlerdir. Bu iki özellikten birini (ilim ve amel) kaybeden kimse ise ya yoldan çıkmış fâsıktır ki o da gazaba uğrayanlardandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, kasten adam öldüren kişi hakkında “*Allah ona gazab etmiştir.*”²²⁴ buyurmuştur. Ya da cahildir ki bu konuda âyette “*İşte gerçek Rabbiniz Allah budur. Gerçeğin ötesinde sadece sapıklık vardır. Öyleyse nasıl olup da savruluyorsunuz?*”²²⁵ buyurulmuştur.

Yine bu sorulara şöyle cevap verilebilir: Kendilerine nimet verilenler, zahiren ve batınen mü'min olanlardır. Onlar, ihlasla mücahede edenlerdir. Ancak inatçı münkirler ve münafıklar bunun dışındadır, onlar bir yönüyle nimetten faydalansalar bile, bütünüyle nimetten mahrum olanlardır.

*Gazaba uğramışlardan kasıt, Kitap ehlinin âbidleri; dalalette olanlar ise onların taklitçileridir. Nitekim birincilerle ilgili olarak âyette şöyle denilmiştir: “Doğrusu onlardan bir kısmı bile bile hakkı gizlerler.”*²²⁶ ikincilerle ilgili olarak da şöyle buyurulmuştur: “*Onların bir kısmının okuyup yazması yoktu. Kitab'ı bilmezlerdi; bildikleri sadece bir takım yalan ve kuruntulardı. Onlar ancak vehim içindedirler.*”²²⁷ Birincilerin Allah'ın gazabına uğrayacakları şu âyette açıklanmıştır: “*Allah'ın çağrısına icabet*

224 4 Nisâ 93.

225 10 Yûnus 32.

226 2 Bakara 146.

227 2 Bakara 78.

eden bulunduktan sonra, O'nun hakkında tartışmaya girişenlerin delilleri Rableri katında hükümsüzdür. Onlara bir gazap vardır, çetin bir azap da onlar içindir."²²⁸ Dalaletin de taklitçilerin sıfatı olduğunu şu âyet açıklar: "Rabbimiz! Biz yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat etmiştik, fakat onlar bizi yoldan saptırdılar."²²⁹

Âmîn: Bu ifade 'Duamızı kabul et.' anlamına isim fiildir. Son harekesi üstündür, geçişlerde âmîne diye okunur. Sonunun harekesi ile ilgili farklı görüşler de vardır. Tâbiû ilim adamlarından Mücahid, bu ifadeyi Kur'ân'dan saymışsa da, cumhûr bunu Kur'ân'dan saymamıştır. Nitekim Hz. Osman Mushaflarına yazılmamıştır. Bu ifadeyi 'Bu dua ile bizim kastımız Sensin, Sen dualarımızı kabul et!' şeklinde mânâlandırılanlar olmuştur.

Bazı İ'râb Bilgileri

"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna" ifadesi, öncesinden bedeldir. Aynı şekilde "Ggazaba uğramamış olanlar." ifadesi de bedeldir. Mana şöyledir:

Gazaptan ve sapıklıktan kurtulmuş olanların yoluna ilet.

Zahirî ve bâtinî nimetler verdiği mü'minlerin, iman nimeti bahşettiğin ilmi ile amel eden âlimlerin yoluna ilet.

228 42 Şurâ 16.

229 33 Ahzab 67.

İman nimeti ile gazap ve dalaletten kurtulma nime-tine nail olmuşların yoluna ilet.

Ne gazaba uğramışların yoluna ilet, ne de sapıtmuş-ların yoluna!

Âyetteki *alâ* cer harfine gelince, Arapça'da bu har-fin dokuz çeşit manası vardır. Bunlar isti'lâ, musâhabe, mücâveze, ta'lil, istidrâk, fî-min-bâ manasına gelmesi ve zâid olmasıdır. Âyette birinci manada kullanılmış-tır.

*Veleddâllîn'*deki vav atıf harfi mutlak cem içindir. Buna göre anlam, bizleri gazaba uğramışların yoluna da iletme, sapıtanların yoluna da iletme şeklindedir.

Bazı Açıklamalar

1. *Sırat-ı müstakîm* ile İslâm dini kastedilmiştir, zira dosdoğru yol hak dine götürür. Din, dosdoğru yol diye nitelenmiştir. Evet, Cenâb-ı Hak, mekândan münezzehtir. Ancak kulun, hedefine varabilmesi için bir kısım mesafeleri kat etmesi gerekir. Yolun, müstakîm kelimesi ile kayıtlanması, onda asla yamukluk olmadığına vurgu yapmak ve yolun yol-cusunun da istikamet üzere olduğuna vurgu yap-mak içindir.
2. *Sırat-ı müstakîm*in kendisinden sonra gelen "*Kendi-lerine nimet verdiklerinin yolu*" cümlesiyle açıklan-ması, herhangi bir kapalılık yahut yanlış anlamaya meydan vermemek ve o yolun, yalnızca mü'minin yolu olduğunu belirtmek içindir.

3. *“Nimet verdiklerinin yoluna”* cümlesinde nimet, bütün nimetleri kapsasın diye mutlak olarak zikredilmiştir. Aynı şekilde *“Yalnızca Senden yardım dile-riz.”* cümlesinde de bütün yardımlara şamil olsun diye ifade mutlak gelmiştir.
4. Bazı âyetlerde yol (sırat), din, hidâyet kelimeleri bazen Allah’a, bazen kullara izafe edilmiştir. Şu örneklerde olduğu gibi:

*“Bu, dosdoğru olan Benim yoluma uyun.”*²³⁰

*“Şüphesiz sen de insanlara göklerde olanlar, yerde olanlar kendisinin olan Allah’ın yolunu, doğru yolu göstermek-tesin.”*²³¹

*“Allah’ın dininden başka bir din mi arzu ediyorlar?”*²³²

*“Bugün, size dininizi tamamladım.”*²³³

*“Hidâyet ancak Allah’ın hidâyetidir.”*²³⁴

*“İşte bunlar Allah’ın doğru yola eriştirdikleridir, onların hidâyet yoluna uy.”*²³⁵

Fâtiha Sûresinde ise *sırat* kelimesi ne Allah’a izafe edilmiştir, ne de kullara. Bunun hikmetleri şöyle açıklanabilir: Yolun hepsi Allah’ın yoludur ve bizim yararımızdır. Nitekim O, *“Allah Nuh’a buyurduğu şeyleri*

230 6 En’âm 153.

231 42 Şûrâ 53.

232 3 Âlu İmrân 83.

233 5 Mâide 3.

234 6 En’âm 71.

235 6 En’âm 90.

size de din olarak emretmiştir."²³⁶ buyurur. Yine o yol, O'nun razı olduğu bizim de üzerinde olmamız gereken yoldur. O, bazen kulun şaşkınlığını ortadan kaldırmak için yolu kendisine izafe etmiştir; bazen de kulunu onura etmek için ona izafe etmiştir. Yolu, kuluna izafe etmekle ona değer verdiğini göstermiş, kendisine izafe etmekle şeytanın ümitlerini suya düşürmek istemiştir. Nitekim şöyle denilmiştir: Yüce Allah, "*Oysa şeref Allah'ın, peygamberinin ve inananlarındır.*"²³⁷ âyetini indirince şeytan şöyle demiştir: "*Allah ve Rasûlünün izzetini ellerinden alamasam da, mü'minlerin izzetini ellerinden alabilirim!*" Buna mukabil Yüce Allah, "*İzzet isteyen kimse bilsin ki, izzet, bütünüyle Allah'ındır.*"²³⁸ buyurarak şeytanın bütün emellerini boşa çıkarmıştır. Ama Fâtiha Sûresinde, yol, kullara izafe edilmemiştir, çünkü doğru yolu isteyen zaten kulların kendisidir.

Tefsir Açıklamaları

(اهْدِنَا) "*Bize hidâyet et/bize doğru yolu göster.*" duasını yapanlar aslında hidâyet üzere olanlardır. Bu dua ile onlar, ilahî lütuflarla üzerinde buldukları hidâyetin artırılmasını istemektedirler. Tıpkı şu âyette buyrulduğu gibi: "*Onlar Rablerine inanmış birkaç gençti. Onların hidâyetlerini artırmış ve kalplerini pekiştirmiştik.*"²³⁹

236 42 Şura 13.

237 63 Münafikûn 8.

238 35 Fâtır 10.

239 18 Kehf 13.

Yine bu âyete şu şekilde manalar verilmiştir:

Bizlerin yakînî bilgi ve inancını artır, bizlere öyle bir keskin nur ver ki her zaman, her şeye onun aydınlığında bakabilelim.

Bizleri hak din üzere sabit ve kararlı kıl ki ondan hiç ayrılmayalım.

Bize göre, aslında yakînî iman artmaz, dolayısıyla yolda sebatın istenmesi doğru yorumdur.

Müfessirler, *Allah'ın hidâyetini* şu mertebelere ayırmışlardır:

1. Allah'ın hidâyeti, kuvvetin bahşedilmesi ki mü'min kendisine bahşedilecek aklî, hissî, batnî ve zahirî kuvvetlerle maslahatına uygun işleri yapabilecektir.
2. Hak ile batılı, iyi ile kötüyü, faydalıyla zararlıyı birbirinden ayırt eden delillerin ortaya konulmasıdır. Nitekim şu âyetlerde buna işaret edilmiştir: *"Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?"*²⁴⁰ *"Semûd kaomine, doğru yolu göstermiştik, ama onlar körlüğü, doğru yolda gitmeye tercih ettiler."*²⁴¹
3. Allah'ın hidâyeti, O'nun peygamber göndermesi ve kitap indirmesidir. Nitekim şu âyetlerde bu mana kast edilmiştir: *"Onları, buyruğumuz altında insanları doğru yola götüren önderler*

240 90 Beled 100.

241 41 Fussilet 17.

yaptık."²⁴² "*Doğrusu bu Kuran en doğru yola götürür.*"²⁴³

4. Onların kalplerine sırları açması, vahiy, ilham ve sadık rüyalarla eşyayı olduğu gibi onlara göstermesidir. Bu, peygamberlere ve Allah dostlarına has bir durumdur. Şu âyetler buna işaret eder: "*İşte bunlar Allah'ın doğru yola erıştirdikleridir, onların hidâyet yoluna uy.*"²⁴⁴ "*Ama Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette yollarımıza erıştireceğiz.*"²⁴⁵ Burada "*Bize hidâyet et*" duasıyla istenen, hidâyetten bahşedilenlerin artırılması yahut hidâyet mertebelerin artmasıdır. Nitekim ârif bir kişi bu duayı yaptığında, "Sana giden yolu bize göster ki bizdeki karanlıklar son bulsun, bizdeki afetler bizden uzak olsun da Senin aşkın nurunun aydınlığında nurunu görebilelim!" Ki zaten Allah'a ulaştıran yollar sonsuzdur. Nitekim, bilinen ve takdir edilen şeylerin sonu yoktur, bilinme ve takdir edilme devam ettikçe, daha fazlasına iştiyak duyulur.
5. "*Bize hidâyet et.*" duasının "*Bizi hidâyette sabit kıl.*" manasına gelmesi şu âyetlerde de söz konusudur: "*Rabbimiz! İkimizi Sana teslim olanlardan kıl.*"²⁴⁶ duasını yaparken Hz. İbrahim ve Hz.

242 21 Enbiyâ 73.

243 17 İsra 9.

244 6 En'âm 90.

245 29 Ankebût 69.

246 2 Bakara 128.

İsmâîl O'na teslim olanlardandı. Yine bir âyetinde Rabbimiz, iman edenlere şöyle seslenmektedir: “Ey İnananlar! İman edin/inanmakta sebat gösterin.”²⁴⁷

6. Yine denildi ki “Bize hidâyet et, bizi doğruya ilet.” demektir. Bu, bir an bile söz, fiil ve niyetle sapmadan sürekli istikamet üzere kalma dileğidir.
7. *İhdinâ*, bizi hidâyete muvafık kıl, hidâyetinden bizleri mahrum etme demektir. Nitekim “Allah zalimlere hidâyet etmez.”²⁴⁸ âyetinde mana, zalimleri doğru yola erdirmezdir. Tevfik talebi, bütün mertebeleriyle hidâyeti istemektir.
8. *İhdinâ*, bizi cennetin yoluna koy manasınadır. Nitekim âyette” *Onları cehennem yoluna koyun (fehdûhüm).*”²⁴⁹ buyrulmuştur.

(الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) Sırat-ı müstakîm

Sırat-ı müstakîm kavramı ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

1. *Sırat-ı müstakîm*, İslam’dır. Nitekim şeytan şöyle demiştir: “Beni azdırdığın için, and olsun ki, Senin doğru yolun üzerinde onlara karşı duracağım.”²⁵⁰ Bunun anlamı, Sen onları dine çağır-

247 4 Nisâ 136.

248 3 Âlu İmrân 86.

249 37 Saffât 23.

250 7 A’râf 16.

racaksın, bense onları Senin dininden saptıracağım demektir.

2. *Sırât-ı müstakîm*, Allah'ın Kitabıdır. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “*Sana vahyolunana sarıl, sen, şüphesiz doğru yol üzerindesin.*”²⁵¹
3. *Sırât-ı müstakîm*, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının yoludur. Nitekim Rabbimiz Peygamberi hakkında, “*Allah böylece, seni doğru yola eriştirir.*”²⁵² buyurmuş; ashabı hakkında da şöyle demiştir: “*Allah inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken, and olsun ki hoşnut olmuştur. Sizi doğru yola eriştirmesi için bunları size hemen vermiştir.*”²⁵³
4. Ebû Bekir b Abdullah el-Müzenî'den şöyle değdi rivâyet edilmiştir: Rüyamda Hz. Peygamber (s.a.v.)'i gördüm ve ona *Sırât-ı müstakîm*'in ne olduğunu sordum. Buyurdu ki, “*Sırât-ı müstakîm, benim sünnetim ve benden sonraki Raşit halifelerin yoludur.*”
5. Yine denildi ki *Sırât-ı müstakîm*, *ıyyâke na'büdü* ifadesi ile kastedilen kulluktur. Bunun delili ise şu âyettir: “*O'na kulluk edin, bu doğru yoldur.*”²⁵⁴
6. Bir başka görüşe göre *Sırât-ı müstakîm*, cehennem yolunun tersi olan cennet yoludur.

251 43 Zuhruf 43.

252 48 Fetih 2.

253 48 Fetih 18-20.

254 3 Âlu İmrân 51.

Bütün bu görüşleri içine alacak kapsamlı ifade ise *Sırât-ı müstakîmin Hak yol* olmasıdır. Evet, *Sırât-ı müstakîm*, cenneti hak eden hakikat erlerinin yoludur.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ **Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna...**

Kendilerine nimet verilenlerden kasıt hakkında şu açıklamalar yapılmıştır:

1. Onlar peygamberlerdir. Nitekim Rabbimiz peygamberlerden bahsettikten sonra, “İşte bunlar Allah’ın kendilerine nimetler sunduğu peygamberler.”²⁵⁵ buyurmuştur.
2. Onlar peygamberler ve onların izinde gidenlerdir.
3. Onlar peygamberler, siddîklar, şehidler ve salihlerdir. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar Allah’ın nimetine eriştiği peygamberlerle, dosdoğru olanlar, şehitler ve iyilerle beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlırlar!”²⁵⁶
4. Onlar, din tahrif ve neshedilmeden önce Hz. Musa ve Hz. İsa’nın izinde gidenlerdir.

Kuşeyrî’nin bu konudaki şu açıklaması, en kapsamlı olandır: “Onlar, Allah’ın hidâyet nimetiyle dosdoğru yola eriştiği peygamberler ve diğer seçkin-

255 19 Meryem 58.

256 4 Nisâ 69.

lerdir.”

Yüce Allah, önceki âyetinde nimeti mutlak olarak zikretti. Yüce Allah'ın nimetleri saymakla bitmez. Ancak biz onları iki grupta değerlendirebiliriz.

1. Dünyevî nimetler: Dünyevî nimetler *vehbî ve kesbî* olmak üzere ikiye ayrılır.
 - a. Vehbî nimetler de *ruhânî ve cismânî* olmak üzere ikiye ayrılır. Ruh üfürülmesi, akıl verilmesi ve buna bağlı olarak düşünme, anlama ve konuşma nimetlerinin verilmesi ruhânî nimetler cümlesindedir. Tüm parçalarıyla beden yaratılması, ona en güzel şeklin verilmesi, organların yerli yerince olması, sağlık gibi nimetler de cismânî nimetlerdendir.
 - b. Kesbî nimetler, nefsî aşağılık işlerden arındırıp ahlak-ı kâmile ve erdemlerle tezyin etmedir. Yine bedeni, tabiî halinde koruyup onu makam mansıp, variyet sahibi yapmak bu cümledendir.
2. Uhrevî nimetler ise, kulun günahlarının bağışlanması, kendisinden Rabbin razı olması, gözde meleklerle yüce makamlara nail olması ve orada ebedî olarak kalmasıdır. Âyette kast edilen nimet de bu ikinci kısımdır. Çünkü dünyevî nimetlere inanan da nail olabilir, inanmayan da.

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ Gazaba uğramışların ve yoldan çıkmışların yoluna değil.

Rivâyet edildiğine göre Peygamberimiz^(sav) şöyle buyurmuştur: “Gazaba uğramış olanlar Yahudiler, yoldan çıkmış olanlar ise Hıristiyanlardır.”²⁵⁷ Nitekim Yahudilerin gazaba uğramış kimseler olduğu âyette şöyle açıklanmıştır:

*“Allah katında bundan daha kötü bir karşılığın bulunduğunu size haber vereyim mi, de. Allah kime lanet ve gazap ederse, kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana kullar kılsa, işte onlar yeri en kötü ve doğru yoldan en çok sapmış olanlardır.”*²⁵⁸

Hıristiyanların yoldan çıkmış sapıtanlar olduğu da şu âyette açıklanmıştır:

*“Ey kitap ehli! Haksız olarak dininizde taşkınlık etmeyin. Daha önce sapıtan, çoğunu saptıran ve doğru yoldan ayrılan bir milletin heveslerine uymayın, de.”*²⁵⁹

Aslında Allah’ın gazabının sadece Yahudilere, sapıklığın da sadece Hıristiyanlara nispet edilmesi isabetli değildir. Nitekim âyetlerde gazabın Hıristiyanlara nispet edildiği de olur. Şu âyette olduğu gibi: “Allah onlara gazap etmiştir, onlar azapta temellidirler.”²⁶⁰ Yine şu

257 Tirmizî, Tefsir, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 33. Bu rivayetle alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Halil Aldemir, “Fâtiha Sûresi’nde Niyet Verilenler, Gazaba Uğrayanlar ve Dalâlette Olanlar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 12, sayı:1, 2012, s. 219-244.s

258 5 Mâide 60.

259 5 Mâide 77.

260 5 Mâide 80.

âyette de gazap tüm kâfirlere nispet edilmiştir: *“İnan-
dıktan sonra Allah’ı inkâr edip, gönlünü kâfirliğe açanlara
Allah katından bir gazap vardır.”*²⁶¹

Aynı şekilde dalalet de hem Yahudilere nispet edilmiş, hem de diğer bütün kâfirlere nispet edilmiştir. Şu âyetlerde olduğu gibi:

*“İşte onlar yeri en kötü ve doğru yoldan en çok sapmış olanlar-
dır.”*²⁶²

*“İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar, şüphesiz derin bir
sapıklığa sapmışlardır.”*²⁶³

Dolayısıyla murad bunların hepsidir. İntikam alma manasına gazaba en layık olanların Yahudiler olduğunda şüphe yoktur. Zira onlar küfürde ileri gitmişler, peygamberleri öldürmüşler, ‘Allah fakir biz zenginiz.’, ‘Allah’ın eli sıkıdır.’, ‘Allah yerleri gökleri altı günde yaratıp yoruldu, Cumartesi günü dinlendi.’ gibi saçmalıklarda bulunmuşlardır. Yine onlar vahiy meleği Cebrail’e düşman olmuşlar, Hz. Meryem’e iftira atmışlar, Tevrat’ı yakıp tahrif etmişlerdir.

Gazaba uğrayanlar ve sapıtanlardan kasıt şek ve şüphe içerisinde olanlar, müşrikler, münafıklar, ri-yakârlar, heva ve heveslerine uyanlar ve bunların yolunda gidenlerdir. Yine sünnetten sapan bidat ehli de bunlardandır.

261 16 Nahl 106.

262 5 Mâide 60.

263 4 Nisâ 167.

Gazaba uğrayanları, zahirî amellerde yanlış yapan fâsiklara hamletmek; dalalet ehlini ise itikadî sapkınlıklara hamletmek daha yerinde bir açıklama olur.

Âmin

Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “*Vahiy meleği bana, Fâtîha Sûresinin sonunda âmin demeyi öğretmiştir. Âmin, mektubun mührü mesabesindedir.*”²⁶⁴

Hz. Ali, şunları söylemiştir: “*Âmin, âlemlerin Rabbinin mührüdür. O, kulunun dua dilekçesini bununla mühürlemiştir.*”²⁶⁵

Nasıl ki mektubun kapağını mühürlemek, başkasının onun içinekilere muttali olmasına ve herhangi bir işlem yapmasına mani ise, âmîn de öyledir, o da kulun isteklerine başkasının muttali olmasını ve boşa gitmesini engeller.

Rivâyet edildiğine göre *âmin* kelimesinin manası, “Rabbim kabul et.” demektir.²⁶⁶ Onun, zevalden emin olan, haksızlıktan ve zulümden uzak olan, her şeye güven veren, her şeye şahit olan manalarında Allah’ın ismi olduğu da söylenmiştir. Onun, Allah’ın Arşının hazinelerinden bir hazine olduğu ve yorumunu Allah’tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği de söylenmiş-

264 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 30.

265 Bu sözün ilk cümlesi merfû olarak da rivayet edilmiştir, ancak isnadı zayıftır. Bk. Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 59; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zâife*, III, 677.

266 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 17.

tir. Yine bu meyanda *âmin*, Yüce Allah'ın isimlerinden bir isim olup cennetlikler ve cehennemliklerin berati bu isimle mühürlenir, denilmiştir. Peygamberimiz, dua eden bir adama, “*Duanı âminle bitir ve kabulünü bekle!*” buyurmuştur.²⁶⁷ Bir diğer rivâyete göre dua edip *âmîn* diyene görevli bir melek, ‘*Allah’ım bu kulunu affet!*’ diye dua eder.²⁶⁸ Peygamberimiz de “*Dua eden ve âmîn diyen kimse, ‘İkinizin duası kabul olundu âyetinde’²⁶⁹ beyan edilen kabule mazhar olur.*” buyurmuştur.²⁷⁰

Konuyla ilgili olarak meşhur bir hadisinde Peygamberimiz^(sav) şöyle buyurmuştur:

“Cemaatle namaz kılarken imam Fâtiha Sûresini bitirdiğinde sizler de Âmîn deyin. Çünkü o sırada melekler de âmîn derler. Kimin âmini, meleklerin âmini ile buluşursa onun geçmiş günahları bağışlanır.”²⁷¹

Hadiste haber verilen müjde, yukarıda geçtiği üzere görevli meleğin ‘Allah’ım bu kulunu affet!’ duasına mazhar olmayı hatırlatmaktadır. Âminlerin buluşmasından maksat, aynı zamanda söylenmesi yahut tıpkı melekler gibi ihlas ve samimiyetle söylenmesidir. En doğru yorum ise, buluşmadan maksat onun tıpkı meleklerin duası gibi müstecap olmasıdır.

267 Ebû Dâvud, Salât, 168.

268 Benzer bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 17.

269 10 Yûnus 89.

270 Münavî, *Feyzu'l-Kadîr*, III, 716; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 399.

271 Buhârî, Deavât, 63; Ebû Dâvud, Salât, 167.

Bazı Kelâmî Açıklamalar

'Bizi dosdoğru yola ilet cümlesi' ile İlgili Açıklamalar

1. Yüce Allah'ı tanıdıktan sonra o marifetullahla orta yolu bulmak gerekir. Nefsî, hissî eylemlerde ve malî harcamalarda aşırılığa kaçmadan hep orta yolu tutmak gerekir.
2. Yüce Allah'ı delille tanımakla iş bitmiyor. Burada başka delillerle beraber her şeyin Senin zatına, sıfatlarına ve fiillerine götürecekt şeyleri de öğret manası da vardır.
3. Bu cümlede, *"İşte bu, Benim dosdoğru yolumdur, ona uyun."*²⁷² âyeti mucibince Allah dışındaki tüm her şeyden yüz çevirmeyi istemek vardır. Nefis, başka şeyleri istese de bütünüyle O'na yönelmeyi istemek. Tıpkı oğlunu kurban etmeye hazır olan İbrahim gibi, Allah yolunda kurban olmaya hazır olan İsmail gibi, kendine deryaya atmaya razı olan Yunus gibi, ilimde zirvelere çıktığı halde Hızır'a talebe olmaya razı olan Musa gibi, emr-i bi'l-ma'rûf uğruna ortadan biçilmeyi göze alan Zekeriyya ve Yahya gibi. Hepsine selam olsun! Bu muhteşem bir makamdır. Şöyle ki âyette, kendilerine nimet verilen peygamberler ve Allah dostlarının yoluna teşvik için "Uğruna dövülenlerin yahut can verenlerin yoluna ilet." değil de *"Nimet verdiklerinin yoluna ilet."* denilmiştir. Nitekim şu âyet de buna işaret

eder:

“Sizden önce gelenlerin durumu sizin başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Peygamber ve onunla beraber müminler: ‘Allah’ın yardımı ne zaman?’ diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı; iyi bilin ki Allah’ın yardımını şüphesiz yakındır.”²⁷³

Görüldüğü gibi âyette önce, Allah yolunda çekilenler zikredilmiş, sonuçta da Allah’ın yardım müjdesi gelmiştir.

‘Kendilerine nimet verilenlerin yoluna’ Cümlesi ile İlgili Açıklamalar

1. Âyet, Yüce Allah’ın kulları için en iyiyi yapmaya mecbur olmadığına delalet eder. Çünkü eğer buna mecbur olsaydı, nimet vermesi olmazdı. Burada Allah’ın nimet vermesinden maksat, iman nimeti vermesi, ona muktedir kılması, iman yolunu göstermesi, bir takım engelleri kaldırması değildir. Çünkü bunların hepsi kâfirler için de söz konusudur.
2. Âyetle ilgili olarak Eş’arîler şöyle demişlerdir: “Yüce Allah, kâfire nimet vermez, kâfire nimet verilmiş olsa, âyetle kâfirlerin yolu da istenmiş olur ki, bu imkânsızdır. Gerçi âyetin devamında gelen *sırat-ı müstakîm* kaydı bu ihtimali ortadan kaldırır, denilebilir. Ancak bunda da şöyle bir mahzur vardır: Ahiret azabına rağmen dünyada bir kısım nimetle-

re nail olmak aslında nimet değildir. Bu, zehirli helva gibi bir şeydir. Onun için buradaki nimetten kasıt dinî nimettir. Çünkü tek başına dünyevî nimetler, nimet değildir. Onun için asıl nimet iman nimetidir. Onun dışındaki nimetler, şarta bağlıdır. İman nimetini veren ise Yüce Allah'tır.”

3. *'Kendilerine nimet verdiklerinin yolu'* cümlesi, Hz. Ebû Bekir'in imametine işaret eder. Çünkü o, başka bir âyette açıklandığı üzere kendilerine nimet verilenler arasındadır. *"İşte onlar Allah'ın nimetine eriş-tirdiği peygamberlerle, siddîklar, şehitler ve iyilerle beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlırlar!"*²⁷⁴ Siddîkların başı Hz. Ebû Bekir'dir. Dolayısıyla bizler, onun üzerinde olduğu yolu istemekle emr olunmuşuzdur. Birilerinin iddia ettiği gibi o haksız yere hilafet makamına gelmiş olsaydı, ona uymak caiz olmazdı.
4. *"Kendilerine nimet verdiklerinin yolu"* cümlesi, müminin cehennemde ebedî kalmayacağına işaret eder. Şöyle ki, bu nimet vermenin içerisinde ebedî azabı savma nimeti olmasaydı, bu nimetin Kur'ân'ın dibacesi olan büyük bir sûrede zikredilmesi anlamsız olurdu.

'Gazaba uğramışların ve yoldan çıkmış olanların yoluna değil' Cümlesi ile İlgili Açıklamalar

1. Bu cümle, melekler ve peygamberlerden hiçbirisi-

nin söz, fiil ve inançla asla dine muhalefet etmediklerini gösterir. Aksi takdirde bu sapıklık olurdu. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “Gerçeğin ötesinde sadece sapıklık vardır. Öyleyse nasıl olup da döndürülüyorsunuz?”²⁷⁵ Yoksa onlara uyma ve onların yolunu isteme caiz olmazdı. Bu da onların masum olduğunu gösterir.

2. Mu'tezile âlimleri, “Onların gazaba uğramaları, kendi ihtiyaçlarıyla çirkinlikleri işlemeleri sebebiyledir, aksi takdirde bu zulüm olurdu.” demiştir. Bizim imamlarımız ise şöyle demişlerdir: “Yüce Allah Fâil-i mutlaktır, kulun fillerine tesir eder. Dolayısıyla onların sapıklıkları Allah'ın gazabının sebebi olmuştur. Şâyet dalalet, gazabı gerektirseydi, kulların işleri Allah'ı etkilemiş ve O'nu mecbur etmiş olurdu. Bu ise Allah hakkında imkânsızdır. Onun için bize göre, kulların işleri delildir, asla Allah'ı mecbur edemez.”
3. Allah'ın gazab edeceğini bilmesi, onların sapıklıklarından öncedir. Çünkü O'nun ilmi, ezelîdir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Yüce Allah, mademki kulların gazabı yahut in'âmı hak edeceklerini önceden biliyordu, neden onları yarattı? Buna şöyle cevap verilebilir: Yüce Allah, dilediğini yapmaya kâdirdir. O, hayatı, cezayı, şerleri ve şeytani çeşitli hikmetlere binaen yaratmıştır. Beşer, bu hikmetlerin bir kısmını anlasa bile, bir kısmını an-

layamaz. O'nun ezeli ilmi, bilinen şeylere tabidir. Yani olanlar, önceden O'nun tarafından bilindiği için olmaz; onlar olacağı için O, ezeli ilmi ile önceden bilir.

Bazı Hükümler

Şafiî mezhebine göre imama uyan kimsenin de namazda Fâtiha Sûresini okuması mutlak olarak farzdır. Malikî mezhebine göre ise sessiz namazlarda farz, sesli namazlarda farz değildir. Bu görüş sahipleri, *“Ben Salattı (Fâtiha Sûresini) kendim ve kulum arasında ikiye ayırdım.”* hadisini delil almışlardır. Şöyle ki hadiste, Fâtiha Sûresi yerine doğrudan *salât/namaz* kelimesi kullanılarak Fâtiha Sûresi *salât* diye isimlendirilmiştir. Bu da, namazda Fâtiha Sûresi okumanın farziyetine delalet eder. Peygamberimizin ve raşit halifelerin sürekli olarak namazlarında Fâtiha Sûresi okumaları da bu hükümü destekler. Ki Peygamberimiz, *“Ben nasıl namaz kılyorsam, siz de öyle kılın.”*²⁷⁶ *“Fâtihasız namaz olmaz.”*²⁷⁷ buyurmuştur.

Biz Hanefîlere göre ise, namazda Fâtiha okumak vaciptir.

Âyette *“Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.”*²⁷⁸ buyurulmuştur. Namazda Fâtiha Sûresini okumakla bu

276 Buhârî, Ezân, 18.

277 Buhârî, Ezân, 95; Müslim, Salât, 34-37.

278 73 Müzzemmil 20.

emir yerine gelmiş olur. Fâtiha'sız namaz noksan olur. Namazda Fâtiha okuma emri, namazın sıhhati için değil, kemali için gereklidir.

Namazdan murat, kalbin zikridir. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: *"Beni anmak için namaz kıl."*²⁷⁹ Evet, namaz bütün zikir mertebelerini kapsayan bir ibadettir. *"And olsun ki, sana daima tekrarlanan yedi âyetli Fâtiha'yı ve Kur'ân-ı Azîm'i verdik."*²⁸⁰ âyetine göre zikir, Kur'ân'ın tamamına denktir. Dolayısıyla Peygamberimizin namazlarda sürekli Fâtiha Sûresini okuması, onun farz oluşunu değil, vacip oluşunu gösterir. Âyetteki *Fakraû/okuyun* emri, sübutu kat'î fakat delaleti kat'î değildir. Tıpkı *"Mescidin komşusu olan kişinin mescid dışında namazı yoktur."*²⁸¹ hadisinin farziyete değil, fazilete dikkat çektiği gibi.

Şâfiîlere göre, namazın sıhhati için Fâtiha Sûresinin harflerinin hakkını vererek okumak da farzdır. Bir kişi, ondan bir harfi ihlal etse namazı bozular. Sözelimi şeddeli harfi şeddesiz okusa, dât harfini zî gibi okusa namaz bozular.

Yine Şafiîlere göre namazda Fâtiha Sûresini kasten terk eden kimsenin namazı olmaz, unutarak terk eden kimsenin ise Fâtiha'sız olarak kıldığı rekat namaz rekatlarından sayılmaz.

279 20 Tahâ 14.

280 15 Hicr 87.

281 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 380; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 246; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zaîfe*, I, 332 (Hadis zayıftır).

Yine aynı mezhebe göre namazda Fâtîha Sûresinin âyetlerini sırasıyla okumak gerekir. Bir kimse sûrenin son kısmını önce okusa namazı olmaz.

İmam-ı A'zam'a göre, namazın ilk iki rakatında, tek başına kılan yahut imam olan kimseye Kur'ân'dan bir şeyler okumak farzdır. Bu, Fâtîha da olabilir, başka âyetler de olabilir. İmama uyan kimsenin okuması gerekmez. Namazda kıraatin farziyyetine şu âyet delalet eder: *"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun."*²⁸²

Fâtîha Sûresini okumanın farz olmayışı, bu konudaki delillerin, delaletinin kat'î olmamasındandır. İlk iki rekâtlarda kıraatin farz olması Peygamberimizin şu hadisine binaendir: *"İlk iki rekâttaki okuma, son iki rekâttaki okumadır."*²⁸³ İmama uyan kimsenin okumayıp susmasının delili ise şu hadistir:

*"İmamın okuması, imama uyararak namaz kılan kimsenin okumasıdır."*²⁸⁴

*"Bana ne oluyor da, Kur'ân hakkında arkamdakilerin okuyuşu ile mücadele edip durmaktayım!"*²⁸⁵

Hanefîlere göre, sesli kılınan namazlarda okunan Fâtîha Sûresinden sonra *âmin* sessiz okunur. Bu konuda Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"İmam Fâtîha sûresini okuyup bitirince siz de 'âmin' deyiniz."*²⁸⁶

282 73 Müzzemmil 20.

283 Şerhu Müsned-i Ebî Hanife, I, 141.

284 Tirmizî, Salât, 233; İbn Mâce, İkâme, 13.

285 Muvatta', Salât, 230; Ebû Dâvud, Salât, 132; Tirmizî, Salât, 233.

286 Muvatta', Salât, 232; İbn Mâce, İkâme, 13.

Bazı Hakikatler

İlahî taksim ve nebevî tanzime göre Fâtiha Sûresinin bu üçüncü kısmı kula tahsis edilmiştir. Bu kısım üçerden altı temel kavramdan oluşur. İlki “*İhdinâ, es-Sırat, el-Müstakîm.*” Diğeri “*En’amte aleyhim, ğayri’l-mağdûbi aleyhim, vele’ddâllîn.*” Bunlardan her birinin de üç zahirî, üç de batınî mertebesi vardır. Böylece otuz altı müşahede ortaya çıkar... Bunlardan bir kısmını şöyle özetleyebiliriz:

1. “*İhdinâ / Bize hidâyet et.*” anlamına emir kalıbında bir duadır. Hidâyet, açıklama, gösterme demektir. Dua kalıbının çoğul gelmesi, “*Yalnızca sana ibadet ederiz.*” cümlesinden sonra gelmesi sebebiyledir. Sanki “*Kullardan her birinin diliyle dua ediyoruz, bize hidâyet et!*” demektir. Bu şekilde dua eden her fert, cemaat bereketinden nasiplenmek istemektedir. Öte yandan cemaat halinde okuma, ibadet etme neşvesi bir başkadır, cemaat fertlerinin her biri birbirini tamamlar ve kâmil bir şekilde dua eder, bu ise kabule giden bir duayı gerçekleştirir.
2. *Dua*, zahiren dil ile batınen ruh, hal, makam, istidat dilleriyle olur. Her dua, bu dillerden sadır olur. Dil, dua edenin inanç ve kemaline göre şekillenir... Nitekim Peygamberimiz Hz. Ali’ye dua talimi ederken, onun “*Allah’ım bana hidâyet ver ve beni hep doğru yap!*” duasına, ‘*Allah’ım beni hidâyetinle doğru yola hidâyet et, ok gibi dosdoğru eyle!*’ cümlelerini ekleme-

sini istemiştir.²⁸⁷ Duada her şeyiyle Rabbe yönele-
rek, kabulüne inanarak Yüce Rab'den, Rabbin
hidâyetini istemek duanın kabulünün sırlarından-
dır. Duada kul kime seslendiğini ve ne istediğini
bilecek ki duası kabul edilsin. Aksi takdirde yapı-
lan dualara cevap alamadığında ancak kendini kı-
nasın.

3. Doğru yolda olmak, İsl'am şeriatı üzere olmaktır. Burada özetle küllî tevhide işaret vardır Bu ise bü-
tünüyle, her konuda Yüce Allah'a boyun eğmektir. Kul, imanın bütün esaslarına inanmalı ve imanını
Allah ve Rasûlü'nün terazisinde tartmalıdır. Sonra imanı, ihlâs ve salih amelle terakkî etmeli, imana
hakkı verilmelidir. Tıpkı Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dikkat çektiği gibi:

"O, ashabından Harise'ye 'Bugün nasıl sabahladın.' diye sormuş, o da 'Gerçek mü'min olarak sabahladım.' demişti. Bunun üzerine Peygamberimiz(sav) şöyle sormuştu: 'Her hak olan şeyin bir hakikati vardır, senin imanının hakikati nedir?' Bu soruya Harise'nin cevabı şöyle olmuştu: 'Nefsim dünyayı tanıdı, bana göre dünyanın altını ile taşı bir oldu. Sanki ben, Rabbimin Arşına açıkça bakıyorum, cennetlikleri cennette nimetlenirken, cenhennemlikleri de cehennemde azap çekerken görüyorum!' Bu cevap üzerine Peygamberimiz ona şu müjdeyi vermiştir: 'Evet anladım sen hakikate ermişsin, bu halin üzere olmaya devam et!'"²⁸⁸

İşte bu imanın zirvesidir. Kul, farzları yerine getirip nafilelerle iman derecesini artırır, tüm cehd ve

287 Müslim, Zikr, 78; Ebû Dâvud, Hâtem, 4.

288 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 289-290; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 57.

gayreti ile kendini Mevlâ'sına verir, sonunda Mevlâ'sı onun gören gözü, işiten kulağı olur...

İşte bu hidâyetin üç mertebesi olan İslâm, iman ve ihsân makamlarıdır. Bunların da zâhiri ve bâtını vardır. İslâm'ın zâhiri, onun hükümlerine boyun eğmek; bâtını ise gönülden ona teslim olmaktır. Nitekim şu âyet buna işaret eder:

*"Hayır; Rabbine and olsun ki, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olmazlar."*²⁸⁹

İmanın zâhiri, Cibrîl hadisinde²⁹⁰ sayılan iman esaslarına topluca inanmak, bâtını ise Allah Rasûlü'nün getirdiği her şeye kalben inanmak ve onların gereğini yerine getirmektir, ta ki gerçek iman hakkı verilmiş olsun.

İhsânın zahiri, sanki görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir. İhsânın bâtını ise, Ben kulumun işiten kulağı, gören gözü olurum mertebesidir.

4. Hidâyet, dalaletin zıddıdır. Hidâyet, itidâl üzere olmaktır...
5. *Es-Sırât* kelimesindeki *-el* takısı, ahd içindir. Yani biz O'ndan, belli bir yolu istemekteyiz, herhangi bir yolu değil. O yol, müstakîm yani her yönüyle dosdoğru yoldur. O yol, kendilerine nimet verilenlerin yoludur. Tıpkı Hûd Peygamberin dediği gibi:

289 4 Nisâ 65.

290 Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1.

*“Ben, ancak benim de sizin de Rabbiniz olan Allah’a güvenirim. Hiçbir canlı yoktur ki Allah ona el koymamış bulunsun. Rabbin elbette doğru yoldadır.”*²⁹¹ Evet, aslında evrendeki tüm canlılar dosdoğru yol üzerindedir. Onların hepsi, Yüce Allah’ın yaratılış kanunlarına tabidirler, yaratılış gayelerine uygun hareket ederler. Bu mutlak olarak dosdoğru yol üzere olmaktır. Bu zorunlu olan bir boyun eğiştir, asıl olan ise şuurlu olarak dosdoğru yolda olmaktır. Nitekim Peygamberimize hitaben gelen bir âyette şöyle buyrulmuştur: *“De ki: ‘Benim yolum budur; ben ve bana uyanlar bilerek insanları Allah’a çağırırız.”*²⁹² Dolayısıyla âyette istenen sırat-ı müstakîm, Peygamberimizin söz, fiil ve haliyle üzerinde olduğu yoldur...

İstikamet, itidalli olmak ve o hal üzere sebat etmektir. Nitekim hadiste, *“İman ettim de, sonra da dosdoğru ol!”* buyrulmuştur.²⁹³ Bir hadislerinde Peygamberimiz, *“Beni Hûd sûresi ve kardeşleri ihtiyarlattı.”* buyurmuştur.²⁹⁴ Bilindiği üzere Hûd Sûresinde *“Emrolunduğun üzere dosdoğru ol.”*²⁹⁵ âyeti bulunmaktadır. İtidalli olmak, orta yol üzere bulunmaktır. Söz gelimi harcamalarda ne cimri, ne de müsrif olmaktır. Âyette buyrulduğu gibi: *“Elini boynuna*

291 11 Hûd 56.

292 12 Yusuf 108.

293 Müslim, İmân, 62; Tirmizî, Zühhd, 61.

294 Tirmizî, Tefsir, 56; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 368.

295 11 Hûd 112.

bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma, yoksa pişman olur, açıkta kalırsın."²⁹⁶ Nitekim Peygamberimiz, sürekli oruç tutarak sürekli namaz kılarak ruhbanlaşmayı yasaklamış ve şu şekilde orta yolun sınırlarını çizmiştir: "*Nefsinin de senin üzerinde hakkı var, ailenin de hakkı var. Bazen oruç tut, bazen tutma, gecenin bir kısmında kalk namaz kıl, bir kısmında da istirahat et.*"²⁹⁷ Aslında din, bütün hallerde orta yolu istemektedir. Sözelimi şu âyetlerde bu durum açıkça görünür: "*Namaz kılarken sesini yükseltme, gizli de okuma, ikisi ortasında bir yol tut.*"²⁹⁸ "*Onlar, sarf ettikleri zaman ne israfederler ne de cimrilik, ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*"²⁹⁹ Diğer ahlakî hasletlerde de durum böyledir. Örneğin cesaret, korkaklık ve tedbirsizliğin arasındır. Belagat, sözü uzatma ve sözü çok kısaltmanın arasındır. Gerçek anlamda müstakîm olmak, kalp, söz ve fiilin dosdoğru olmasıdır...

6. Fâtiha'nın bu dua âyetlerinde, Rab ile kul arasında sanki lisan-ı hal ile şöyle bir karşılıklı konuşma söz konusudur: Kul, '*Bizi doğru yola ilet.*' dediğinde Yüce Rab, '*Hangi yola iletelim?*' diye sorar. Kul, '*Müstakîm yola.*' diye cevap verir. Bunun üzerine Yüce Rab, '*Her şey müstakîm, sen hangisini istiyorsun?*' diye sorar. Buna kul cevap verir: '*Ben, Senin nimet*

296 17 İsrâ 29.

297 Buhârî, Nikâh, 89; Müslim, Sıyâm, 181.

298 17 İsrâ 110.

299 25 Furkan 67.

verdiklerinin yolunu istiyorum!' Buna karşılık Cenab-ı Hak, *'Varlık âleminde benim nimet vermediğim, rahmetimin kuşatmadığı bir kimse var mı ki.'* der. Buna mukabil kul der ki: *'Ben ancak, kendilerine zahîrî ve batınî nimetleri lütfettiğin kimselerin yolunu istiyorum!'* İşte böylece kudsî hadiste zikredilen, bütün bunlar kulum içindir, kulum için istedikleri olacaktır müjdesi gerçekleşir.

7. *"Gazaba uğrayanların ve sapıklık içerisinde olanların yoluna değil"* cümlesinde kastedilenlerin sırasıyla Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğunu Peygamberimiz açıklamıştır.³⁰⁰
8. Gazap ve cezalandırmanın da bir kısım dereceleri vardır. Gazap, cehalet, nefis, şeytan ve kötü haller sebebiyle ilahî yardım ve lütuflardan mahrum olmaktır. Bunun da zahîrî ve batınî yansımaları vardır.
9. Gazap, ilahî rızadan mahrum olmaktır. Yüce Allah önce genel olarak varlıklardan razı olur, ikinci olarak genel olarak tüm mü'minlerden razı olur, üçüncü olarak ise gözde kullarından razı olur. O'nun razı oluşu, razı olduklarını kâmil anlamda nimetlere gark etmesi şeklinde tezahür eder. İlahî rızanın gerçekleşmesi, gerçek anlamda iman ve tüm gayretlerin Yüce Allah'ın ölçüleri doğrultusunda kullanılmasıyla olur...
10. *"Dalalet ehli olanların yoluna da değil!"* Rabbin kulu-

300 Tirmizî, Tefsir, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 33.

nu saptırması, onu sapıklıktan korumamasıdır. Bu korumadan mahrum olan kul, O'nun emirlerini yerine getiremez, O'nun yasaklarından uzak kalmaz. Elbette bu mahrumiyete sebep olan kulun kendisidir. Dalalet, kulun şaşkınlık içerisinde kalmasıdır. Hayretin de mezmum ve makbul çeşitleri ve mertebeleri vardır. Sıradan insanların hayreti, orta halli insanların hayreti ve hakikat ehlinin hayreti gibi...

Bazı Marifetler

1. Fâtiha Sûresi, önemine binaen Cenab-ı Hakk'a hamd ü sena ile başladı. Çünkü kemale ermek için O'nunla başlamak ve O'nunla sonlandırmak gerekir. Tıpkı âyette buyrulduğu gibi: *"O cennetliklerin dualarının sonu da: 'Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun'dur."*³⁰¹ Bu Cenab-ı Hakk'ı layığı ile tanımanın sonucudur... O'nun zikri, O'nun senası ve O'nun tevhidinden sonra O'ndan istemek münasip oldu. Sûrenin başında âlemlerin zikrinden sonra kulun ibadetinden bahsedilmesi ile aslında her şeyin insan için, insanın da Rabbi için yaratıldığına işaret edilmiştir. Nitekim Yüce Allah, *"Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir."*³⁰² buyurmuş, Musa peygambere hitaben de

301 10 Yunus 10.

302 45 Câsiye 13.

*“Seni kendim için ayırdım.”*³⁰³ demiştir. Aynı bağlamda bir Tevrat âyeti şöyledir: *“Ey âdemoğlu, Ben her şeyi senin için, seni de kendim için yarattım!”*

2. *“İhdinâ / Bize hidayet et.”* duasının içerisine, asıl ve detay tüm sırları istemek girer. Layığı ile marifetullahı sahip olmaktan tutun, onun gereği olan her şey buna dâhildir.
3. *“Gazaba uğramışlar”* cümlesine de zahirî ve batnî tüm mahrumiyetler dâhildir.
4. Fâtiha Sûresi, varlık kitabının hâtimesidir.
5. *Hidayet* üçe ayrılır:
 - a. Genel olarak tüm varlıkların hidayetidir ki her canlı kendisine fayda verecek şeylere yönelir, kendisine zarar verecek şeylerden uzak durur. Şu âyetler buna işaret eder: *“Rabbimiz, her şeye ayrı bir özellik veren, sonra doğru yola eriştiren-dir.”*³⁰⁴ *Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?”*³⁰⁵
 - b. Özel olarak mü'minleri cennete götüren hidayettedir. Şu âyet buna işaret eder: İnananlar ve yararlı iş yapanları, imanlarına karşılık Rableri doğru yola eriştirir; nimet cennetlerinde onların altlarından ırmaklar akar.³⁰⁶

303 20 Tâha 41.

304 20 Tâhâ 50.

305 90 Beled 10.

306 10 Yunus 9.

- c. Gözde (havâs) kulların hidayetidir bu hidayet onları doğrudan Yüce Rabbe götürür. Şu âyetler buna işaret eder: *“Doğru yol, ancak Allah’ın yoludur.”*³⁰⁷ *“Doğrusu ben Rabbim uğrunda sizi bırakıp gidiyorum; O beni doğru yola eriştirir.”*³⁰⁸ *“Allah dilediğini kendine seçer, kendisine yöneleni de doğru yola eriştirir.”*³⁰⁹ *“Seni yol bilmez bulup, doğru yola eriştirmedi mi?”*³¹⁰
6. *Sırat-ı müstakîm*, dosdoğru dindir. *“Şüphesiz sen büyük bir ahlaka sahibisindir.”*³¹¹ âyetinde açıklandığı üzere peygamberimiz bu din üzere yaratılmıştır. Yine *sırat-ı müstakîm*, cennete yahut Yüce Allah’a götüren yoldur. Şu âyetler buna işaret eder: *“Allah ise izniyle cennete ve mağfirete çağırır.”*³¹² *“Allah, cennete çağırır ve dilediğini doğru yola eriştirir.”*³¹³ *“Şüphesiz sen de insanlara göklerde olanlar, yerde olanlar kendisinin olan Allah’ın yolunu, doğru yolu göstermektesin.”*³¹⁴
- Elbette Allah’a giden bu yol, gözde öncü kulların

307 2 Bakara 120.

308 37 Saffât 99.

309 42 Şûra 13.

310 93 Duhâ 7.

311 68 Kalem 4.

312 2 Bakara 221.

313 10 Yunus 25.

314 42 Şurâ 52-53.

yoludur. Onlar, cennetliklerin öncüleridir. Onlar bu mertebeleri, cemâl ve celâl sıfatlarının onlara açılması ile elde etmişlerdir. Evet, bu makam, Peygamberlerin şahı Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onun kaynağından beslenenlerin makamıdır. Rabbimizin şu âyetinde beyan ettiği gibi: *“De ki: ‘Benim yolum budur; ben ve bana uyanlar bilerek insanları Allah’a çağırırız. Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben asla Allah’a eş koşanlardan değilim.”*³¹⁵

7. Sûrede *sırât* kelimesinin iki kere tekrar edilmesi, iki yolun olduğuna işaret içindir: Bu gerçek yollardan biri kuldan Rabbe giden yol, diğeri Rabden kula giden yoldur. Kuldan Rabbe giden yol, tehlikelerle doludur. O yolda giden nice kimselerin yolu kesilmiştir. Zira o yolda duran ve onu terk etmeye çağırın bir yol kesici vardır: İblis. Âyette açıklanmış üzere o, şöyle and içmiştir: *“Beni azdırdığın için, and olsun ki, Senin doğru yolun üzerinde onlara karşı duracağım; sonra önlerinden, arkalarından, sağ ve sollarından onlara sokulacağım; çoğunu Sana şükreder bulamayacaksın!”*³¹⁶Rabden kula giden yol ise, güvenli yoldur. O yola girenler, güvenle hedefe vasıl olurlar. Onlar, Yüce Allah’ın kendilerine nimet bahş ettiği peygamberlerin önderliğinde yolda ilerler. Çünkü Yüce Allah, inayet nurlarıyla onların iç dünyalarını, hidayet sırlarıyla ruhlarını, velayet

315 12 Yusuf 108.

316 7 A’raf 16-17.

nimetiyle kalplerini donatmış; onların nefis ve heva tutkularını kontrol altına almış, onları dinin ölçülerini muhafazada başarılı kılmış, murakabe ile onlara şeytanın hilelerine karşı korumuştur.

8. *Nimetler*, zahirî ve batnî nimetler olarak iki grupta toplanır. Zahirî nimetler, Yüce Allah'ın peygamberler göndermesi, kitaplar indirmesi, peygamberlerin davetini kabul etmeye, sünnete uymaya, bidatlerden uzak kalmaya, emir ve yasaklarına boyun eğmeye, kullukta sabitkadem kalmaya muvafak kılması gibi şeylerdir. Batnî nimetler ise, Yüce Allah'ın, yaratılışın başında kullarının ruhlarına nurlarından serpmesidir. Nitekim bir hadiste bu husus şöyle açıklanmıştır: “*Yüce Allah, varlıkları karanlık içerisinde yaratmış, sonra üzerlerine nurundan serpiştirmiştir. Kime bu serpintilerden bir şey isabet etmişse o hidayete erer; kime de bu serpintilerden bir şey isabet etmemişse o da sapanlardan olur.*”³¹⁷
9. *Gazaba uğrayanlar ve sapıtanlar*, işte bu nur serpintilerinden nasipleri olmayanlardır. Onların sapması, heva ve arzularına uymaları ve o tutku karanlıklarında kaybolmalarıdır. Allah öylelerine gazap etmiş, onları rahmetinden kovup uzaklaştırmıştır. Tıpkı Yahudilere gazap ettiği gibi. Bu sebeple böylesi, doğru yola gelmezler. Onlar insanlığın üzerinde yaratıldığı insaniyet makamında duramayan, Ahsen-i takvim üzere kalamayan, sonunda şeklen

317 Tirmizî, İman (II, 107); Ahmed, Müsned, II, 196.

yahut manen domuzlara ve maymunlara dönen kimselerdir. Onların insanlığın fitrat dini olan doğru yoldan uzaklaşmaları, Rabbanî lütufları unutmaları sebebiyle, şeytanın onları alıp şirke düşürmeleri şeklinde olmuştur. Hıristiyanların düştükleri durum gibi. Sonuçta onlar hevalarını, dünyayı tanrılar edinmişler, “Allah için üçüncüsüdür.” demişlerdir. Onlar Allah’ı unutunca, onlar da sapıklıkları içerisinde unutulmuşlardır.

10. Bir başka yoruma göre gazaba uğrayanlarla huzur halinden gaybet mahrumiyetine, sürur halinden mihnete, nura erdikten sonra karanlığa düşmektir. Yüce Mevlâ bizleri, nura erdikten sonra nâra düşmekten korusun. Sapıtanlardan maksat ise, fiske ve fücurun baskın gelmesiyle, sürur anlarının şerlere dönüşmesidir. Bir başka yaklaşıma göre, herhangi bir engel ve yol kazasına uğramadan Melikler Melikin yolu üzere yürümek, gazaba uğrayanlardan olmamaktır. Maksada giden yoldan kalmamak da sapıtanlardan olmamaktır.

Âmin ile İlgili Nükteler

1. İster namazda olsun, ister namaz dışında olsun Fâtiha sûresini okuduktan sonra *Âmin* demek sünnettir. Zira Peygamberimiz “*Âmin, Âlemlerin Rabbinin mü'min kullarına mührüdür.*” buyurmuştur. Bunda bazı işaretler vardır. Şöyle ki:
2. Tâat olsun ibadet olsun kulun yaptığı her şey amel defterine yazılır. İnsanın sağında ve solunda bulu-

nan yazıcı melekler, onu Yüce Rabbe arz ettiklerinde onda bazı günah yahut sevapların olmadığı görülür. Çünkü *“Doğrusu iyilikler kötülükleri giderir.”*³¹⁸ âyetinde açıklandığı üzere bazı kötülükleri, işlenen bazı iyilikler silmiş; *“And olsun, eğer Allah’a ortak koşarsan işlerin şüphesiz boşa gider.”*³¹⁹ âyetinde açıklandığı üzere de bazı sevapları riya ve şirk silmiştir. İşte kullarına sonsuz kerem sahibi olan Yüce Allah, kullarının namazlarında okudukları Fâtiha duasını *âmin* ile mühürlemiş ki, kıyamet gününe kadar ondan hiçbir şey silinmesin.

3. Fâtiha Sûresi, makbul bir dua ve istekle sona erdi. Zira hadiste bu müjde verilmiştir: *“Bu kulum içindir ve kuluma istedikleri vardır.”* Bu makbul duanın *âmin* mührü ile mühürlenmesi, mağfiretin, *Rahman*’ın rızasının, cennet nimetlerine nail olmanın, cehennem ateşlerinden kurtuluşun gerçekleşeceğine işarettir. Çünkü talep dilekçesi, *âmin* mührü ile onaylanmıştır.
4. Fâtiha Sûresi, şu kemâl nüshasını tescil eden bir sûredir: İnsan, yokluk karanlığından çıkıp kendisine ruhun üfürülmesiyle ruhâniyet nurlarına erdi ve var oldu, cismaniyetiyle mükemmel insan haline geldi. Hidayete ihtiyaç duydu ve Rabbinden hidayet istedi. Bu dileğinin kabulü ile kemal mertebesine erdi. Yüce Allah, bu duasına cevaben ona,

318 11 Hûd 114.

319 39 Zümer 65.

“Kulum için istediği vardır.” buyurdu ve kulunu sahiplendi. Sonra sonsuz kerem sahibi, *âmin* mührü ile ihlâslı gerçek kullarının yalnızca kendisine ait olduğunu ve onlarda başkasının söz sahibi olamayacağını tescil etti. Bunun karşısında İblis bile onlardan ümidini kesti ve şöyle demek zorunda kaldı: *“Senin ihlâslı kulların bir yana, onların hepsini saptıracağım.”*³²⁰

Allah ve Kul Ahdi ile İlgili Nükteler

1. Bu sûredeki bir incelikte şudur: Bir âyetinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Size verdiğim nimeti hatırlayın ve ahdimi yerine getirin ki Ben de sözümü yerine getireyim.”*³²¹ Kulun Allah’a verdiği ahdi yerine getirmesi, O’nun Rububiyetini ve O’na kulluğu tanımasıyla mümkün olacaktır. O’nun rububiyetini tanımak ise, O’nun *‘din gününün sahibi’* olduğunu bilmekle gerçekleşir. Kul O’nun rububiyetini bilince, ardından kulluğunu bilmesi gelecektir. Kulluğun başı ise yalnızca O’na ibadet, nihayeti ise O’na isyandan ancak O’nun korumasıyla uzak durulacağını, O’nun yardımı olmadan O’na layığı ile tâat yapılamayacağını bilmesidir. Kul *“Yalnızca Sana ibadet eder ve yalnızca Senden yardım dileriz.”* diyerek O’nun yardımına müstahak olduğunda rububiyet ve ubudiyet ahdi yerine gelmiş olur. Artık bundan

320 15 Hıcr 40.

321 2 Bakara 40.

sonra kul, “İhdinâ/bize hidayet et” duasını yapabilir. Gerçekten bu son derece anlamlı bir sıralamadır.

2. Sûredeki iltifât sanatındaki inceliği ise şöyle açıklayabiliriz: Sûrenin ilk bölümünde kul, layığı ile Yüce Allah’a hamd ü senada bulununca, sanki ona şöyle seslenildi: “*Sen Benim cemâl ve celâl sıfatlarımı itiraf ettin, sen ne güzel kulsun! Artık Ben, aramızdaki perdeleri kaldırdım ve seni huzuruma aldım, artık doğrudan dile Benden ne dileyeceksen!*” İşte bunun üzerine biz de doğrudan Rabbimize seslenip, “*Yalnızca Sana ibadet ederiz, yalnızca Senden yardım dileriz, Bize hidayet et dedik.*”

Bazı Hatırlatmalar

1. Bir hadislerinde Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah’a günahsız dillerle dua ediniz!*” Ashab dedi ki: “*Hangimizin günahsız dili var ki?*” Buyurdular ki: “*Birbirinize dua edin, böylece günahsız dille dua etmiş olursunuz.*”³²² Tıpkı bunun gibi Fâtiha Sûresinde de Rabbimiz şöyle demektedir: “*Kulum, Elhamdülillah dediğinde, tüm hamdedenleri zikret.*” Kul çoğul kalıpla dua ettiğinde, sanki şöyle der: “*Rabbim, ben Rasûlünden işittim ki, cemaat rahmettir, ben de cemaat adına hamdediyor, cemaat adına Senden yardım diliyor, cemaat adına hidayet istiyorum. Tüm Salihlerin arasına katılmayı istiyor,*

onların yolunda kalmayı diliyorum, onların dışındaki kimselerin yolundan uzak kalmayı talep ediyorum, dünyada Salihlerin arkadaşlığını dostluğunu arzuladığım gibi, ahirette de onlarla bir ve beraber olmayı istiyorum!..”

2. Sûre, Yüce Allah’a hamd ü sena ile başladı, O’na imandan yüz çevirenleri zemmederek sona erdi. Çünkü kurtuluş Yüce Allah’a yönelmek ve O’na inanmayanlardan uzak kalmaktadır.
3. Fâtiha Sûresinde Yüce Allah’ın rububiyet sıfatlarından şu beşi zikredildi: *Allah, Rab, Rahman, Rahîm, Mâlik*. Kulluk sıfatlarından da şu beşi anıldı: *Ubûdiyet, yardım isteği, hidayet talebi, istikamet isteği, nimet talebi*. Bu beş ilahî isim, kulluğun bu beş haliyle uyum içinde oldu. Sanki şöyle söylendi:

*Yalnızca Sana ibadet ederiz, çünkü Sen Allah’sın!
Yalnız Senden yardım dileriz, çünkü Sen Rabsin!
Bizi dosdoğru yola ilet, çünkü Sen Rahmansın!
Bizi istikametle rızıklandır, çünkü Sen Rahîmsin!
Bize nimetlerini lütfet, çünkü Sen din gününün sahibi-sin!*
4. İnsanda *beden, nefis, şehvâni nefis, gazabî nefis, şeytanlık ve melekî cevher* vardır. Cenab-ı Hak, beş ismi ile bu beş mertebeye tecelli eder. Şöyle ki:
 - a. Allah ismiyle ruha tecelli eder. Böylece ruh, O’na boyun eğer. “*Dikkat edin, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzura kavuşur.*”³²³

- b. İyilik ve ihsanını içine alan Rab ismiyle, insanın şeytaniyet yönüne tecelli eder, böylece isyan etmeyi bırakır, Yüce Allah'a itaat eder.
- c. Lütuf ve kahrını içine alan *Rahman* ismiyle, onun gazabî yönüne tecelli eder, böylece düşmanlığı terk eder. Âyette açıklandığı gibi: “O gün gerçek hükümdarlık *Rahman*'ındır.”³²⁴
- d. Hoş ve helal olan şeyler için kullanılan *Rahîm* ismiyle, şehvî yönüne tecelli eder ve onu helal daire içerisinde tutar.
- e. Kesîf olan ve sertlikle yola gelen bedene ise *Mâlik* ismiyle tecelli eder. Böylece beden, kıyamet korkusuyla istikamet üzere kalır.

Sonuç olarak bedenler, Yalnızca Sana ibadet ederiz diyerek O'na itaat ettiğini açıklarlar. Nefisler, şehvî arzu ve isteklere karşı yalnızca Senden yardım dileriz derler. Gazabî tutkular, bize hidayet et, bizi doğru yola ilet derler. Şeytanîyet yönü, bizi sırat-ı müstakîme ilet diyerek istikamet üzere kalmayı talep eder. Ruhlar ise, bizi kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet diyerek yüce ruhların arasına katılmayı isterler.

Elbette Kelamının sırlarını ve nurlarını en iyi Yüce Allah bilir.

Bazı Nükteler

Fâtiha Sûresi, tıpkı Kur'ân'ın tamamı gibi, tüm kötü tutkuları tedavi eden bir ilaçtır. Şöyle ki:

1. *“Elhamdülillah”* diyen kimse, şehvetini dizginleyerek Allah'a şükretmiş olur.
2. *“O'nun Rabbü'l-Âlemîn olduğunu”* bilen kimsenin hırs ve cimriliği yok olur.
3. *“O'nun Rahman, Rahîm ve Din günününün Mâliki olduğunu”* itiraf eden kimsenin gazabı son bulur.
4. *“Yalnızca Sana ibadet ederiz ve yalnızca Senden yardım dileriz.”* diyen kimsenin kibri yok olur.
5. *“Bizi dosdoğru yola ilet.”* diyen kimse, hevâ şeytanından kurtulur.
6. *“Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet.”* diyenin küfür ve şüphesi zâyi olur.
7. *“Gazaba uğrayanların ve sapanların yoluna iletme.”* diyen kimse bidat ve hurafelerden kurtulmuş olur.

Mü'minin Miracı: Namaz

“Namaz mü'minin miracıdır.” Namaz kılan mü'min, namazdaki bedenî hareketleriyle cismânî miracını, okuduğu zikirleriyle ruhânî miracını gerçekleştirmiş olur. Tekbir, Sübhaneke duası, *Eûzü-Besmeleden* sonra okuduğu Fâtiha Sûresiyle bu mirac devam eder. Şöyle ki, *Besmele* zikir, *Elhamdülillah* şükür, er-Rahman-er-

Rahim ümit, Mâlîki yevmiddîn havf, İyyakenabüdü ihlas makamıdır. Ardından ihdinâ ile dua ve niyaz makamı, sonra sıratallezîne enamte aleyhim ile yüce ruhlarla iktida ve onların arasına katılma gerçekleşir. Böylece Fâtiha Sûresini okuyup sırlarına vakıf olduğunda, sana cennet kapıları açılacak, böylece senin için ruhanî miracler gerçekleşecektir.

Fâtiha Aynası

Fâtiha Sûresi, içerisinde dünya ve ahretin ilginç hallerinin görüldüğü bir aynadır. Onda yüce şahsiyetler peygamberlerin derecelerini, aşağılık zalimlerin derekelerini görebilirsin. Şöyle ki, *Besmeleyi* okuduğunda, onunla kâinatı temaşa et. Çünkü O'nun ismiyle ayakta durur yerler ve gökler. *Elhamdülillah* dediğinde ahreti temaşa et, çünkü ahiret hamd kelimesiyle ayaktadır. Nitekim Rabbimiz bunu şöyle açıklamıştır: “Onların oradaki dualarının sonu da: ‘Âlemlerin Rabbi Allah’a hamd olsun”dur.”³²⁵ O'nun *Rahman* ve *Rahîm* sıfatlarını okuduğunda O'nun cemâl sıfatlarını, *Mâlîki yevmiddîn* dediğinde celâl sıfatlarını bir düşün. *İyyake na'büdü* dediğinde şeriatı, *ıyyake nesteîn* dediğinde tarikatı, *ihdinâ* dediğinde hakikati anla. *Sıratallezîne enamte aleyhim* dediğinde, peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerden nimete erenleri hatırla. *Gayril mağdûbi aleyhim* dediğinde tüm fâsikları, veladdâllîn dediğinde küfür ve şikak ehlinin katmanlarını düşün...

BİTİRİRKEN

Bil ki, Yüce Allah'ı bilen kimse, namazda emrolunduğu üzere Kur'ân okumaya başladığında, namazda olduğu için değil, okuyucu olduğu için *Eûzü* çeker. Cenab-ı Hak, kulunun Kur'ân okumasına karşılık, okuduğu âyete göre cevap verir. Bunun için Kur'ân okuyan kimse, anlayabildiği kadar okuduğu âyete kendini vermelidir. Zira Yüce Allah katından cevap, kulun manalara kendini verebildiği ölçüde gelecektir... Cenab-ı Hak, Kur'ân okuduğu zaman nasıl *Eûzü* çekileceğini bizzat kendisi öğretmiştir: “*Kur'an okuyacağın zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.*”³²⁶ Bu âyetiyle Yüce Allah, kimden kime, nasıl sığınılacağını talim etmiştir. En kapsamlı ismiyle kendine sığınılmasını emretmiştir. Şöyle ki Allah'ı zikreden kimse, Yüce Allah'ın dostudur. Kur'ân okumak da zikirdir. Üstelik namazda Kur'ân okuyan kimse, nur üstüne nur gibi, zikir üstüne zikirle kurbiyet makamındadır. Şeytan racimdir, rahmetten uzaklaştırılmıştır. Kul, ondan uzaklaşarak Allah'a yakın olmaktadır.

Aynı şekilde kul, vesvese ve evham gibi hoş olmayan her şeyi gönlünden kovarak O'na yaklaşmaktadır. Kul çektiği *Eûzü* ile kendisini Yüce Allah'ın korumasına bırakmıştır. Ardından *Besmele* gelmektedir. *Rahman*

ve *Rahîm* olan Allah'ın adıyla zikretmeye yahut okumaya, hamdetmeye başlamıştır. Önce Yüce Allah'ın canlı cansız tüm her şeyi kuşatan rahmeti zikredildi, ardından O'nun erişilmez kudretini ve sonsuz hükümlerliliğini dile getiren Din gününün sahibi-hükümlerliliği oluşu geldi. Elbette O'nun *Rahman* ve *Rahîm* oluşu, *Mâlikî yevmiddin* oluşundan ayrılmaz. Ve O'nun mâlik ve hükümlerliliği yalnızca ahretle sınırlı değildir. O, dünyanın da sahibi ve hükümlerliliğidir, ahiretin de. Allah'ı bilen kimse için, ahiret günü de ceza günüdür, dünya günleri de. Nitekim şerî cezalar dünyada uygulanmıyor mu, kulların elleriyle işledikleri yüzünden yeryüzünde fesat ve helakler olmuyor mu?

Fâtiha Sûresinin bu ilk bölümü Yüce Allah içindi yalnızca, orada kulun herhangi bir ortaklığı sözkonusu olmadı. Kul *ıyyake na'büdü ve ıyyâke nesteîn* cümlesini okuduğunda, bu iki cümle kul içindir. *İyyâke/yalnızca Sana* ifadesi tekil gelmekle Yüce Allah'ın birliği tescil edildi. Bu ifadesiyle Rabbin huzurunda duran kul, sanki O'nu görüyormuş gibi O'na ibadet ettiğini düşünecektir. *Na'büdü/iadet ederiz, nesteîn/yardım dileriz* ifadeleri ise çoğul geldi. Çünkü ma'bud tektir, ibadet edenler ise çoktur, onların hepsi kulluk etmekte ve yardım dilemektedirler.

Buradaki çoğul kalıpla kastedilen tüm organların ibadetidir. Gözün ibadeti, kulağın ibadeti, gönlün ibadeti, dilin ibadeti, elin ibadeti, ayağın ve diğer organların ibadeti. Biz bütün bu organlarımızla, tüm her şeyimizle ibadet eder ve hepsiyle Senden yardım dileriz

demektir. Buna göre insanın hiçbir uzvu dışarıda kalmadan hepsi bu ibadet kervanına katılmalıdır. Tüm her şeyi ile huzurda durmalı, ruku'a varmalı, secdeye kapanmalıdır. Dil, bütün organlar adına bu cümleyi söylemektedir. Tıpkı, heyet temsilcisinin Sultanın huzurunda heyet adına konuşması gibi. Namaz kılan kişi de zahiren ve batınen, bedeniyle ve ruhuyla ibadet ettiğinin farkında olmalıdır. Bütün bu organlarıyla ibadet edip onlar için yardım dilemelidir. Kul bu bilinçle namaza duramazsa, o zaman dilinin söylediği biz her şeyimizle yalnızca Sana ibadet ederiz ve Senden yardım dileriz sözünde yalancı konumuna düşmüş olur. Sözelimi, namazda dükkânı-tezgâhı ile meşgul olan bir kimse, her şeyi ile ibadete kendini veremediği için, *na'büdü/her şeyimle ibadet ediyoruz* derken yalan söylemiş olur. Kul *na'büdü* dediğinde, Yüce Allah, senin gözün kiblede başka yerlere kaymadı mı, kulağın başka sözleri dinlemedi mi, gönlün/aqlın başka şeylere dalmadı mı? Bu durumda sen yalancısın, demez mi? Onun için kul, tüm her şeyi ile huzurda durduğunun bilincinde okumalı ki, *iyyake na'büdü* sözünde sadık olsun.

Şu hikâyeye ne kadar anlamlıdır:

Salihlerden bir hocanın, bir Kur'ân talebesinin benzi soluk ve oldukça bitkindi. Sebebini sorduğunda onun bir gecede baştan sona Kur'ân'ı okuduğu söylendi. Hocası ona dedi ki:

"Evladım bu gece Kur'ân okurken aklına benim seni dinlediğimi getirerek okuyuver, olmaz mı?" Ertesi gün, ne yaptın hatim yapabildin mi diye sorduğunda çocuk, ne gezer ancak yarısını ancak okuyabildim diye cevap verir.

Bu sefer hocası, “Evladım bu gece ashabdan birisinin seni dinlediğini düşünerek Kur’ân okuyuver.” der. Ertesi gün çocuk, Kur’ân’ın ancak dörtte birini okuyabildiğini söyler.

Hocası, “Bu gece Allah’ın Rasûlü seni dinliyormuş gibi Kur’ân oku.” der. Ertesi sabah çocuk, ancak bir cüz okuyabildim, der. Hocası, “A evladım bu gece, sanki vahiy meleğine okuyormuş gibi Kur’ân oku bakalım.” der.

Ertesi gün çocuk, çok az bir şeyler okuyabildiğini söyler.

Bunun üzerine hocası, “Evladım bu gece Yüce Allah’ın huzurunda okuduğun düşünerek Kur’ân oku bakalım, şunu bil ki Kur’ân okumaktan maksat yalnızca onun harflerini düzgün okumak değildir. Onu okumaktan asıl maksat, onun manaları üzerinde derin derin düşündürmektir.” der. Ertesi sabah, hoca bekler, ama öğrencisi okula gelmez, haberci gönderir, çocuğun hastalanıp yataklara düştüğünü öğrenir ve ziyaretine gider. Çocuk gözyaşları içerisinde hocasına şunları söyler:

“Üstadım, bu gece Rabbimin huzurunda durduğumu düşünerek Fâtiha Sûresini okumaya başladım, *ıyyake na’büdü* cümlesine geldiğimde, kendimi şöyle bir yokladım, her şeyimle yalnızca O’na kulluk eden biri olmadığımı anladım. Çünkü ben, O’nun huzurunda bu cümleyi defalarca okuyordum, ama ben başka şeylerle meşgul oluyordum, benim bu halimi O biliyordu, ben tekrar başa döndüm ama *mâlîki yevmiddin* cümlesinden sonrasını okuyamadım, *ıyyake na’büdü* diyemedim, zira bunu dediğimde yalancı konumuna düşeceğimi biliyor ve O’nun beni cezalandırmasından korkuyordum, sabaha kadar bu hal böyle devam etti!” Delikanlı bu hal üzere öldü, kabre konulduktan sonra hocası, rüyasında ona halini sordu, o şöyle cevap verdi hocasına: “Hocam, Ben hep diri olanın katında yaşıyorum, bana herhangi bir soru da sormadı!..”

Evet, kul *ihdina's-sıratı müstakîm*den itibaren sûrenin sonuna kadar okuduğunda, Yüce Allah'ın *Hâdi* ismi tecellî eder, ona dosdoğru yolu gösterir, o yolda kalmasını ve o yolda ilerlemesini ona müyesser kılar. Kul o yolda yürürken, sanki Yüce Allah o yolda önünde durmakta, kul da O'na tâbi olarak ilerlemektedir. Kul bu makamda okuduğunda, perçemi Rabbinin kudret elindedir, O, onu alır götürür, gazaba uğramışların, sapıtanların eline ve yoluna o kulunu bırakmaz. İşte kul bu coşku ile Fâtiha'yı okuduğunda melekler onun duasına âmîn derler, insanın ruhu da o duaya âmîn der. Dilin duasına kalp âmîn diye iştirak eder. Bu âmînler bir araya geldi mi Cenab-ı Mevlâ da o duayı kabul eder Artık bütün ilahî isimler o âmîn kervanına katılırlar, böylece ilahî isimler kulun ahlakına yansır. İşte böyle okumalısın Fâtiha'yı ve Kur'ân'ı. Tüm benliğine ona kendini vermelisin ki göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoluna, O'nun nimetlere gark ettiği Peygamberler, sâdıklar, şehidler ve salihler kervanına katılabilesin!

Allah'ım, bizleri onlarla birlikte haşr et, onların arasına kat.

Bizleri onlardan sayılanlardan eyle, onların hepsinin şefaathlerine nail olmayı nasip eyle!

Bizi gazaba uğrayanlardan, azıp sapanlardan eyleme! Dualarımızı kabul buyur!

Efendimiz, Önderimiz Muhammed'e, O'nun âl ve ashabına salât olsun, selâm olsun!

Hamd olsun âlemlerin Rabbi Allah'a.

BURSA ULU CAMİİ MİNBERİNDE
SOMUNCU BABA'NIN KELAMIYLA TAMAMLANAN
MOLLA FENÂRÎ'NİN AYN'ÜL-AYÂN İSİMLİ

FATİHA TEFSİRİ

Fatiha Sûresi, Kur'an'daki ilahî hazinelerin anahtarıdır.

*Yedi ayetten oluşur, her ayetini okuyana cehennem
yedi kapısı sırayla kapanır. Bir günde beş vakit namazda
kırk defa okunmaktadır. Her rekâta mutlaka tilavet
edilmektedir. Mekke'de ve Medine'de iki defa nazil olması
hasebiyle, değeri çok yücedir. Somuncu Baba Hazretleri,*

*Fatiha Suresinin manevî sırlarını Bursa Ulu Camii
minberinde öyle açıklar ki, herkes hayran kalır. Yedi türlü
tasavvufî yorumlarla yapılan tefsirle Fatiha Suresi ile ilgili
Molla Fenârî'nin bir kısım müşkülleri halledilir. Birinci
tefsirini bütün cemaat anlar, ikinci tefsirini cemaatin
bir kısmı anlar, üçüncü tefsirini ise anlayanlar pek az
kimselerdir. Dördüncü ve sonraki yorumlarını ise pek
anlayan olmaz.*

*İşte Somuncu Baba Hazretlerinin kelimeleri birer gül demeti
olarak Molla Fenârî Hazretleri tarafından bu kitabın
satırlarına serpiştirilmiştir.*

